

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

наукової студентської конференції:

**«Студентська наука в університеті 2023»,
приуроченої до 45-річчя поновлення діяльності факультету**

29 листопада 2023 року

Кропивницький – 2023

УДК 94 (100) (082)

З-41

Збірник матеріалів наукової студентської конференції: «Студентська наука в університеті 2023». Кропивницький: РВВ ЦДУ ім. В. Винниченка, 2023. 127 с.

Відповідальні за випуск:

Житков О.А., доктор історичних наук, професор

Пономаренко Л.В., кандидат історичних наук, доцент

Марченко О.М., кандидат історичних наук, доцент

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри
історії України та всесвітньої історії
протокол № 6 від 22 листопада 2023 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Частина I. Всесвітня історія 1.....	7
Культ потойбічного життя в Стародавньому Єгипті <i>Марина Савченко</i>	7
Кастова система в театральному мистецтві Стародавньої Індії <i>Оксана Білокінь</i>	11
Культ предків у Китайському суспільстві <i>Ксенія Жорнова</i>	14
Календар та астрологія в Стародавньому Китаї <i>Леся Довгаль</i>	18
Китайська каліграфія як мистецтво <i>Ольга Тараненко</i>	22
Асклепіони як центри лікування в Стародавній Греції <i>Ірина Мотько</i>	25
Грецька жінка в сім'ї та суспільстві <i>Тетяна Волошина</i>	28
Наслідки зв'язків Риму та Східного Середземномор'я: культурний вимір <i>Сергій Юрченко</i>	33
«Молот відьом»: історія та способи використання в Середньовіччі <i>Наталія Гречка</i>	37
Частина II. Всесвітня історія 2.....	43
Трансформація японської моди в епоху Мейдзі: вплив західної культури <i>Тетяна Волошина</i>	43
Китайський фарфор династії Цинь (1644–1912 рр.) <i>Олександр Довбня</i>	47
Виховання самурая за трактатом Ямамото Цунетомо «Хакагуре» <i>Павло Матійко</i>	51

Зображення колоніальних змагань великих держав у Китаї в карикатурах кінця XIX ст.

Марина Савченко..... 54

Філософсько-політичні ідеї будителів фінської нації

Микола Сабадаш..... 59

Маркіз Лафает: французький генерал та союзник США

Олег Савула..... 64

Інновації та вплив на економіку США залізниці Балтімор Огайо

Антон Дишловий..... 67

Жанна Д'арк та історична пам'ять про неї

Дар'я Голубовська..... 70

Революція, як каталізатор форми управління в Англії

Олександр Рибалко..... 73

Життя та спадок Єжи Гедройця

Богдан Роговий..... 78

Мобілізаційні плакати Великої Британії в роки Першої світової війни

Володимир Шевченко..... 81

Політика абсолютизму Людовіка XIV

Дар'я Карпук..... 85

«Знаряддя управління» як приклад специфічної військової конституції за протекторатом Кромвеля

Богдан Юрах 89

Частина III. Історія та право України 94

Всеволод Голубович в історії Української революції (1917–1919 рр.)

Карина Шаповалова 94

Утворення Всеукраїнської спілки вчителів у роки революції 1905–1907 рр.

Анастасія Малинович..... 98

Релігійне життя Кіровоградщини в умовах нацистської окупації (за матеріалами україномовної окупаційної преси)

Володимир Шевченко 103

Колізійні питання інституту визнання в сучасному міжнародному праві <i>Вікторія Байбузан</i>	108
Кримінологічні організації світу і статистичні дослідження <i>Анастасія Прохоренко</i>	112
Буго-Дніпровська лінія розмежування <i>Андрій Чемерис</i>	116
Зміни в середовищі реєстрового козацтва в середині – другій половині XVII ст. <i>Анастасія Резепа</i>	121
Українське козацтво в польській історіографії <i>Марина Цвєтік</i>	125

ВСТУП

На факультеті історії, бізнес-освіти та права Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка 29 листопада відбулася конференція: «Студентська наука в університеті 2023», приурочена до 45-річчя відновлення історичного факультету, яке відбулося в 1978 році.

Здобувачі бакалаврського та магістерського рівнів вищої освіти представили свої наукові досягнення на розгляд учасників, студентів та викладачів факультету. Робота конференції в умовах російської агресії вимушено проходила в дистанційному режимі, що не вплинуло на її загальний високий рівень. Майже тридцять учасників були розподілені на три секції. У першій «Всесвітня історія I» були представлені виступи-презентації студентів про повсякденне життя, світогляд, культуру, особливості сімейних відносин, марновірства населення в Стародавньому Єгипті, Індії, Китаю, Греції, Риму, середньовічній Європі. Друга секція «Всесвітня історія II» охоплювала виступи студентів з історії Японії, Китаю, країн Західної Європи, США в Ранньомодерний та Модерний час. У третій секції «Історія та право України» студенти презентували свої доробки з історії українського козацтва, актуальних аспектів революційних визвольних змагань XIX – початку XX століття на теренах Наддніпрянської України. У збірник також включено доповіді, присвячені вивченню розмаїтих проблем регіональної історії, аналітика статистичних досліджень з історії кримінологічних організацій України і Світу, питань міжнародного права.

Матеріали збірника наукової студентської конференції «Студентська наука в університеті 2023», орієнтовано на учнів загальноосвітніх навчальних закладів, студентів-бакалаврів, магістрантів, аспірантів вищих навчальних закладів, краєзнавців, а також усіх, хто цікавиться актуальною тематикою всесвітньої історії, історії та права України, міжнародного права.

Частина I. Всесвітня історія 1

УДК 94(32):2-187(045)

Марина САВЧЕНКО

КУЛЬТ ПОТОЙБІЧНОГО ЖИТТЯ В СТАРОДАВНЬОМУ ЄГИПТІ

(студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Пономаренко Л. В.

Стаття спрямована на висвітлення уявлень давніх єгиптян про ритуали й обряди, пов'язані зі смертю і похованням, спрямованих на життя в потойбічному світі.

Ключові слова: *культ, муміфікація, потойбічний світ, «Книга мертвих».*

Постановка проблеми. Стародавній Єгипет славиться своєю багатою культурою, величними фараонами і великими спорудами, й однією з найцікавіших рис єгипетської цивілізації була їхня віра в потойбічне життя. Культ потойбічного життя мав глибокий вплив на всі сфери життя єгиптян, включаючи соціальну організацію, суспільні структури, філософію, а також залишив свій слід в архітектурі та мистецтві.

Віра у вічне життя та загробний світ була не тільки центральною частиною єгипетської релігії, але також визначала життя кожного єгиптянина. Звичай та вірування стародавніх єгиптян у потойбічне життя відображали їхнє сприйняття світу та поняття про життя після смерті. Ці виявлення не тільки формували релігійні обряди, а і пронизували всі аспекти щоденного побуту єгиптян, надаючи їм віру в безсмертя та продовження життя після фізичної смерті.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення культу потойбічного життя в стародавньому Єгипті відзначається постійним розвитком та вдосконаленням методів дослідження, що сприяло більш глибокому розумінню цієї важливої сторони єгипетської цивілізації.

Вірування єгиптян у вічне життя та загробний світ були об'єктом дослідження великої кількості вчених упродовж багатьох століть. Починаючи з XIX ст. у Єгипті почалася активна археологічна робота, відкрито низку культових споруд стародавніх єгиптян. Такими вченими, як Жан-Франсуа Шампольон [6], відкрито й розшифровано різноманітні текстові документи, серед яких були папіруси та ієрогліфічні написи, що містили інформацію про вірування єгиптян у загробне життя. У XX ст. внаслідок розвитку археологічних методів та технологій більш точно досліджено гробниці, поховальні споруди та мумії, розкриваючи нові аспекти, пов'язані з культом потойбічного життя.

Важливим письмовим джерелом дослідження культу потойбічного життя є «Книга мертвих» – давньоєгипетський збірник гімнів і релігійних текстів, які відігравали важливу роль у ритуалах і обрядах, пов'язаних зі смертю та загробним життям [9].

У сучасній українській історіографії щодо вивчення культу потойбічного життя стародавніх єгиптян присвячено низку наукових праць. Наприклад, у статті В. Бомбала «Ритуали заупокійного культу в Стародавньому Єгипті» розглянуто уявлення стародавніх єгиптян про потойбічний світ, який прослідковується у своєрідному способі захоронення померлого, власних ритуалах та обрядах. У ній досліджено різні аспекти підготовки померлого до поховання – будівництво і прикрашання гробниці, муміфікація, церемонія поховання тощо [1].

Варта уваги стаття А. Романенко «Давньоєгипетська «Книга мертвих» та її роль у житті давніх єгиптян». У ній автор розглядає «Книгу мертвих» як джерело поховального культу, у якій зібрані різні похоронно-обрядові тексти, що повинні були допомогти людям потрапити в загробне життя [5].

Мета статті є дослідження реалізації культу померлих у повсякденному житті стародавніх єгиптян та вплив зазначеного культу на розвиток архітектури, ідеології та ритуальних традицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. З найдавніших часів стародавні єгиптяни, як і представники багатьох інших культур, були переконані, що життя після смерті існує. Гігантські піраміди, вражаючі похоронні храми та вишукані гробниці свідчать про їхню непохитну віру у вічне життя. Вірування стародавніх єгиптян про потойбічне життя були зосереджені навколо різноманітних складних ритуалів, які вплинули на багато аспектів єгипетської культури.

Віра єгиптян у потойбічне життя була особливо стійкою. У їхній уяві воскресала не лише душа, а й тіло, щоб цього разу існувати довічно. У кожної людини є безтілесні душі-двійники (Ка, Ба та інші). Небіжчик воскресне на тому світі, якщо вони зіллються зі своєю тілесною оболонкою. Звідси – звичай бальзамувати небіжчиків і споруджувати їм монументальне вічне житло – гробницю. Про всяк випадок єгиптяни ставили в спеціальній замурованій ніші гробниці статую небіжчика, у яку, якщо мумія не збережеться, могли вселитися Ка й Ба [3].

Єгипетські релігійні доктрини включали три ідеології загробного життя: віру в підземний світ, вічне життя та відродження душі [7]. Для досягнення ідеального потойбічного життя, потрібно було виконати багато практик протягом життя. Так, живі були відповідальними за виконання традицій і ритуалів, необхідних для того, щоб померлі могли швидко зустріти свою остаточну долю. Єгиптяни вірили, що дотримання різноманітних традицій і ритуалів гарантували померлому більш плавний перехід у підземний світ.

Важливим аспектом була також підготовка померлого до майбутнього в потойбічному світі. Основною умовою відродження в загробному житті для єгиптян було збереження тілесної оболонки тіла людини, щоб померлий міг насолоджуватися їжею, напоями й усім іншим, що міг дати загробний світ. Вони вірили, що душа людини після смерті час від часу відвідує тіло, а муміфіковане тіло повинно було забезпечити воскреснути в іншому світі.

Муміфікація тіла мала свої покрокові дії. Спочатку виймали всі внутрішні органи (легені, шлунок, кишківник), органи розміщували в церемоніальні посудини, які мали назву канопи й ховали разом із померлим. Внутрішні органи після вилучення з тіла обмивалися та піддавалися бальзамуванню, потім розміщували в чотири посудини, які представляли чотири божества, званих «дітьми Гора». Перша посудина у формі голови сокола містила кишки й мала назву Кебехсенуф. Хапі – друга посудина з головою павіана, у ній містяться легені. Діамутеф – посудина у формі голови шакала, де зберігався шлунок. І четверта посудина – Амсет, у ньому зберігалася печінка з кришкою у вигляді голови людини. Потім за допомогою довгого гаку через ніс виймали мозок. Стародавні єгиптяни не вважали мозок необхідним органом. Після цього вони розплавлювали смолу та заливали її через ніздрі, а потім нахилили голову так, щоб череп зсередини був весь покритий смолою. Це робилося для того, щоб запобігти росту бактерій у черепі. Серце – єдиний орган, який залишався на місці. Воно вважалося центром інтелекту. Після цього тіло обмивали та висушували за допомогою натру або вуглекислого натрію і через 40 днів натирали маслами, а потім обертали полотном. Цей процес супроводжувався церемоніальними ритуалами й тіло ховали [1].

Стародавні єгиптяни вважали, що перехід до загробного світу складається з кількох етапів. Перша фаза охоплює перехід душі померлих у безсмертя на транспортних засобах. Існували різні шляхи проходу, які залежали від статусу померлого й засобу перевезення. Так, проходи на човнах до підземного світу були суворо зарезервовані для фараонів, які померли.

Вважалося, що єгипетський бог сонця Ра подорожував до підземного світу на човні, коли сонце заходило. Щоб імітувати щоденну експедицію Ра, стародавні жителі

Єгипту будували моделі човнів різних розмірів, у яких вони ховали поряд зі своїми фараонами. Наприклад, поряд із пірамідою Хеопса дослідники знайшли корабель Хуфу, човен розміром із традиційного корабля, який демонстрував не лише надзвичайну відданість єгиптян своєму вождю, але і їхню відданість здобути вічність для всіх [8].

Іншими словами, велика частина вимог до померлого, щоб належним чином досягти підземного світу, покладалася на живих. Для того, щоб фараон прибув до кінцевого пункту призначення, його люди повинні були побудувати різні човни, щоб забезпечити його перехід. У результаті важливим для перспективи отримання безсмертя було об'єднати людей задля підтримки й допомоги одним одному. Тому прагнення допомогти іншим досягти вічного життя було життєво важливим компонентом єгипетської культури, інакше потрапляння померлого в потойбічне життя було б відстрочене на невизначений час.

Крім того, альтернативним транспортним засобом для входу в підземний світ був саркофаг. У той час як фараони часто використовували саркофаги на додаток до, або замість віри в човни, звичайні громадяни мали менший вибір. Таким чином, цей метод був більш універсальним і показував інший більш частий шлях входу. Для порівняння: у той час як проїзд на човні направляв померлого до бога сонця Ра, вважалося, що саркофаги ведуть людей до богині неба Нут. Кожний саркофаг був однозначно приписаний людині, яка спочивала в ньому. Він міг мати різноманітні інтерпретації, що мали на меті сприяти померлому отримати вічне життя.

Важливим етапом переходу до потойбічного життя був суд на мертвих. Для стародавніх єгиптян суд над мертвими був процесом, який дозволяв єгипетським богам судити про гідність душ померлих. Глибоко вкорінений у єгипетській вірі в безсмертя, суд був однією з найважливіших частин подорожі через загробне життя. Таким чином, у єгипетських текстах про загробне життя з'являється багато варіацій сцен суду.

Зокрема, у «Книзі мертвих» детально описується процес суду загробного бога Осіріса над померлою людиною. Існує ілюстрація із «сувою-книги», яка показує Осіріса, що сидить на троні з короною, жезлом і батою (знаки царської влади). У центрі ілюстрації – терези, на яких будуть засуджувати серце померлого, своєрідний аналог душі єгиптянина. На терезах боги Тот і Анубіс зважують серце покійного, зрівнюючи його з пером богині правди Маат. На одній чаші терезів знаходиться серце – «совість» покійного, яка може бути легкою або обтяженою гріхами, а на іншій «правда», у вигляді пера богині Маат. Якщо людина вела на землі праведний спосіб життя, її серце і перо Маат важили однаково, якщо вона грішила – серце важило більше [5].

Померлого із чистою душею відправляли до загробного життя, а грішника поїдало страшне чудовисько Амаат, тіло якого нагадувало одразу бегемота, крокодила та леопарда. Тільки після цього процесу, померлий міг відправлятися до Осіріса, а згодом і до Іалу.

Незважаючи на те, що єгиптяни доволі серйозно ставилися до потойбічного життя, вони не мали чітких уявлень, де знаходиться той самий потойбічний світ – поля Іалу. Він містився десь на заході, у Лівійській пустелі, у вигляді райських полів Іалу (від них, до речі, походить назва однієї з найкрасивіших вулиць Парижа – Єлисейські Поля). На полях Іалу воскреслі відпочивають душею і тілесно, бо там немає ані ворогів, ані суперників, отож, немає потреби вести постійну боротьбу за існування. Той, хто потрапляє на них, веде там звичний земний спосіб життя – готує землю під засів, вирощує хліб тощо. Не доводиться йому потіти на іригаційних роботах, бо поля Іалу вже забудовані каналами й дамбами. Той, хто не горить бажанням працювати фізично, може сидіти, згорнувши руки, аби тільки родичі не забули покласти в гробницю ушебті – глиняні статуетки слуг, які чарівним способом оживуть і виконуватимуть за сибарита-небіжчика всю чорну роботу [3].

Ці уявлення єгиптян про вічне життя було результатом їхнього способу життя і свідченням простоти їх бажань та характеру. Для того, щоб потрапити до цього раю і мати

вічне життя, єгиптяни все життя важко працювати, щоб накопичити грошей на муміфікацію та на найпростіші гробниці.

Висновки. Отже, культ потойбічного життя був невід’ємною частиною релігійної та культурної ідентичності в Стародавньому Єгипті. Віра у вічне життя і загробний світ визначала ритуали та обряди, важливими з якими була підготовка померлого до переходу в інший світ. Муміфікація відігравала вагомий роль у збереженні тіла для того, щоб душа могла знайти свій шлях до потойбічного світу.

Єгиптяни вірили в життя після смерті, вважаючи, що після фізичної смерті душа переходить у потойбічний світ, де вона проходить спеціальні випробування та оцінюється за свої дії на землі. Щоб забезпечити вічне життя, єгиптяни використовували релігійні тексти, такі як «Книга мертвих», формуючи їх як частину поховальних обрядів та застосовуючи в них магичні формули, які мали допомогти душі успішно перейти до потойбічного світу.

Список використаних джерел

1. Бомбал В.В. Ритуали заупокійного культу в Стародавньому Єгипті. *Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 21 квітня 2017 р.* / під заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь, 2017. С. 185–187.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад., гол. ред. В.Т. Бусел. Київ, 2003. 1427 с.
3. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу. Курс лекцій. Київ: Либідь, 1996. 480 с.
4. Культ. Словник іноземних слів Мельничука. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53402/284870.html> (дата звернення 17.11.2023).
5. Романенко А.О. Давньоєгипетська «Книга мертвих» та її роль у життя давніх єгиптян. *Дебют: Збірник тез доповідей студентів історичного факультету МДУ за результатами участі у Декаді студентської науки 2018* / За заг. ред. д. політ. н., проф. КВ Балабанова, д. е. н., проф. ОВ Булатової. Маріуполь, 2018. С. 13–15.
6. Романова О. Шампольон та двісті років єгиптології. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/09/22/161829/> (дата звернення 17.11.2023).
7. Ancient Egyptian afterlife beliefs. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ancient_Egyptian_afterlife_beliefs (дата звернення 17.11.2023).
8. Taylor John H. Death and the Afterlife in Ancient Egypt. *University of Chicago Press*, 2001. URL: https://www.academia.edu/89115263/Death_and_the_afterlife_in_ancient_Egypt (дата звернення 17.11.2023).
9. The Egyptian book of the Dead. Translated by E. A. W. Budge. Penguin Classics, 2008.

Оксана БІЛОКІНЬ

КАСТОВА СИСТЕМА В ТЕАТРАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

*(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)*

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Пономаренко Л. В

У статті висвітлено характеристику стародавнього індійського театру та роль кастової системи в його функціонуванні, розглянуто зміст теорій виникнення театру, охарактеризовано його риси та особливості.

Ключові слова: кастова система, індійський театр, веди, нат'яшастра, народний індійський театр, санскрит, пракрит, ангіка, мудра, вачика, ахар'я.

Постановка проблеми. На сьогодні проблема індійського стародавнього театру включає в себе розгляд різних аспектів цього виду мистецтва і з'ясування питань, які виникають у контексті його історії, розвитку та значення для індійської культури. Важливе значення має дослідження тем, пов'язаних із походженням та історією, традиціями та стилями театру, впливом кастової системи на театральне мистецтво Індії.

Кастова система Індії – це соціальна структура, яка базується на ідеї розділення людей на різні групи або «касти», на основі їхнього народження, професії та соціального статусу. За період історії Індії, було виділено спочатку чотири варни, які пізніше трансформувались у касты: брахмани (жерці), кшатрії (царі та воїни), вайшії (простий народ – скотарі та землероби), шудри (неповноправні в ритуальному відношенні) [1].

Кастова система є складною історичною системою соціальної класифікації та ієрархії. Вона впливала на багато аспектів індійського суспільства, включаючи й культурну сферу життя стародавніх індійців. Індія має визначний театральний спадок, який охоплює різноманітні форми та традиції стародавнього індійського суспільства. Театр має багатий і різноманітний характер, віддзеркалюючи багатий історичний, культурний та суспільний досвід стародавніх жителів Індії.

Актуальність теми можна визначити через кілька ключових чинників: індійський театр має довгу історію та багатий культурний спадок. Вивчення традицій та інновацій в індійському театрі допомагає збагатити культурні знання та розуміння спадку цієї країни. Вивчення індійського театру сприяє культурному розмаїттю та взаєморозумінню.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики індійського театру присвячена велика кількість наукових праць, як закордонних, так і українських науковців із різних сфер діяльності, що пояснюється важливістю та значимістю даної теми. Серед українських дослідників, які присвятили свої наукові доробки комплексному аналізу питання індійського театру, можна назвати таких: Я. Щербаков, В. Бійо, О. Гвоздев, Б. Козак, О. Клековкін, М. Чабан та ін.

Основну інформацію щодо стародавнього індійського театру можна черпати з джерел історії стародавньої Індії. Із релігійно-філософських пам'яток індологи найбільше цінують священні книги Веди. Ведичні тексти свідчать про драматичні п'єси. Санскритські драматичні твори, такі як «Нат'яшастра» (трактат про мистецтво та театр, приписуваний Бхараті Муни), а також драматичні твори, написані давньоіндійськими авторами, як Калідаса («Шакунтала»), Бхаса і Бхавабхуті, надають інформацію про форми та техніки вистав, акторську майстерність і соціокультурний контекст. Епічні поеми, такі як «Махабхарата» та «Рамаяна», містять посилання на театральні постановки та видовища, що розгорталися в стародавній Індії.

Основним джерелом санскритського театру є «Трактат про театр», авторство якого приписується Бхараті Муні. «Трактат» – найповніший твір драматургії в стародавньому світі. Він стосується акторської майстерності, організації вистав та пропонує міфологічну розповідь про походження театру.

Метою статті є висвітлення діяльності стародавнього індійського театру, впливу кастової системи Індії на театральне мистецтво.

Виклад основного матеріалу. Ще за Ведійського періоду в Індії розігрувалися просто неба театралізовані вистави. На початку нашої ери в країні з'явилися перші невеликі театральні приміщення. Декорацій у них не було, театральний реквізит – надзвичайно убогий, їх замінювали інші артистичні умовності: певна хода, міміка, жестикуляція тощо.

Театр був надзвичайно популярним у Стародавній Індії, особливо серед інтелігенції, однак професія артиста не належала до престижних, вважалася «підлою», самі ж артисти були шудрами [2]. Приналежність акторів до найнижчої касты пояснювалося показом на сцені святих у смішному вигляді.

Існує декілька теорій про виникнення драматургії в Індії. Перша теорія вказує на можливість запозичення театральних традицій від давньогрецької культури. Друга теорія вважає, що драматургія в Індії розвивалася власним шляхом через трансформації давніх релігійних обрядів і таїнств. Проте немає відомих переконливих підтверджень жодної із цих теорій. Тому деякі митці й дослідники висувують свої гіпотези про виникнення театального мистецтва в Індії, враховуючи можливість поєднання різних видів видовищ. Наприклад, це може бути імпровізоване святкування, приурочене богові Індрі, яке поєднує культові та традиційні елементи, або культові містерії, що ґрунтуються на текстах Вед. Усі такі вистави вражали багатством та красою видовищ

Найдавнішою формою індійського театру був санскритський театр [3]. Відповідно до «Трактату про театр» Бхараті Муні, існує чотири основні виразні засоби санскритського театального мистецтва – ангіка, мудра, вачика, ахар'я. Ангіка – мова умовних жестів рук, пальців, губ, шиї та ніг. Мудра – жест, що має символічне значення. Вачика – дикція, інтонація та темп мовлення, які створюють певний настрій. Ахар'я – канонізований колір та деталі костюма, гриму. Для богів і небесних дів – помаранчевий грим, для сонця та Брахми – золотий, для Гімалаїв та Ганга – білий [4].

Демони та карлики носять роги – оленячі, баранячі або буйволові. У людей грим залежить від їхнього соціального статусу, приналежності до касты. У представників вищих каст – брахманів та кшатріїв – грим червоний, у шудр – темно-синій, у царів – ніжно-рожевий, у пустельників – фіолетовий [5]. Театр санскриту виконувався на священному ґрунті священиками, які навчилися необхідним навичкам (танцю, музиці та декламуванню) у (спадковому процесі).

Театр у стародавній Індії поділявся на два види: народний та придворний. Народний театр успадкував численні традиційні аспекти зі санскритського театру. У різних місцевих театрах, класичний оповідач, відомий як «Сутрадхар», часто буває присутнім на сцені, артисти, які грають ролі класичних «Відушаків» або блазнів, можуть носити різні імена, такі як «Конангі», «Комалі» або «Джугхан Міан» залежно від регіону. Придворний театр – вистави влаштовувалися переважно у дворах знаті та його метою була розвага вищих каст населення, таких як брахманів та кшатріїв, нижчими за кастами вайшьями та шудрами.

Сюжети найдавніших театральних вистав здобувалися насамперед із міфології та епічної поезії. Давня Індія породила цілий ряд видатних драматургів, самим знаменитим з яких є Калідаса, автор трьох драм («Маявіка та Агнімітра», «Шакунтала», «Урваши»), трьох поем – двох епічних («Рід Рагху», «Народження Кумари») та одної ліричної – «Мегхадута». Уже в середні віки поеми Калідаси вийшли за межу Індії, були перекладені на різні мови Південної, Південно-Східної та Центральної Азії. Можливо, що театральні приміщення створювалися лише при дворі або ж на кошти багатців, тим часом як вистави, розраховані на рядового глядача, влаштовувалися перед храмом у тимчасово збудованих спорудах під балдахіном чи просто неба [7].

Однією з особливостей давньоіндійської драми є те, що актори застосовують різні мови, такі як санскрит (стародавня літературна мова зі складною синтетичною

граматикою), так і різновиди пракритів (група середньо-індійських індоарійських мов, які становлять проміжний етап між давньоіндійськими, близькими до санскриту, і новоіндійськими мовами), у залежності до якої касті належали зображувані ними персонажі. Проте в особливих ситуаціях навіть для зображення осіб вищого суспільства санскрит неприпустимий. Маються на увазі правителі, сп'янілі від влади чи багатства, або, навпаки, пригнічені злиднями. Праkrit застосовується при зображенні дітей, людей нижчого соціального кола, пройнятих злими духами, жінок у властивій їм специфіці, людей низького походження, сновид.

Згідно з Натяшьястрою, подальше підвищення рівня сценічної майстерності було пов'язано з поклонінням трьом верховним божествам -- Шиві, Брахмі, Вішну [7].

Характерною рисою давньоіндійського театру є цілковита відсутність розфарбованих декорацій. У давньоіндійських виставах усе навантаження в створенні образу зображуваної індивідуальності, оточуючих її конкретних обставин і специфіки певної ситуації, припадає на актора. Тому відповідні емоції в глядача цілком залежать від акторської майстерності, що ґрунтується як на його таланті, так і на основі та успішному застосуванні ним цілого ряду умовностей. До них належать: характер одягу, включаючи його колір, грим, численні різновиди ритмічних рухів. У Натяшастрі, наприклад, детально викладається методика сценічного перевтілення актора, застосування різноманітних жестів і поз із поданням відповідних значень. Так, голова в застосуванні різних її поворотів, нахилів, інших рухів дає змогу передати 13 значень. Детально розроблені правила подаються щодо довжини кроку, темпу й характеру ходи для зображуваних діючих осіб у залежності від їхнього соціального становища, віку, статі, настрою, а також оточуючих їх обставин. Жестам і рухам рук у підготовці акторів відводилося чимало часу й місця [6].

Висновки. Підсумовуючи вище перелічене, можна помітити, що, індійська кастова система вплинула на багато аспектів суспільства, включаючи театральне мистецтво. Вона визначала доступ до мистецтва, культурні традиції та релігійний контекст, акторський склад, постановку театральної вистави. Загалом стародавній індійський театр є важливим аспектом індійської культури та мистецтва, який відзначається багатшаровістю і глибоким історичним корінням. У ньому можна виявити численні класичні елементи, які мають своє походження в санскритській традиції. Стародавній індійський театр є цінним елементом культурної спадщини Індії, який поєднує класичну традицію із сучасністю, допомагаючи зберегти й передати цінні аспекти індійської ідентичності через театральне мистецтво

Список використаних джерел

1. История Древнего Востока. Курс лекций. Москва: Институт востоковедения РАН, 2016. 286 с.
2. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу. Курс лекцій. Київ: Либідь, 1996. 480 с.
3. «Indian Theatre: Traditions of Performance» Richmond, Swann, and Zarrilli (1993, 12).
4. Маламуд Ш. Испечь мир: ритуал и мысль в древней Индии. Москва: Восточная литература, 2005. 350 с.
5. «The Nayasastra» Oxford Bibliographies URL: file:///C:/Users/ASUS/Downloads/The_Nayasastra_Oxford_Bibliographies.pdf (дата звернення 17.11.2023).
6. Чабан Н. Методика викладання художньої культури в 11 класі. Індійський культурний регіон: Методичні рекомендації. Ч. 4. Херсон: РІПО, 2007. 66 с.
7. Лидова Н. Р. Драма и ритуал в древней Индии. Москва: Восточная литература, 1992. 149 с.

Ксенія ЖОРНОВА**КУЛЬТ ПРЕДКІВ У КИТАЙСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ***(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)**Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Пономаренко Л. В.*

У статті розглядається важливий аспект культурно-релігійної спадщини Китаю – культ предків. Досліджується історія та розвиток цього явища в контексті китайської релігійної та філософської традиції, звертається увага на вплив конфуціанських і таоїстичних концепцій. Розглядаються різні етапи та складові історії розвитку культу предків у Китаї, роль культу предків у сучасному соціокультурному житті китайського народу.

Ключові слова: *культ предків, Китай, релігія, конфуціанська філософія, таоїстичні вірування, традиції, ритуали.*

Постановка проблеми. У сучасному науковому дискурсі значна увага приділяється вивченню соціокультурних та релігійних аспектів. Однак, незважаючи на важливість культу предків у китайській традиції, дослідження цього явища все ще недостатньо систематичні та ґрунтовні. Із часом культ предків у Китаї зазнав значних змін, відображаючи вплив різних філософських течій та етапів історичного розвитку. Тому практична значущість дослідження полягає в необхідності розкриття історії та визначення його ролі в суспільстві, дослідження взаємодії з іншими аспектами культурного та соціального полів. Подальші розкриття цієї теми відкриють нові можливості для розуміння впливу культурних традицій на формування китайського суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Важливим джерелом у вивченні культу предків та впливу зазначеного явища на суспільство мають твори Конфуція, зокрема його «Бесіди і судження», які містять роздуми, настанови та висловлювання давньокитайського філософа й педагога [3]. Висвітлення проблематики з питань культу предків у Китаї знаходяться в роботах провідних науковців М. Льюїс [1], Є. Звягінцева, Л. Васильєва [3], С. Токарева та ін.

Мета статті. Дослідити релігійні аспекти культу предків, із зосередженням на традиціях, ритуалах та віруваннях. Проаналізувати соціокультурний вплив культу предків на суспільство, його структуру, сімейні відносини, обов'язки нащадків та загальний моральний кодекс.

Виклад основного матеріалу. Культ предків важлива складова життя Китаю та його народу в багатьох аспектах. Найдавніші свідчення культу предків у Китаї відносяться до суспільства Яншао, яке існувало в районі провінції Шеньсі до того, як поширилося на частини північного та центрального Китаю під час періоду неоліту. За часів династії Шан вважалося, що предки королівської родини проживали на небесах у ієрархії інших духів-богів. Китайці вважали, що із цими предками можна було зв'язатися через шамана. У період Чжоу предки правителів мали власні присвячені храми, як правило, у межах комплексів королівських палаців. Наявність такого храму вважалася ознакою столиці [1].

Метафізика китайських похоронів зазначає, що небесна душа відділяється від тіла відразу після смерті і стає предком. Пращур живе, доки є регулярні жертвоприношення і поминання. Через неправильні похоронні ритуали земна душа залишається на землі як привид. Тому похорони в Китаї є дуже важливою подією і як ритуал відходження душі померлого, коли стає дух предка, і як спроба правильно поховати, щоб уберегтися від напастей [3].

На сімейному цвинтарі, у храмі чи святині регулярно приносили жертви. У формі їжі та напоїв або спалювання пахощів. Вони проводилися у визначні дати, такі як Новий

рік тощо. Для імперських предків існували більш екстравагантні церемонії за участю музикантів і танцюристів, а також дарування дорогіших речей і вигравірованих бронзових ваз [1].

Іншою групою предків, які отримували особливе поклоніння, були засновники кланів та померлі старші особи, що належали до кланів. Сімейні групи такого типу були невід'ємною частиною функціонування китайського суспільства, тому держава надавала старійшинам юридично визнані повноваження. Ці сімейні групи мали однакові прізвища і стежили за тим, щоб могили предків клану, які були розташовані на сімейному кладовищі, доглядали та приносили їм відповідні жертви. Сімейна група могла навіть мати власний храм, де щорічно проводилися дві-три великі церемонії та відзначалися спільні досягнення клану [1].

У домішках простих китайців була окрема кімната, де встановлювали дерев'яні таблички з написами імен, генеалогії та досягнень найважливіших предків чоловічої та жіночої статі. Якщо було більше одного сина, старший син зберігав таблички в себе вдома. Оскільки, зазвичай, поклонялися лише трьом поколінням предків, найдавніші таблички періодично брали і спалювали або ховали на місці могили цієї особи. Якщо таблички належали дуже важливому клану, вони мали свій власний храм предків, тоді їх доставляли туди для збереження [1].

Поклоніння предкам не обійшлося без проблем протягом усієї історії Китаю, незважаючи на його домінування в сільських громадах і сильну традиційність. Буддизм проповідував більш духовний підхід, ніж конфуціанство, а монахи, відсторонені від світу та сімейного життя, були, можливо, не найкращими прихильниками синівської шанобливості. Тим не менш, буддизм виклав загальну віру в переваги збереження пам'яті про втрачених членів сім'ї, оскільки віра проповідувала повагу до всіх людей, а не тільки до батьків і сім'ї. Буддистські лідери також усвідомлювали, що таку давно практикувану традицію навряд чи можна легко витіснити із суспільства. Буддистські ченці нерідко брали активну участь у ритуалах культу предків.

Культ предків, як частина китайської традиційної релігії, зосереджена навколо ритуального святкування померлих предків, божеств-покровителів. Духів родоначальників і богів не зараховують до надприродного, а прирівнюють до світу живих [2]. Вважається, що предки є засобом зв'язку з вищою силою Тянь, оскільки вони є втіленнями або відтворювачами творчого порядку Неба. Шанування здебільшого зосереджено на предках чоловічої статі. Тому такий ритуал також називають китайською патріархальною релігією. Вважалося, що жінки не передають прізвищ, тому що вони не здатні нести кров [2].

Практика шанування предків переважає в Південному Китаї, де родові зв'язки сильніші. Доступ до джерел, якими володіє родівід, ґрунтується на рівності всіх ліній роду. У Північному Китаї поширене поклоніння общинним божествам [2].

Сім'я завжди була важливим поняттям у китайському суспільстві, яке підтримувалося двома стовпами: синівською шанобливістю та повагою до предків. Після смерті батька син мав дотримуватися певних умов, відомих як «П'ять ступенів траурного вбрання», як пояснює історик М.Е. Льюїс: «Якщо син оплакував свого батька, то найдовше (до третього року після смерті) він носив найскромніший одяг (непідшитий, грубий конопляний одяг). Якщо він оплакував жінку брата прадіда по батьківській лінії, то найкоротший час (три місяці) носив найменш скромний одяг (найтоншу коноплю)» [1].

Практика регулярного поминання померлих родичів також завжди підтримувалася конфуціанством. Конфуцій вважав, що культ предків сприяє гармонії в сім'ї та суспільстві. Він рекомендував шанувувати предків через проведення ритуалів та обрядів, таких як молитви та жертвоприношення. Для нього було важливо, щоб ці ритуали відбувалися з повагою та серйозністю. Крім того, для Конфуція шанування предків було також засобом виховання моралі та розуміння правильних сімейних цінностей. Його вчення підкреслювало важливість дотримання традицій та родинних зв'язків [3].

Китайська патріархальна релігія та конфуціанство доповнювали одне одного в стародавньому Китаї, оскільки конфуціанська релігія традиційно не мала соціальної релігійної організації, тоді як традиційна патріархальна релігія не мала ідеологічної доктрини [4].

Таоїзм або даосизм, порівняно з конфуціанством, ставиться до культу предків менш формалістично. У таоїстичній традиції акцент саме на гармонії з природою та пошуку спокою, внутрішньої рівноваги. Таоїсти вважають, що важливо не тільки дотримуватися традиційних обрядів, але і слідувати природним ритмам та потокам життя. Вони менш прихильні до складних ритуалів, які характерні для конфуціанства. Не акцентуючи увагу на вшануванні предків через формальні ритуали, таоїсти прагнуть зберігати спокій і гармонію в душі та відносинах з оточуючим світом. Культ предків для них це практика згідно з природним потоком речей, без надмірних формальностей. У таоїзмі також існує ідея вічного циклу життя, де смерть розглядається як природна частина цього циклу. Отже, таоїсти ставляться до культу предків як до способу збереження згадок про минуле [5].

Значення китайського культу предків із часом змінилося. Зрештою, навіть сьогодні багато нерелігійних людей усе ще шанують своїх близьких, які пішли із життя. Вони можуть не вірити, що душі їхніх близьких існують у загробному житті, але вони все одно вважають, що важливо виявляти їм повагу, доглядаючи за їхніми могилами. Також сьогодні в Китаї поширена думка, що кожна людина має три душі. Після смерті людина залишається з тілом у могилі, поселяється в таблиці і йде в інший світ [5; 6].

Поховальні таблички мають таке ж велике значення, як і раніше. Їх форма та розмір відрізняються в різних частинах країни. На зовнішній поверхні таблиці нанесено або вигравіровано ім'я та рік правління династії, титул померлого, його особисте ім'я та прізвище, а також ім'я сина, який встановлює табличку. На внутрішній поверхні (або на лицьовій стороні задньої частини) записують день і годину народження і смерті та місце поховання. У деяких частинах Китаю, наприклад, в Учані, табличка іноді являє собою окремий декоративний шматок дерева з написом спереду та ззаду, встановлюється вона так, щоб символізувати ворота святині. У деяких частинах країни є дві таблички – тимчасова, як правило, паперова, і постійна дерев'яна. Першу ховають із тілом або спалюють на могилі, іншу згодом встановлюють у родовому залі. Для культу предків лише остання має значення. У тих частинах Китаю, де поховання відкладено до закінчення трауру, табличку встановлюють лише після поховання [6].

Крім сімейного храму або залу, досі існують кланові храми або зали предків клану. Тут зберігаються духовні скрижалі засновників родів та їхніх нащадків протягом трьох поколінь. Ці храми служать спільним святилищем для всіх членів клану й утримуються за рахунок земельних фондів або капіталу, у якому всі сім'ї клану мають частки. Зустрічаються переважно в селах, де кланова система зберігається і сьогодні, вони використовуються кланом, як комбінація церкви, школи, театру та кімнати для ради [6].

У релігійних сім'ях перед скрижалями запалюють ладан і свічки кожного ранку й вечора, а також першого і п'ятнадцятого числа кожного місяця (залежно від фаз місяця). Ці щоденні та двотижневі обряди не включають сімейної трапези і їх може виконувати навіть слуга чи охоронець родового храму. У дні народження та смерті померлого приносяться більш офіційні жертви з приношеннями їжі та сімейним бенкетом. Подібні жертвоприношення регулярно відбуваються на новорічному святі, у середині сьомого місяця і під час зимового сонцестояння в одинадцятому місяці. Весняна жертва в другому місяці та осіння жертва у восьмому місяці є великими святами для поклоніння в храмах предків клану, або в більших за звичайний сімейний. Іноді приношення також відбуваються на п'ятий день п'ятого місяця [6].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, культ предків цінна складова Китаю у всіх аспектах держави. За довгий час свого

існування, він чітко вкорінився в суспільстві та отримав важливе значення на культурному, духовному, сімейному й суспільному рівнях.

Вивчення культу предків у Китаї відкриває нові перспективи для подальших досліджень, особливо в контексті сучасних соціокультурних трансформацій та глобалізації. Розширення сприйняття цього явища дозволяє побачити, як культ предків інтегрується в сучасному світі.

Дослідження культу предків у Китаї є важливим у контексті збереження та розвитку культурної спадщини та надає можливість для більш глибокого розуміння китайського суспільства, його цінностей та вірувань, які формуються від покоління до покоління.

Список використаних джерел

1. Картрайт М. Культ предків у стародавньому Китаї. Енциклопедія всесвітньої історії. URL: <https://www.worldhistory.org/article/1132/ancestor-worship-in-ancient-china>. (дата звернення 18.11.2023).
2. Wei Liming (2010). Chinese Festivals: Traditions, Customs and Rituals (Second ed.). Beijing. Пекін 2010. 141 р.
3. Конфуцій. Бесіди і судження / пер. Тетяни Рожко. Київ: Арії, 2015. 224 с.
4. Tamney Joseph Confucianism and Spiritual Traditions in Modern China and Beyond. Бостон, 2012. 362 р.
5. Релігієзнавство: курс лекцій. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2009. 214 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-6919.html> (дата звернення 18.11.2023).
6. The Modern Chinese Cult of Ancestors James Thayer Addison, *The Journal of Religion*, (Sep, 1924). С. 492–503. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/480458> (дата звернення 18.11.2023).
7. Этика и ритуал в традиционном Китае сборник статей. Москва: Наука, 1988. 331 с.
8. Васильев Л.С. История религий Востока. Учебн. пособие для вузов. Москва: Высшая школа, 1983. 368 с.

Леся Довгаль

КАЛЕНДАР ТА АСТРОЛОГІЯ В СТАРОДАВНЬОМУ КИТАЇ

(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Пономаренко Л. В.

У статті досліджено взаємозв'язок та взаємовплив китайського календаря, астрології та гороскопу. Розглянуто історію розвитку та особливості астрологічних уявлень народу хань. Охарактеризовано своєрідність астрології Китаю.

Ключові слова: астрологія, гороскоп, календар, Китай, місячний календар, сонячний календар, п'ять стихій, 12 тварин, 4 тріади.

Постановка проблеми. Дослідження китайського календаря та астрології передбачає з'ясування точності та достовірності прогнозів, основ і методів визначення астрологічних параметрів, а також у спробі пояснити їх науковими засобами. Китайська астрологія та календар пізнається як частина традиційної китайської культури. Дослідники вивчають ці аспекти для кращого розуміння впливу на культурні, соціальні та індивідуальні аспекти життя в Китаї.

Аналіз досліджень і публікацій. Розвиток теорії календаря пов'язаний з іменами Ло Ся-хуна, Ден Піна, Сима Цяня, Чжан Хена, Цзу Чун-чжи, Го Шоу-цзина та багатьох інших. У 104 р. до н.е. у Китаї було зроблено календарну реформу й уведено календар – «Тай-чу чи», названий потім – «Саньтунським». У створенні його брали участь видатні вчені Ло Ся-хун, Ден Пін і Сима Цянь. Вони більш точно встановили тривалість тропічного року, визначили початок кожного із сільськогосподарських сезонів і тривалість синодичного місяця. Розвиткові календарних систем сприяли спостереження видатного китайського астронома Чжан Хена. Йому належить велика наукова праця – «Линь-сянь» («будівля всесвіту»). У своїй праці Чжан Хен не тільки описав існуючі погляди на світобудову, але і виклав ряд своїх видатних відкриттів. Важливий внесок у роботу з теорії календаря зробив видатний астроном і математик Цзу Чунчжи. Спостерігаючи за видимим рухом Сонця, він встановив неточність Саньтунського календаря. В епоху Юаньської династії прославився Го Шоу-цзин. У 1281 р. він склав – «Шоуши чи» («календар, що дає час»).

Історія китайського календаря та астрології є предметом дослідження сучасних науковців, таких як Є. Довбуш, Н. Довбня, М. Крюков, Л. Переломов, М. Сафронов.

Метою статті є аналіз становлення, розвитку календаря і астрології та з'ясування їхнього впливу на культуру та суспільство Китаю.

Виклад основного матеріалу. Календар – система відліку часу, упорядкована за роками, місяцями і днями. Перші такі системи були засновані на знаннях про періодичність рухів небесних світил [2]. Китайський календар, як і тісно пов'язаний із ним гороскоп, – це значна та неповторна частина культури Стародавнього Китаю, в основу якого були покладені спостереження за небесними тілами, планетами, небесними меридіанами, екліптикою тощо. Він був створений в епоху династії Ся (бл. 2070–1765 рр. до н.е.).

Китайський календар об'єднує в собі елементи як місячного, так і сонячного календарів. У сучасному Китаї в широкий ужиток увійшов григоріанський календар, проте місячний календар, як і раніше, використовується для визначення дат традиційних свят, як, наприклад, «Свято весни» (Китайський новий рік), «Свято середини осені» [3].

Одиниця виміру часу в місячному календарі є чергування фаз Місяця – молодика й повного місяця. Тому в результаті цього в китайському календарі початок місяця завжди відповідає молодому місяцю, тоді як середина місяця або 15-й день –

повному місяцю. І ці дні були особливо важливі для проведення обрядів, наприклад, традиційно 1-го і 15-го числа кожного місяця люди повинні поклонятися богам і душам померлих предків. Місяці року іменувалися за номерами, але в народі вони мають свої назви, що відображають природні явища певної пори року, або характер сільськогосподарських робіт.

Місячний місяць:

1 – святковий;	7 – голодних духів;
2 – нирок;	8 – врожаю;
3 – дрімоти;	9 – хризантем;
4 – півоній;	10 – милостивий або щедрий;
5 – дракона;	11 – білий або порожній;
6 – лотоса;	12 – суворий.
7 – голодних духів;	

Також місячний календар враховував положення Місяця на небі серед сузір'їв. Місячні палаци – місячні стоянки (28), що утворилися внаслідок поділу траєкторії руху Місяця серед зірок. У назви місячних Палаців закладені образи й символи, які дають роз'яснення та тлумачення періодів долі людини або якоїсь справи. Використання цих роз'яснень і тлумачень приводить людину або розпочату справу до успіху, так як допомагає зосередженню внутрішніх зусиль у правильному напрямку для досягнення поставленої мети [4].

«Календар Ся» – так китайці іменують сонячний, що увійшов у вжиток у династію Ся, 4000 років тому. Сонячний календар веде рахунок днів року відповідно до руху Землі навколо Сонця. Дванадцять молодиків і дванадцять повних місяців у взаємодії із сонячною активністю створюють 24 сезони (цзе) або «вузлових моменти», що в китайському світогляді позначає «колінце» бамбука». Кожному окремо взятому сезону-цзе відповідала власна назва, яка характеризувала стан земної природи, наприклад, малий холод, великий холод, а також положення Сонця на земному небосхилі – весняне й осіннє рівнодення, зимове й літнє сонцестояння [4].

П'ять стихій – ще один момент, що відрізняє сонячний календар від місячного. Будь-який рік, місяць і день у цьому календарі описується двома китайськими ієрогліфами, кожен із яких відповідає одній із П'яти Стихій. І кожній стихії відповідає певний домінуючий колір:

- вода – чорний колір;
- дерево – зелений;
- вогонь – червоний;
- земля – жовтий;
- метал – білий.

Елементи П'яти Стихій розуміються також як стадії розвитку, що протікає в п'яти фазах, перетвореннях неба, землі й людини. А саме:

1. Дерево: формувати, наприклад, режим дня, з гідністю, постійністю, миролюбністю.
2. Вогонь: запалювати, наприклад, намічати мету, реалізовувати, з розмахом, енергією, динамікою, готовністю до боротьби.
3. Земля: зміцнювати, створювати стабільність і рівновагу, з дбайливістю, точністю, наполегливістю, постійністю.
4. Метал: формувати, з обмеженою готовністю ризикувати, відверто, справедливо, об'єктивно, вечірня енергія, обачність, жнива.
5. Вода: розкріпачувати, кінець циклу й передчуття нового, обережність, плідність, працювати продумано, схильність до мрійливості.

На основі китайського календаря була сформована астрологія – система поглядів, уґрунтована на вірі у вплив руху та розташування небесних тіл на долю,

вчинки, характер людини; перебіг історичних подій; життя народу, країни, людства; віддалене майбутнє [5].

Відповідно до східного гороскопу за роками, якості, властиві тим чи іншим тваринам, керуючим роком, накладають свій відбиток на характер людей, народжених цього року. За словами китайців, це не забаганка, а виконання наказу самого Будди.

У китайському гороскопі присутні 12 тварин та п'ять стихій. Перемноживши ці цифри, ми отримуємо повний цикл у 60 років. Кожній стихії властивий свій колір (про це було вказано вище).

Стихія Метал наділяє рішучістю, силою та індивідуалізмом. Вода – творчим потенціалом, комунікабельністю та динамічністю. Дерево дає добродішність та співчуття, а також самовпевненість. Вогонь – винахідливість та рішучість. Земля наділяє практичністю, розважливістю та надійністю.

Крім цього, тварина може належати до знаку янь чи інь. У кожного з п'яти елементів є позитивні та негативні сторони, усе залежить від того, чи відноситься тваринний знак до інь чи янь.

Ось характерні якості для людей інь та янь.

Інь: середня вага, часто високі, усміхнені, люблять насичені кольори, мають слабе здоров'я, індивідуалісти, чуйні, душевні, задумливі, кмітливі, незалежні, схильні до усамітнення, непокірні, нематеріалісти. До Інью відносяться: бик, кролик, змія, коза, півень, свиня.

Янь: середній зріст, часто повні, комунікабельні, гостинні, відрізняються міцним здоров'ям, оптимісти, активні, прагматичні, вразливі, раціоналісти, емоційно нестабільні, недовірливі, самовпевнені, матеріалісти, консервативні, запальні. До Янью відносяться: щур, тигр, дракон, кінь, мавпа, собака.

Виникнення китайського гороскопу тварин описується в багатьох древніх легендах, але найпопулярніші – дві.

Перша з них, і найпоширеніша. Якось Будда запросив до себе на день народження (залежно від трактування розповідається також про святкування Нового року, бенкету та дня відходу Будди із цього світу) усіх тварин. Але прийшли лише 12 тварин: через холодну пору року не всі змогли переправитися через широку річку. Кожній тварині, у порядку, у якому вони прийшли, Будда подарував по одному року управління.

12 тварин розділені на чотири тріади.

Перша тріада – Щур, Дракон і Мавпа. Люди, що народилися у відповідні роки, енергійні та діяльні. Вони можуть бути дуже добрі або дуже злі, але не знають середини. Щура і Дракона відрізняє досить авторитарний стиль спілкування, Мавпа домагається свого більш дипломатичним шляхом. Здебільшого люди цих знаків розумні, чарівні, але схильні довіряти стереотипам.

Друга тріада – Бик, Змія і Півень. Усі вони завойовують перемогу нелегкою працею, постійними й невтомними зусиллями. Їхня працьовитість гідна похвали, а вміння планувати свої дії заслуговує захоплення. До того ж люди, що народилися у відповідні роки, зазвичай ласкаві, терплячі й пунктуальні.

Третя тріада – Тигр, Кінь і Собака. Вони як магнітом притягуються один до одного і відрізняються особливим, гуманістичним поглядом на світ, що, втім, не заважає Коню бути егоїстом. Людям цих трьох знаків притаманне вміння вправно вести бесіду, переконувати людей, легко налагоджувати контакти. Кожен із них має багато знайомих, але по-справжньому потребує лише одну близьку людину, якій зможе довірити всі секрети.

Четверта тріада – Кролик (Кіт), Вівця (Коза) і Свиня. Їх відрізняє прагнення до красивого життя, загострене почуття прекрасного і виражені творчі здібності. Усі вони артистичні, володіють розвинутою інтуїцією і хорошими манерами. Їхні душі створені для любові й перетворюють її в справжнє мистецтво. Але при всіх своїх перевагах,

знаки четвертої тріади ніби позбавлені якоїсь внутрішньої жорсткості, особливої енергетики, необхідної для справжнього успіху.

Кожна тварина східного зодіакального кола має позитивну, нейтральну й негативну стихію. Яка б тварина не панувала поточного року, початку року притаманна своя стихія (якість), яка нагадуватиме про себе, створюючи або вдалі, або конфліктні комбінації подій.

Головна відмінність китайського прогнозування полягає в тому, що воно описує не події, а взаємини між людьми. Оскільки їхнього світогляду, взаємовідносини між людьми визначають події, які з ними відбуваються. Саме вміння правильно вибудувати відносини зі своїм найближчим оточенням гарантує людині успіх, фінансове благополуччя, кар'єру, гармонію в родині. Це для китайців виявляється важливіше, ніж вибір правильної поведінки.

Висновок. Китайський календар є місячно-сонячним, який використовується в традиційній китайській культурі. Складається з 12-річних циклів, названих тваринами (що є символами року), та 10-річних стовпців, які представляють таємниці п'яти елементів (дерево, вогонь, земля, метал, вода). Кожен рік у цьому календарі пов'язаний із конкретною комбінацією тварини та елемента. Китайська астрологія – це система прогнозування та визначення впливу небесних тіл на людське життя, яка базується на традиційних китайських віруваннях та філософії. Основними елементами китайської астрології є зодіакальна система, п'ять елементів, інь та янь енергії.

Китайська астрологія враховує не лише рік народження, але й місяць, день, щоб надати більш детальний аналіз характеру та долі людини. Ця система використовується для прогнозування подій, визначення сумісності між людьми, вибору сприятливих днів для проведення важливих заходів.

Список використаних джерел

1. Навчальний посібник із спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін (для студентів-істориків соціально-гуманітарного факультету КМПУ ім. Б.Д. Грінченка) / Автор-укладач О.О. Тарасенко. Київ: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2004. 72 с.
2. Бушанський В.В. Календар. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2007. 528 с.
3. Довбуш Є. Китайський календар: скарб Піднебесної. URL: <https://web.archive.org/web/20210430175031/https://www.epochtimes.com.ua/china/culture/kytayskyj-kalendar-skarb-pidnebesnoi-72339.html> (дата звернення: 10.11.2023).
4. Довбня Н. Китайський календар. URL: <https://mala.storinka.org/китайський-календар.html>. (дата звернення: 10.11.2023).
5. Чікарькова М. Ю. Астрологія. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Астрологія> (дата звернення: 10.11.2023).

Ольга Тараненко

КИТАЙСЬКА КАЛІГРАФІЯ ЯК МИСТЕЦТВО

(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Пономаренко Л. В.

У статті досліджено багатогранні аспекти традиційного китайського мистецтва каліграфії, аналіз різноманітних стилів та засобів каліграфії. Вона висвітлює важливість цього виду мистецтва як засобу виразу для китайських художників. У статті також обґрунтована важливість теми китайської каліграфії для вивчення традицій, повсякденного життя, культурних концепцій, пов'язаних із китайською писемністю.

Ключові слова: каліграфія, знак, ієрогліф, каліграфічні матеріали, папір, пензель, туш, тушечниця, графічні елементи, чжаньшу, лишу, сінуш, цааошу, кайши.

Постановка проблеми. Китайську каліграфію можна назвати живописом, що відіграє ключову роль у культурі Китаю, втілюючи в собі багатство традицій, символів та глибокий сенс. Ця форма мистецтва виникла тисячі років тому й до сьогодення залишається не тільки засобом комунікації, але й виразом душі та ідентичності народу. Дослідження каліграфії сприяє глибшому розумінню історії становлення писемності, регіональних особливостей, певних характерних рис розвитку в окремі періоди.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження китайської писемності та історії становлення певних стилів ієрогліфів є предметом вивчення в роботах великої групи науковців-філологів, істориків, мистецтвознавців. Серед них слід виокремити праці Л. Васильєва [2], Л. Лукашевської [4], С. Соколов-Ремизова [5], Ю. Мосенкіс [6] та ін.

Мета статті: дослідити основні стилі китайських ієрогліфів у контексті історичних епох та виокремити значення традиційного китайського мистецтва каліграфії.

Виклад основного матеріалу. Каліграфія – мистецтво красивого й чіткого писання. Ще в давнину каліграфію називали «першою серед мистецтв», оскільки справжній майстер викладає у творення всю силу своєї душі, своєї майстерності. Сприйняття каліграфії вимагає певного рівня інтелектуальної та духовної культури: потрібно не тільки розуміти, що написано, надзвичайно важливо побачити і відчутти, як написано, оскільки саме в цьому полягає її справжня сутність. У мистецтві каліграфії дуже важливі психофізичні аспекти творчого характеру, пов'язані з душевною та фізичною підготовленістю як автора, так і глядача, з вимогою максимальної зосередженості сприйняття і спонтанності виконання.

Ієрогліфи – найдавніші знаки письма. Китайські ієрогліфи були створені близько чотирьох тисяч років тому. Прикметною рисою цього письма є поєднання рисункових знаків та літературних звукових позначень. У своїй основі ієрогліфи походять від малюнків, які для простоти написання піддалися спрощенню. Ієрогліфи означають звуки, склади, слова або частини слів. Первісно ієрогліфи вважалися знаками неба і їх використовували виключно для спілкування людей з небесними силами. Адже даремно слово «ієрогліф» у перекладі з давньогрецької мови значить «святе письмо». Каліграфія споконвіків вважалася в Китаї за окремий вид мистецтва. Серед шести обов'язкових видів мистецтв, якими мусив досконально володіти «воїн», він же «вчений муж», мистецтво каліграфії цінувалося незрівнянно вище, ніж решту п'ять: мистецтво етикету, музики, стрільби з лука, рахування, чи керування кіньми [2].

Конфуцію приписують вислів: «Світом керують не царі та імператори. Світом керують знаки та символи». Каліграфічні матеріали: папір, пензель, туш, тушечниця – ці чотири предмети матеріальної культури традиційного Китаю відомі як «чотири коштовності вченого» [2].

Матеріалом для виготовлення паперу служили волокна бамбука, деякі трави і старе ганчір'я. Помістивши всю цю суміш у кам'яну ступку, її розтирали з водою в кашу, потім заливали в спеціальну форму з дном із тонких бамбукових паличок і шовкових ниток. Потім її трясли, щоб волокна переплелися. Воду віджимали й на сітці залишався сирий паперовий лист. Його знімали, висушували на сонці, а потім вигладжували дерев'яними валиками, полірували і вкривали крейдою [1, с. 14].

Пензлі робили із соболиної або лисячої щетини, також зі щетини кішки, зайця, вівці, оленя, вовка та з пташиних пер. За допомогою пензлика можна писати зліва направо і справа наліво у двомірному зображенні, з натиском або піднімаючи його до легкого дотику до паперу. Лінії можуть бути різними: і легкими, і ледве позначеними – словом, кількість всіляких варіацій пензликів практично нічим не обмежена. Ручка пензля часто була інкрустована золотом, сріблом, нефритом, кришталем, панцирем черепахи, рогом носорога, слоновою кісткою [1, с. 15]

Ієрогліфи писали-малювали чорною тушшю. Хорошу туш відрізняє рівна і гладка текстура. Вона тверда і їй не властива клейкість. Колір – яскраво-чорний, без домішок. Спеціальну сажу одержували спаленням тунгової, суріпичної та кунжутної олії. Клей готувався з оленьчої та коров'ячої шкіри. Щоб надати блиску і зберегти клей від псування, до нього додавали мускус, яєчний білок, сік різноманітних рослин. Для письма тверду туш товкли й розчиняли в спеціальній тушечниці, яку робили з каменю і зберігали часто в дорогих дерев'яних футлярах із кольорових порід дерева: грушевого чи сандалового [1, с. 27]. Китайські ієрогліфи мали певні вимоги щодо техніки виконання.

Графічні елементи китайського ієрогліфа:

1. Горизонтальна риска.
2. Вертикальна риска.
3. Точка.
4. Похила ліворуч.
5. Гак.
6. Похила праворуч.

На основі цих вимог китайці розробили основні стилі свого ієрогліфічного письма:

1. Стель «Лішу» («Статутний стиль» – один із видів китайського стародавнього письма) формує нову систему графіки китайських ієрогліфів, а саме, графіка стає пласкою і квадратною; після впровадження статутного написання сформувалася графіка китайських ієрогліфів, були визначені основні риси ієрогліфа і порядок написання рис у ньому. В останні 1000 років «статутний стиль» є стандартною графікою китайських ієрогліфів.

2. Чжуаньшу був офіційним стилем письма в царстві Цинь, а потім у Східному Чжоу, в імперії Цинь і поширювався в ті регіони, які Цинь завойовувала. Чжуаньшу – найбільш використовуваний з архаїчних стилів каліграфії. Більшість китайців не можуть читати чжуаньшу, його використання обмежується каліграфією.

3. Лишу розвинувся з вульгарного варіанту чжуаньшу під час царювання династії Хань. Одна з найбільш характерних рис лишу – розширюється «хвіст» горизонтальних і діагональних рис, що називається по-китайськи «голова шовковичного черв'яка й гусячий хвіст». Архаїчний лишу часів династії Цинь складний для читання, тому сучасні написи в цьому стилі зазвичай виконані пізнім лишу.

4. Сіншу, «бігаючий стиль», має певну особливість: риси в цьому стилі зливаються один з одним. Кисть не дуже часто відривають від паперу. Освічений китаєць може прочитати більшу частину написаного сіншу.

5. Цаошу або «трав'яний стиль» – це повноцінний рукописний курсив, для читання якого потрібні специфічні навички. Навіть той, хто вміє читати сіншу, не в змозі прочитати цаошу без навчання. Ієрогліфи в цаошу пишуться без відриву кисті, часто перетікаючи одна в одну. Для створення «прекрасного» зовнішнього вигляду написи риси

піддаються модифікації або зовсім опускаються. Округлі знаки цаошу та лігатури важкі для прочитання, тому цаошу широко ніколи не використовувався.

6. Кайши – один із найбільш пізніх стилів каліграфії: з'явився між правлінням династії Хань і Трьохцарств. Популярним Кайши став під час правління Південних і Північних династій. Усі риси ієрогліфів Кайши розділені, кисть у процесі відривається від паперу стільки разів, скільки окремих рис в ієрогліфі. Кайши – перший стиль, якому вчать іноземців та маленьких дітей, а також учнів каліграфії.

7. Као Тойотомі Хідейосі Као – стилізований каліграфічний підпис, який був у багатьох імператорів, сьогунів і політиків.

Китайська каліграфія виступає не лише як засіб запису, але і як виразне мистецьке творіння, яке втілює в собі багатшаровий пласт культурної спадщини Китаю. Її історія, еволюція, символіка та вплив на культурну ідентичність свідчать про величезний внесок цього мистецтва у світову художню спадщину. Кожен знак каліграфії – це не лише літера або слово, але й віддзеркалення душі художника, його почуттів і погляду на світ. Це мистецтво, що переживає етапи часу, відображає історію та традиції, але в той же час відкривається для експериментів і сучасних інтерпретацій. Китайська каліграфія стає не лише засобом передачі інформації, але й невичерпним джерелом вражень, сприйняття та розуміння краси. Її вплив на інші галузі мистецтва свідчить про універсальність та актуальність цього виду творчості.

Усі аспекти китайської каліграфії, починаючи від класичних стилів до сучасних експериментів, відображають багатшарову природу цього мистецтва. Кожен знак, кожен штрих має своє значення та відкриває світ художньої естетики та глибокого розуміння культурної спадщини.

Висновок. Існування різних каліграфічних стилів написання китайських ієрогліфів пов'язано з тим чи іншим завданням китайського письма, які виникали на різних історичних етапах розвитку китайського суспільства. Проте, говорячи про різні каліграфічні стилі, ми не можемо не підкреслити, що кожний зразок написання ієрогліфіки є втіленням індивідуального стилю кожного автора та має свій задум і ідею. Зазначимо, що китайська каліграфія є особливим видом мистецтва з яскраво вираженим характером, який зумовлений наступним: каліграфія не копіює образи реальних об'єктів, а лише має справу із загальними для них естетичними принципами, властивостями та зв'язками, такими як врівноваженість, збалансованість, симетричність, гармонія. Ці естетичні принципи, якості та зв'язки інтерполюються на ієрогліф шляхом копіювання, художньої переробки та відтворення.

Список використаних джерел

1. Искусство Китая. Москва: Изобразительное искусство, 1988. 430 с.
2. Васильев Л.С. Культы, религии, традиции в Китае. Москва: Наука, 1970. 350 с.
3. Тенденції китайської літератури та творчість Мо Яня: колективна монографія / упор. І.З. Павлюк. Одеса: Гельветика, 2021. 272 с.
4. Лукашевская Я.Н. Первобытное искусство Китая и Южной Кореи. Петроглифы URL: <https://bibliofond.ru/view.aspx?id=125189> (дата звернення 08.10.2023).
5. Соколов-Ремизов С.Н. Традиции синтеза поэзии, живописи и каллиграфии От Средневековья к Новому Времени. Москва: Наука, 1995. 420 с.
6. Мосенкіс Ю. Л., Синишин Р. І., Переверзев Д. І. Питання фонетичної типології української, англійської, китайської, корейської та японської мов у контексті загальнотипологічних фонетичних явищ. Київ: Альфа друк, 2008. 100 с.

*Ірина МОТЬКО***АСКЛЕПІОНИ ЯК ЦЕНТРИ ЛІКУВАННЯ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ***(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)**Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Пономаренко Л. В.*

У статті розглядається глибока спадщина асклепіонів, храмів, присвячених Асклепію, давньогрецькому богу лікування, і ключова роль, яку відіграв у медицині Давньої Греції Асклепій та його нащадки. Досліджуються методи та засоби лікування в таких лікувальних центрах, а також висвітлюється їхній вплив на розвиток сучасної медицини.

Ключові слова: абатон, Асклепій, Гігієя, гімнасій, Панацея, «храмовий сон».

Постановка проблеми. Стародавні греки відіграли ключову роль у розвитку науки та медицини, сформувавши практики, які поширені в суспільстві й сьогодні. Вивчення їхнього внеску в медицину, зокрема асклепіонів, лікувальних центрів при храмах, є актуальним, оскільки дозволяє зрозуміти ті методи та засоби лікування, котрі використовували давні греки для цілісного оздоровлення людини, що перегукуються з сучасними підходами.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження даної теми цікавило чимало дослідників, серед яких варто виділити: А.В. Арістову [1], С.А. Верхратського і П.Ю. Заблудовського [2], В.О. Джулай [3], Г.В. Дзяка, Т.О. Перцеву, Т.Л. Васильєву, Т.А. Хомазюк [4], С.П. Пилипенко [5] та ін.

Мета дослідження полягає у всебічному вивченні асклепіонів як медичних центрів Стародавньої Греції, вивченні методів та засобів лікування, які практикувалися в асклепіонах, а також з'ясуванні їхнього значення в історичній еволюції медицини Давньої Греції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Давній Греції набуло поширення лікування при храмах – асклепіонах, названих на честь Асклепія. Більшість дослідників схиляється до думки, що Асклепій був реальною людиною, відомим лікарем часів Троянської війни (1240–1230 рр. до н.е.). Поступово він був обожнюваний і став шануватися як син Аполлона.

У грецькій міфології Асклепій часто згадується як перший лікар богів та Бог медицини [5, с. 95]. За переказами його мати була німфа Короніда, оскільки вона була смертною, їй доводилося приховувати свою вагітність. Однак про це дізналася сестра-близнючка Аполлона, богиня полювання, цноти й захисниця дітей та жінок Артеміда, тому Короніда стала жертвою її гніву. Артеміда кинула її в багаття, але Аполлон встиг швидко розсікти Короніді черевну стінку і витягти з утроби вмираючої матері немовля – Асклепія. Цей міф дозволяє припустити, що давні греки ще в давнину знали про операцію кесаревого розтину. Дитинство та юність Асклепія пройшли в лісистих горах Пеліона, оспіваного в багатьох грецьких оповідях. Цей край славився чудовим повітрям, багатими мінеральними джерелами та великою кількістю лікувальних трав. Вихований під опікою мудрого кентавра Хірона, Асклепій перевершив вчення свого наставника, надзвичайно оволодівши мистецтвом лікування. Примітно, що він отримав здатність не тільки лікувати хворих, але й оживляти померлих, це викликало гнів Аїда, бога, який керував підземним світом [6, с. 41].

Асклепій та його сім'я були лікарями. Гомер у славнозвісній «Іліаді» згадує двох його синів – Махаона та Подалірія як лікарів-воїнів. У пізній античності Махаон вважався хірургом, Подалірій – лікарем-терапевтом. Крім того, Асклепій мав доньок-лікарок, так Гігієя – була богинею чистоти та гігієни, від її імені походить слово й назва розділу медицини «гігієна». Інша донька – Панацея була відома своїм мистецтвом лікування лікарськими засобами, переважно рослинного походження, саме в її честь був названий

термін «панацея», тобто універсальний засіб, що лікує всі хвороби, який шукали лікарі та алхіміки протягом багатьох років [1].

Легенда свідчить, що Асклепій, був одружений з Епіон, донькою Меропса, правителя острова Кос. Саме цей острів згодом перетворився на значний центр медичної мудрості в Стародавній Греції, адже лікарів на цьому острові вважали прямими нащадками Асклепія, серед яких був Гіппократ, який народився на о. Косі близько 460 р. до н. е. [4, с. 41].

Важливо зазначити, що Асклепій завжди зображувався з палицею, яку обвивала змія. Зображення посоха, обвитого змією, стало основною емблемою медицини в багатьох країнах. У 1948 року Всесвітня організація охорони здоров'я офіційно затвердила палицю Асклепія як символ медицини [1]. Для деяких країн цей символ уособлює мудрість і силу, властиву природним силам. Інші вважають, що зміяна отрута має як лікувальні, так і отруйні властивості [4, с. 41].

Культ бога-цілителя Асклепія з'явився в Стародавній Елладі у VII ст. до н.е. й остаточно оформився приблизно до кінця V ст. до н.е. Храмові комплекси, присвячені Асклепію – асклепіони, із часом поширилися по всій Греції (налічувалося понад трьохсот), затьмаривши, як місця паломництва хворих, усі інші культи. Відомо, що найбільші асклепіони розташовувалися в таких давньогрецьких містах, як Епідавр, Трікка, а також на острові Кос [4, с. 43].

З античних описів і проведених археологічних розкопок асклепіонів можна представити загальну схему будови даних святилищ Асклепію, а також створити уявлення про ритуали, що відбувалися в ньому. Культові споруди включали храм та вівтар божества. Кожен асклепіон складався також із лікарні. Деякі жерці в цих храмах були лікарями [3, с. 68].

Асклепіони майже завжди розташовувалися в місцях зі сприятливим та здоровим кліматом, поблизу цілющих джерел, кипарисових гаїв, де сама природа сприяла одужанню хворих. Тому храмове лікування Стародавньої Греції часто називають прототипом сучасного курортного лікування, адже вони мали лікувально-санаторний характер.

На території асклепіона в Епідаврї були побудовані лазня, басейн, абатон, де хворі приймали лікувальні грязі, бібліотека, гімнасій (зал для заняття гімнастикою) та стадіон і навіть театр, що зберігся до наших днів [4, с. 44].

До асклепіонів стікалися паломники за духовним і фізичним зціленням, адже комплексний підхід до догляду за пацієнтами, був особливістю тодішньої медицини. Лікування в рамках асклепіонів поєднувало емпіричні методи та методи з елементами містичних або магічних технік.

Серед засобів лікування були водолікування, режим дня, дієта, гігієна, гімнастичні вправи, лікування травами, лікувальні грязі, прогулянки свіжим повітрям, приділяли увагу загартуванню. Зцілення в рамках асклепіонів включало такі методи, як психотерапію та психогігієнічні практики, включаючи широкий спектр водних процедур, масажів та інших фізичних методів. При необхідності також проводилися хірургічні процедури [2, с. 35].

Для Асклепіона була характерна практика проведення «храмового сну». Це був процес, за якого пацієнти лягали спати в храмі з надією, що їх відвідає сам Асклепій або хтось із його дітей-цілителів уві сні. Протягом цього часу їм розповідали, що їм потрібно зробити, щоб вилікувати свою хворобу. Потім коли прокидалися, вони повідомляли про свій сон лікарю-жерцю, який тлумачив сон і призначав лікування. В Асклепія були певні тотемні тварини, в образі яких він любив відвідувати пацієнтів, коли вони спали. Це були собака, півень і, звичайно ж, змія [7].

На знак вдячності за лікування хворі приносили зліпки своїх хворих органів. Ці зліпки, виготовлені з глини, мармуру, іноді пропонувалися як плата за послуги лікарів, якщо вони виготовлялися із цінних матеріалів. Серед них археологами знайдені мармурові руки й ноги, срібні серця, золоті моделі очей і вух тощо. Завдяки знайденим зліпкам

можна скласти уявлення про хвороби, щодо яких пацієнти зверталися до лікарів, а також про рівень анатомічних знань у давніх греків. При розкопках археологи також виявляють залишки хірургічного та іншого медичного інструментарію, зокрема ножі, щипці, зонди, голки [2, с. 35–36].

Крім того, асклепіони використовувалися як навчальні заклади – медичні школи для лікарів-жерців, у яких зосереджувався безцінний досвід, що накопичувався поколіннями, і передавався з рук у руки, з вуст в уста [8].

Не дозволялося у святилищі лиш одного – вмирати. Священний ритуал в асклепіонах виключав усе нечисте, зокрема, пов'язане з народженням та смертю. Тому породіль та хворих на невиліковні хвороби, які приходили іноді з найвіддаленіших місць Греції, виганяли за межі священної огорожі [4, с. 46].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, Асклепій, якого шанували як цілителя та бога медицини, відіграв важливу роль у розвитку медицини Стародавньої Греції. Культ Асклепія з'явився у VII ст. до н.е. і знаменував собою появу нового явища в Стародавній Елладі – цілющих храмів – асклепіонів, особливістю яких є комплексний підхід до лікування людини. Ці святилища поєднували емпіричне лікування з містичними практиками, пропонуючи різні засоби та методи лікування від народних методів (траволікування, водолікування, лікувальні грязі тощо) до хірургічних процедур. Асклепіони також служили освітніми центрами, передаючи безцінні медичні знання з покоління в покоління. Асклепій справив важливе значення на сучасну медицину, свідченням чого є «посох Асклепія», який вважається символом медицини. Асклепіони подібні до сучасних лікувальних курортів та санаторіїв і нагадують про важливий внесок давніх греків у розвиток світової медицини. Подальші наукові дослідження можуть дати цінний матеріал про те, які саме методи та засоби лікування в асклепіонах мають місце й дотепер.

Список використаних джерел

1. Арістова А. В. Асклепій. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%90%D1%81%D0%BA%D0%BB%D0%B5%D0%BF%D1%96%D0%B9> (дата звернення: 17.11.2023).
2. Верхратський С. А., Заблудовський П. Ю. Історія медицини: навч. посіб. Вид. 4-те, випр. і допов. Київ: Здоров'я, 1991. 431 с.
3. Джулай В. О. Історичні аспекти розвитку організації охорони здоров'я у Стародавній Греції. *«Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє»*: матеріали Всеукр. наук. конф. Черкаси, 2018. С. 66–68.
4. Дзяк Г. В, Перцева Т. О., Васильєва Т. Л., Хомазюк Т. А. Витоки і традиції мистецтва лікування в пазлах всесвітньої історії: від давнини до середньовіччя. Дніпро: Герда, 2022. 190 с.
5. Пилипенко С.П. Деякі аспекти взаємодії релігії та медицини в історичному дискурсі. *Філософія релігії та медицини в постсекулярну добу*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2021. С. 94–99.
6. Словник античної міфології / уклад. Козовик І.Я., Пономарів О.Д. Київ, 1985. 236 с.
7. Greek Mythology: The Asclepions. URL: <http://www.greekmedicine.net/mythology/asclepions.html> (дата звернення: 17.11.2023).
8. Risse G. B. Mending bodies, saving souls: a history of hospitals. New York: Oxford University Press, 1999. 752 p.

Тетяна ВОЛОШИНА

ГРЕЦЬКА ЖІНКА В СІМ'І ТА СУСПІЛЬСТВІ

(студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Пономаренко Л. В.

У статті обґрунтовано важливість вивчення життя жінок у Стародавній Греції, що включає аналіз не лише юридичних обмежень, але й соціокультурних витоків, що визначали роль жінок у сім'ї та суспільстві. Зокрема, розглянуто ключові аспекти виховання та освіти, взаємовідносини в шлюбі та участь жінок у публічному житті.

Ключові слова: грецька жінка, гінекей, коре, німфе, гіне, кіріос, філія, гетери, придане, астай.

Постановка проблеми. Стародавня Греція, визнана своєю величчю та внеском у розвиток цивілізації, залишається об'єктом захоплення та вивчення. Проте, у цьому ареалі історії залишається недостатньо дослідженим аспект – статус та роль жінок. Як суспільство, де переважали патріархальні цінності, Стародавня Греція надавала жінкам обмежені права та визначала їхні соціальні ролі. Дотримуючись традиційного підходу, де розглядається головним чином внесок чоловіків у розвиток цивілізації, у наш час існує значуща невідомість щодо життя, ролі та внеску жінок. У порівнянні з громадянами чоловічої статі, давньогрецькі жінки мали набагато менше прав. Не маючи права голосувати, володіти землею чи успадковувати, жінка переважно перебувала вдома, і мета її життя полягала у вихованні дітей. Це, однак, загальний опис, і, розглядаючи роль жінок у Стародавній Греції, слід пам'ятати, що інформація про конкретні міста-держави часто відсутня, і майже завжди представлена через призму сприйняття авторів-чоловіків. Лише в Афінах статус та роль жінок можуть бути визначені та описані в подробицях. Також немає цілковитої впевненості в практичному та повсякденному застосуванні правил і законів, які вціліли з давніх-давен. Проте відомо, що до спартанських жінок ставилися трохи інакше, ніж у інших містах. Як і чоловіки, вони мали тренуватися, а також мали право володіти землею. Визнавши та розкривши роль жінок у контексті Стародавньої Греції, розширюється розуміння соціокультурних динамік та взаємозв'язків у цьому унікальному історичному контексті.

Аналіз досліджень та публікацій. Однією із дослідниць проблеми, яка розглядається, є американська вчена С. Б. Померой. Її дослідження стосуються жінок доби античності. Зокрема, праця «Богині, блудниці, дружини та рабині: жінки в класичну давнину» [7] – це феміністична історична книга, яка охоплює життя жінок античності від темних віків Греції до смерті Костянтина Великого. Дослідниця у своїй роботі аналізує такі важливі аспекти життя грецьких жінок, як дитинство, освіта, одруження, розглядає інститут гетер. Вона вказує, яке місце займали жінки в грецькому суспільстві, та які права вони мали. Ще одним дослідником проблеми є Дж. Гулд. У праці «Закон, звичай і міф: аспекти соціального становища жінки в класичних Афінах» [6], автор, розглядаючи соціальну структуру, зазначив, що «ми з практичної точки зору перебуваємо в чоловічому світі», проте вивчення жінок знаходиться на трохи вищому рівні. Далі він запропонував пояснення цього факту, припускаючи, що, оскільки домінуюча структура суспільства передається із чоловічої точки зору, жінки становлять «приглушену групу», яка стає невиразною через відсутність мови, якою можна було б передати своє особливе відчуття суспільства та його відношення до сукупності досвіду.

Варта уваги праця дослідника Д. Коена «Відокремлення, розлука та статус жінок у класичних Афінах» [3], у якій автор зазначає, що деякі вчені розглядають політичний і соціальний статус афінських жінок як жалюгідно низький. Коен пропонує не оскаржувати це глобальне судження в цілому, а просто зосередитися на певних важливих аспектах

життя жінок, які визначають, чим займалася жінка в грецькому суспільстві та який статус вона в ньому мала.

Метою статті є вивчення суспільного статусу жінок у Стародавній Греції, висвітлення спектру їхніх ролей та взаємодії в різних сферах життя, а також розширення розуміння гендерної динаміки в античному суспільстві, враховуючи вплив культурних чинників на формування та відтворення гендерних стереотипів.

Виклад основного матеріалу. Жінки в Стародавній Греції були народжені в грецькому суспільстві, у якому переважно домінували чоловіки та було зосередження саме на них. Це означало, що немовлята жіночої статі мали набагато більші шанси бути покинутими при народженні, ніж нащадки чоловічої статі. Причина відмови від дітей жіночої статі здебільшого пов'язана з потенційним майбутнім дівчат або тим, що вони можуть зробити для суспільства в цілому. Чоловіки мали набагато більше шансів побудувати кар'єру в політиці або отримати якесь багатство.

Молоді дівчата часто росли під опікою няні. У будинку були окремі жіночі приміщення, часто на верхньому поверсі, які називалися *гінекей*. Гінекей був місцем, де матері та особисті няньки виховували дітей, займалися прядінням і ткацтвом.

Щодо освіти в давньогрецькому суспільстві, то дівчат не виключали зі школи. Дівчата певною мірою навчалися так само, як і хлопчики, але були й деякі відмінності. Зокрема, музичні заняття були більш поширені серед молодих жінок. Крім того, освіта була зосереджена на тому, що грецькі жінки робили б у домашньому господарстві, сфері, до якої здебільшого обмежувалося їхнє життя [7].

Жінок у давньогрецькій мові називали по-різному, залежно від етапу їхнього життя. Період виховання називався *коре*, що означає молода неодружена дівчина. Період, який наставав після *коре*, був *німфе* (молода жінка; наречена, молода дружина), що відносився до періоду між моментом одруження та моментом, коли жінка народила першу дитину. Після народження першої дитини їх називали *гіне*.

Одруження відбувалося досить рано. Афінські жінки виходили заміж у молодому віці, приблизно у 13-15 років. З іншого боку, спартанські жінки рідко виходили заміж до 20 років, часто лише у віці 21 або 22 років. Чоловік зазвичай був удвічі старшим, йому могло бути більше 30 років. Майже в усіх містах-державх батько вибирав чоловіка для своєї дочки. Заміжжя сприймалося як вершина соціалізації молодої жінки. Оскільки батько домовлявся з майбутнім чоловіком, згоди молодої нареченої практично не було потрібно. Нижче становище давньогрецьких жінок тут дуже помітно. Однак греки міркували, що це краще для захисту жінок. Батько обирав чоловіка для своєї дочки, виходячи з безпеки, яку він міг їй дати. Якщо батька не було, юнаків обирали інші родичі жінок чоловічої статі [6].

Той, хто відповідав за безпеку конкретної жінки, називався її *кіріос*. Спочатку ним був її батько або родич чоловічої статі, а потім її чоловік. Безпека, яку повинні були забезпечити *кіріос*, стосувалась як економічного, так і загального добробуту. *Кіріос* був посередником між приватною сферою та публічною сферою, з якої жінки були переважно виключені. Перехід у *кіріос* від батька чи родича чоловічої статі до чоловіка був досить стратегічним. Батько мав би більше часу, щоб зосередитися на собі та своїх синах. У цьому сенсі шлюб сам по собі також був стратегічним кроком, що мало місце в багатьох суспільствах стародавнього світу.

У таких шлюбах насправді не було кохання. Принаймні, не спочатку. Згодом любов могла би зрости, але досить ясно, що це зовсім не було метою шлюбу. Найкраще, чого можна було побажати в цих шлюбах, було те, що називається *філія*, яка визначає дружні стосунки, потенційно з любов'ю. Це включало статеві стосунки, але головним чином із метою народження дітей [3].

Одружені чоловіки часто шукали інтимних стосунків в інших місцях. Хоча для чоловіків було нормально мати стосунки поза шлюбом, будь-яка жінка, яка не зберігала честь сім'ї, була винна в подружній зраді. Якщо вона буде винна, їй буде заборонено

брати участь у публічних релігійних церемоніях. По суті, це означало б, що вона буде виключена з усього суспільного життя. Щоправда, покарання для чоловіка, з яким вона зрадила, було дещо суворішим. Якщо чоловік натрапив на жінку, яка зрадила йому з одним із гостей-чоловіків, він міг убити його, не боячись жодної форми судового переслідування.

Чоловіки могли шукати втіхи серед *гетер*, які були вищим класом серед жінок. Вони часто навчалися музиці та культурі та мали довгі стосунки з одруженими чоловіками. Гетера також могла потрапити на симпозіум.

Спочатку гетерами були рабині, пізніше також і вільні жінки. Відомі гетери були, як правило, добре освічені. У Стародавній Елладі термін застосовували до освіченої незаміжньої жінки, яка веде вільний та незалежний спосіб життя. Деякі з них відігравали значну роль у суспільному житті. У своїх будинках гетери влаштовували зустрічі багатьом видатним давньогрецьким політичним діячам, поетам, скульпторам. Як правило, вона знаходилася на утриманні багатого покровителя. За їхню прихильність платили великі гроші. Збереглися кам'яні плити, на яких чоловіки висікали ціну, яку пропонували тій чи іншій гетері. Інститут гетер не був класичною проституцією, оскільки гетери жили статевим життям лише з тими покровителями, яких любили. Давньогрецький оратор і політичний діяч Демосфен говорив, що еллін, що поважає себе, має трьох дружин: дружину – для продовження роду, рабиню – для чуттєвих втіх і гетеру – для душевного комфорту. Гетера могла виходити заміж. Так, знаменита гетера Аспасія, відома розумом, освіченістю та красою, стала дружиною відомого воєначальника Перікла. Гетеру, як правило, виховувала господиня зі своєї рабині: вона навчала її і відпускала на волю або віддавала достойному покровителю [7].

Важливою частиною шлюбу було придане, яке, по суті, є частиною багатства чоловіка, яке пропонували заміжній жінці. Законодавчо це не було обов'язковим, але морально сумнівів у цьому не було. Як жінка, так і чоловік були неприйнятні, коли не йшлося про придане, що також мало наслідки для повсякденного життя. Це також могло бути пов'язано з тим фактом, що це була основна власність, яку могли мати жінки в давньогрецькому суспільстві. Середнє придане складалося з грошової суми, іноді супроводжуваної меблями чи іншими рухомими предметами. У рідкісних випадках наречена могла володіти землею завдяки приданому. Проте, здебільшого земля була зарезервована для синів, які народжувалися під час шлюбу. Висота приданого коливалася досить сильно, частково залежно від достатку чоловіка. Окрім того, придане виступало як захід безпеки. Якщо родина вважала, що чоловік погано поводить себе з дочкою, шлюб можна було розірвати, а придане потрібно було виплатити під 18-20 відсотків. Більшість чоловіків насправді не планували платити додаткові гроші, тож вони підтримували б здорові стосунки з дочкою, які б захищали [4].

Тобто, розлучення було майже невідомим у стародавні часи Греції. Дуже часто чоловік залишав у себе дружину тільки тому, що побоювався обов'язку повернути придане у випадку розірвання шлюбу. Процедура розлучення, ініціатором якого виступала дружина, відбувалася в складний спосіб. Розійтися самостійно, за бажанням, вона не могла, лише за зверненням до архонту. У свою чергу, він стверджував розлучення за вимогою жінки тільки в тому випадку, якщо вона приводила достатні підстави. Утім, подібна процедура представляла великі труднощі для жінки, внаслідок її залежного становища. У цьому відношенні можна привести свідчення Плутарха, де він описує ситуацію, що склалася між Гіппаретою і її чоловіком – Алквіадам. Жінка була зразковою дружиною, у той час як Алквіад мав зв'язки з гетерами. Гіппарета подає архонту прохання на розлучення. Коли вона з'явилася на агору, щоб виступити відповідно до закону, Алквіад схопив і поніс її через ринок додому. Це пояснюється тим, що закон, ймовірно, і розрахований на те, щоб завдяки необхідності для дружини, яка вимагала розлучення, з'явитися в публічне місце, чоловік мав можливість примиритися з нею. Цей закон просто позбавляв жінок права вільного волевиявлення та ставив їх у повну

залежність від чоловіків. У разі ж, коли чоловік не заперечував проти розлучення, дружина могла залишити свого чоловіка без жодного судового розгляду та інших правових формальностей. Якщо ж при розлученні виникали будь-які майнові суперечки (наприклад, про повернення приданого), справа ускладнювалася і передавалася до суду.

Отож, розлучення відбувалося або за згодою обох сторін, або за бажанням тільки одного з них, незважаючи на опір іншого. Однак розлучення, за бажанням дружини, було набагато складніше в досягненні. Розірвання шлюбу могло відбутися також за вимогою третьої особи. Батько, наприклад, мав право розвести свою дочку з її чоловіком як для того, щоб взяти її до себе назад, так і для того, щоб видати її заміж за іншого. Наслідком розлучення було повернення приданого, за винятком тих випадків, коли приводом для розлучення ставала невірність дружини [1].

Афінська жінка не мала самостійного існування. Вона була зобов'язана приєднатися до сім'ї свого чоловіка. Коли чоловік помирав, жінка мала вибір: залишитися в сім'ї колишнього чоловіка або повернутися до своєї сім'ї. У певному сенсі давньогрецькі жінки завжди повинні були бути частиною сім'ї. Після одруження чоловіки мали повну владу над жінками в грецькому суспільстві. З іншого боку, у приватній сфері шлюбу не було суворих правил. Відношення чоловіків до жінок було різноманітним і могло бути рівноправним або авторитетним.

У сучасній інтерпретації можна було б сказати, що жінки були пригнічені в шлюбі та суспільному житті. Здається, що так, але греки, очевидно, бачили це по-іншому. Зрештою, це було почуття захисту, а не простої експлуатації. Крім того, між грецькими містами-державами була велика різниця [6].

В Афінах, так званому місці зародження демократії, жінки не мали виборчих прав. Стародавні грецькі жінки називалися *астай*, фактично означаючи, що жінки могли брати участь лише в релігійних, економічних і правових зіткненнях. Однак економічні та юридичні права жінок мали певне застереження. По суті, афінські жінки мали мало можливостей в економічному та правовому житті, включно з політикою. Якщо з якоїсь причини гречанка мала судову справу, вона не могла піти сама. Її кріюс був тим, хто вирішував усе за неї, від економічних до юридичних справ. Але якщо ми поглянемо, наприклад, на Спарту, то побачимо кардинально інше становище жінки в суспільстві. Вони вільно брали участь майже в усіх аспектах політичного та суспільного життя, а це означало, що вони мали право голосу та могли отримувати престижні посади в політиці та інших установах [5].

Жінки брали участь у релігійних святах. Іноді на ці свята не допускали гостей чоловічої статі. Вшанування богинь Фесмофорії чи Скіри були, наприклад, заходами, на які приходили лише жінки. Такі свята дуже вплинули на багатьох жінок, як молодих, так і літніх. Наприклад, щоб вшанувати Артеміду, для виконання певної п'єси відбирали дівчат віком від 5 до 14 років. Вони поводитися як «маленькі ведмеді», що в основному означало, що від них вимагали поводитися як неприручені тварини. Під час церемонії вони врешті-решт будуть одомашнені через шлюб. Хоча фестивалі давали жінкам Стародавньої Греції можливість брати участь у акторській діяльності та публічному житті, вони також служили маніпуляцією їх самосприйняттям. По суті, ритуали виховували жінок на цінностях і моралі їхнього суспільства [2].

Висновки. Типова афінянка була відстороненою від політичного та громадського життя. Більшість дівчат не вчили нічому, крім навичок домогосподарства, вміння прясти і ткати. Дружина, мати, домогосподарка – ось практично всі схвалені суспільством ролі. Поспілкуватися та поділитися новинами жінки могли біля якогось джерела, куди регулярно ходили по воду. А ще – кілька разів на рік брали участь у суто жіночих святах. Це було пов'язане з релігійними культами, але давало можливість трохи «відірватися», говорячи сучасним сленгом. Говорячи про давню жінку як про вільну представницю суспільства, найчастіше мають на увазі тільки гетер – освічених жінок, які вели вільний та

незалежний образ життя. Соціальний статус гетер був досить високим і багато з них залишили згадку про себе в античній літературі, мистецтві, політиці та філософії.

Список використаних джерел

1. Смирна А. С. Гендерний підхід у дослідженні історії Давньої Греції: кваліфікаційна робота. Херсон, 2021. 36 с. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/14167/3.Smyrna_fpis_2021.pdf?sequence=1 (дата звернення 20.10. 2023).
2. Burkert W. Athenian Cults and Festivals. *The Cambridge Ancient History*. 1992. P. 245–267. URL: <https://doi.org/10.1017/chol9780521233477.013> (дата звернення 21.10. 2023).
3. Cohen D. Seclusion, Separation, and the Status of Women in Classical Athens. *Greece and Rome*. 1989. Vol. 36, №. 1. P. 3–15. URL: <https://doi.org/10.1017/s0017383500029284> (дата звернення 20.10. 2023).
4. Cohn-Haft L. Divorce in Classical Athens. *The Journal of Hellenic Studies*. 1995. Vol. 115. P. 1–14. URL: <https://doi.org/10.2307/631640> (дата звернення 20.10. 2023).
5. Golden M. Demography and the Exposure of Girls at Athens. *Phoenix*. 1981. Vol. 35, № 4. P. 316. URL: <https://gwern.net/doc/history/1981-golden.pdf> (дата звернення 20.10. 2023).
6. Gould J. Law, custom and myth: Aspects of the social position of women in classical Athens. *The Journal of Hellenic Studies*. 1980. Vol. 100. P. 38–59. URL: <https://doi.org/10.2307/630731> (дата звернення 21.10. 2023).
7. Pomeroy S. B. Goddesses, whores, wives and slaves: Women in classical antiquity. London: Pimlico, 1994. 265 p. URL: <https://www.fulcrum.org/concern/monographs/td96k2606> (дата звернення 21.10. 2023).

Сергій ЮРЧЕНКО

**НАСЛІДКИ ЗВ'ЯЗКІВ РИМУ ТА СХІДНОГО СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я:
КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР**

*(студент II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)*

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Пономаренко Л. В.

У статті відображено наслідки культурних контактів римського світу та Східного Середземномор'я, зокрема з елліністичними країнами; зацентовано увагу на питанні взаємопроникнення культур, релігійному аспекті, окремо приділено увагу питанню філелелінства та виникнення культу імператора в Римі.

Ключові слова: *філелелінство, релігійні культу, культ імператора, мітраїзм, християнство.*

Постановка проблеми. Рим, який почав проводити активну завоювальну політику по відношенню до всього Середземномор'я, зустрівся з величезною кількістю народів та племен, взаємодія яких і їх можлива подальша асиміляція всередину римського культурного простору поступово формувала новий Рим. Саме зустріч римських квіритів зі східним елліністичним простором стає відправною точкою багатьох перетворень, які змінили як і сам Схід, так і буття «вічного міста».

Аналіз досліджень і публікацій. Питання культурних зв'язків між Римським та Східним світом є досить різнопланове, тому окремими його епізодами займалися різні дослідники. У рамках нашого дослідження вагомий пласт становлять твори античних діячів, які виступають для нас формою першоджерел, зокрема, праці Полібія [9], Цицерона [11], Светонія [10] та Плутарха [8]. Окремим епізодам досліджуваної теми була приділена увага в статтях, дисертаціях таких істориків, як А. Беликов [1], Г. Габарашвили [2], О. Джарман [3], А. Ермаков [4], Р. Зуєвський [5], П. Іванов [6], О. Петренко [7], Н. Чеканова [12] та ін.

Мета статті: висвітлити, як саме східний, зокрема, елліністичний світ впливав на римське суспільство та внесок Риму в суспільно-культурне життя країн, з якими відбувалися контакти.

Виклад основного матеріалу. Грецький вплив на римську культуру вважається чи не найбільшим, адже копіювання чи запозичення відбувалося у всіх культурних сферах. Одночасно із цим, цей культурний вплив є і досить специфічним. Римляни чудово розуміли культурну перевагу греків, тому складовою римської ідеології було сприйняття всіх варварами, окрім римлян та греків. В античному баченні світу варварство встановлювалося за такими обставинами, як: етнічність, етичність (або наявність пандейї) та філологічність (тобто знання грецької та латинської мов). За двома із цих показників римляни для еллінів були варварами, тобто можна говорити, що в очах грека квірит міг бути лише варваром. Подібна теза підтверджується текстами істориків-сучасників. Так Полібій зазначає, що у 207 р до н.е. родоський посол Фрасікрат, переконуючи етолійців укласти мир із Філіпом, дорікав їм, що союзом із римлянами вони зрадили еллінів на знуцання і образи варварам [9, XI.5.7] або ж у 201 р., агітуючи Спарту приєднатися до коаліції проти Філіпа, було заявлено, що римляни – варвари, вони хочуть поневолити еллінів, вступати з ними в союз непристойно [9, IX.37–38].

Дослідники, аналізуючи грецьку історіографію Тімагена, Помпей Трога тощо, сходяться на думці, що протягом усієї історії ворожнечі греки вважали римлян варварами. Після повного підкорення Балкан Римом, греки почали визнавати військову могутність Риму, але аж ніяк культурну. Хоча, життя під покровительством Риму для грецьких інтелігентів означало можливість у взаємодії з римською елітою та фактичного створення

нової білінгвістичної культури. Подібна ідея була цікава і для самих римлян, що можна буде побачити у виникненні в Римі ідей філеллінства.

Визнанням грецької культурної переваги Римом можуть слугувати «Таскуланські бесіди» Цицерона, де він пише: *«Воістину, у всьому, що дається людям від природи, а не від науки, з нами не йдуть у порівняння ні греки й ніякий інший народ: чи була в кому така величавість, така твердість, високість духу, благородство, честь, така доблесть у всьому, яка була в наших предків? Однак же у вченості і словесності всякого роду Греція завжди нас перевершувала – та й чи важко тут здолати тих, хто не пручався? Так, у греків найдавніший рід вченості-поезія: адже якщо вважати, що Гомер і Гесіод жили до заснування Риму, а Архілох – за правління Ромула, то в нас поетичне мистецтво з'явилося набагато пізніше»* [11, I. 2–3].

Ближче до утворення імперії, римляни знайомились вже не стільки з еллінською, скільки з елліністичною культурою, в основі якої – уже не світогляд громадян, а підданих елліністичних царів. А римлянин хоч і відчував себе достатньо вільним громадянином, але не все могло бути для нього прийнятним. Ймовірно, саме тому елліністичний вплив набагато легше проникав у Рим імператорського періоду, де східні ідеї набули ще більшого забарвлення [1, с. 354].

Наприклад, це вбачається в сильній філелінській позиції деяких принцепсів. Єгипетсько-аравійський та вірмено-парфянський вектори римської політики (саме елліністичні території) потрапили під реалізацію Панеллінської доктрини наступника Траяна, принцепса Адріана, яка полягала в об'єднанні всього грецького світу. Адріан як, філелін, прагнув створити Панеленіон із центром в Афінах. Для заохочення вступу міст, які дійсно могли довести своє елліністичне походження, були здійснені певні дипломатичні кроки. На прикладі Афін, які отримали від Адріана острів Кефаленію, річний запас хліба та великі суми грошей, можна зрозуміти, що отримання дотацій та привілеїв були вдалим маніпулятивним ходом [2, с. 59–63].

Важливою складовою поширення східних «варварських» ідей на Рим стало релігійне питання. Це можна побачити на прикладі поширення в Римі східних культів. Насамперед, поява культів східних божеств на території Риму була знову ж таки пов'язана із поширенням особистісного фактору в римській системі управління провінціями. Активне будівництво храмів, покровительство східним релігійним культам приносило свою лепту в здобуття слави цієї особистості.

Гней Помпей у межах своєї політики на Сході приділив активну увагу культам Венери та Геракла. На думку істориків, культ Геракла, для якого здебільшого були збудовані храми, став близьким для Помпея внаслідок наслідування Сулли, що теж був його покровителем [7, с. 27].

Його наступник, Юлій Цезар, після розв'язання єгипетського питання, завдяки його тісним зв'язкам із Птолемеями починає поширювати культ Венери й Ісиди. Таким чином, саме за часів Помпея та Цезаря релігійні культи елліністичного сходу починають активніше просочуватися в Римську державу [12, с. 99].

Саме ця діяльність у релігійному питанні спричинила зародження на цих територіях «культу імператора» в наступну епоху. Вони прагнули набуття «божественного» статусу, що було можливим у «східному світі». Починаючи з часів правління Олександра Македонського на Сході зароджується явище героїчного апофеозу. Яскравим прикладом є Мітрідат Євпатор, який іменувався як «визволитель усіх греків». Із часу заволодіння Римом усією Малою Азією, ця традиція перейшла на римських магістратів, першим таких почесей відзначився Тіт Квінкцій Фламінін [7, с. 28]. Йому зводилися алтарі, співалися похвальні гімни, приносилися жертви, Плутарх наводить частину одного з таких гімнів [8, Flam. 16–17]:

*«Велику вірність римлян ми шануємо,
клянемося її охороняти,
діви оспівуйте,*

*Зевса великого, римлян та Тіта,
О. Пеан Аполлон! О Тім рятівник!»*

Подібне поширення елліністичних ідей сакральності влади видніється і у відношенні римлян до братів Гракхів, як до «рятівників». Після їх вбивства населення через культ показувало їм свою любов та смуток. Їх статуї ставилися в помітних місцях, земля де їх вбили, оголошувалася священною, сюди приносилися плоди першого врожаю.

Юлій Цезар, окрім поширення східних культів, отримав і власний культ. Цезар отримав власні «божественні почесті» – «caelestes honores». На одній зі статуй Цезарю був наданий титул напівбога. Під час календарної реформи п'ятий місяць був названий в його честь, а незадовго до своєї смерті отримав титул «Юпітер Юлій» та статус божества Divus Julius. Згідно декрета Сенату він отримував жерця власного культу, державний храм та державну колісницю pulvinar для розміщення свого зображення, а, отже, ставав фактично на рівні з іншими римськими богами [3, с. 77–81].

За часів Римської імперії поширення культу імператора лише збільшувався в масштабах. На прикладі Октавіана Августа, культ якого поширювався на провінції, і відрізнявся залежно від традицій та звичаїв населення окремої провінції. Саме за часів Августа в культі імператора з'явилося поклоніння генію (життєвій силі) принцепса та був заснований компітальний культ у Римі, у рамках якого і здійснювалося поклоніння генію принцепса [3, с. 85–90].

Яскравим прикладом спроби глибокого укорінення подібної сакралізації влади є принцепс Калігула, який майже вимагав поставити його статуї серед пантеону богів. Він став з'являтися на публіці в образі Юпітера з позолоченою бородою і золотими блискавками в руці. Він міг з'явитися з тризубом Нептуна або з кадуцеем Меркурія. А то й зовсім одягався в шовк і поставав в образі Венери. Сам же себе Калігула йменував, як deus – бог. Як пише Светоній: *«Однак його переконали, що він піднявся вище і принцепсів і царів. Тоді він почав приставати вже на Божу велич»* [10, Cal. 22].

Подібна ситуація набувала обертів, особливо це помітно на прикладі принцепса Доміціана Флавія, який теж іменував себе богом. Светоній вказує, що одного разу Доміціан почав урядовий лист від імені прокураторів такими словами: *«Государ наш і Бог велить...»* – і із цих пір повелось називати його й у письмових і в усних зверненнях тільки так» [10, Dom. 13.2]. Саме всі попередні процеси поступово перетворили принцепса на аналог східного монарха, що почалося з епохою Домінату, розпочатою Діоклетіаном наприкінці III ст. н.е., коли імператор фактично отримав необмежену владу.

Сакралізація різних аспектів життя римлян не зупинялася лише на владній гілці й охопила різні стани суспільства. Прикладом цього явища стає поширення релігії мітраїзму в II–IV ст. н.е. серед римської армії. Це був культ «містерії Мітри», або ж «містерії Персів» Культ найбільше поширився серед римських легіонів, що перебували в прикордонних провінціях [5, с. 18–19].

Враховуючи те, що римська армія в II – особливо в III ст. н.е. (епоху солдатських імператорів) була реформована й по суті своїй нагадувала своєрідний civitas, проникнення різних ідей на межі світів є зрозумілим явищем. Адже в результаті міфологічна Мітра відображала еталон дисциплінованості та слухняності солдата, виконувала волю божества Ахура-Мазди (Юпітера), як це робила армія щодо волі імператора. У боротьбі із Сонцем (Геліосом) Мітра є вдалим борцем, який з усією повагою відноситься до свого супротивника. Водночас Мітра виступає в ролі патрона, має біля себе декілька клієнтів, а, отже, стає відображенням чоловічих якостей справжнього римського громадянина [6, с. 73–74].

Іншим і найбільш поширеним у подальшому вченням, про яке варто сказати, є християнство. Попри активне гоніння, переслідування юдеїв, християнство в результаті охопило територію всієї Імперії. Дослідники це пояснюють рядом причин. На своєму початку християнська релігія мала переважно місіонерський характер, тому її апостоли та проповідники намагалися донести її у всі куточки імперії. Цьому давала змогу римська

терпимість до інших релігій, які визнавала римських богів. Важливим став фактор поширення Римом власної культури по всій імперії, фактично утворюючи єдинокультурність, водночас не пригнічуючи традицій інших народів, тому частина апостолів мала сформоване імперське мислення. Так, наприклад, апостол Павло під час своїх мандрів по імперії не стикався зі складнощами пересування по її території, або не мав непорозумінь з іншими язичниками, що пояснюється формуванням спільної лінгвістичної культури на Сході та Заході імперії. А, отже, саме тут ми можемо говорити не лише про елліністичний вплив Сходу, а і про романізацію східного суспільства, яке отримувало в користування не лише римське право, а й римську культурну складову. Фактично Рим позиціонував себе як «світову державу» із міцними суспільним життя та єдністю життєвих порядків. Це дозволило в подальшому християнам відобразити Небесну монархію, яка існувала паралельно із вселенською монархією Риму й із початку IV ст. поступово витіснити інші релігійні культури серед населення, навіть уже згаданий мітраїзм [4, с. 54–59].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Питання зв'язку римського та східного світу є досі маловивченим питанням, яке вимагає подальших досліджень, але під час здійсненої розвідки, ми можемо впевнено сказати про те, що із самого початку історії Риму, його зв'язки з еллінським, а потім і всім елліністичним світом, стали невід'ємною складовою його історичного розвитку. Отримавши у свої володіння величезні простори Східного Середземномор'я, Рим розпочав складний процес синтезу двох різних світів, спочатку на умовах білінгвістичного світу римлян та греків, а потім поширивши цей процес на всі елліністичні країни. У результаті Рим усе більше набував у своїх реаліях східних ознак у сфері дипломатії, релігійному аспекті, відношенню до влади та її сакралізації, та навіть армії. Саме проникнення елліністичного світу царів у римську сутність породило римську імперію в тому вигляді в якому ми її отримали.

Проблематика, що розглядається, має значні перспективи до подальшої її розробки, адже пласт інформації, необхідний для повного розкриття питання, досить значний і має можливості перерости в нове дослідження.

Список використаних джерел

1. Беликов А. П. Рим и эллинизм. Основные проблемы политических, экономических и культурных контактов: дис... д-ра ист. наук : 2005.02. 002 / Ставроп. гос. ун-т. Ставрополь, 2003. 422 с.
2. Габарашвили Г. Д. Особенности провинциальной политики императора Адриана. *Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Общественные науки*. 2023. № 1. С. 49–55.
3. Джарман О. А. Культ императора в Древнем Риме и Италии в межзаветную и раннехристианскую эпоху. *Христианское чтение*. 2012. № 2. С. 56–118.
4. Ермаков А. В. Сущностные характеристики раннехристианской церкви и роль христианской общины Рима. *Вестник МГПУ*. №4 (20). 2015. С. 54–59.
5. Зуевский Р. Римский митраизм. *SCRIPTORIUM: гісторія старожытнага свету і сярэдніх вякоў*. URL: <https://hist.bsu.by/images/stories/files/nauka/Scriptorium/3/Zuevsky.pdf> (дата звернення 20.11.2023) (дата звернення 17.10.2023).
6. Иванов П. В. Распространение митраизма как проявление маскулинных тенденций в религиозной жизни поздней Римской империи. *Вестник Тамбовского государственного университета*. 2004. Вып. 4. сер. Гуманит. науки. С. 64–75.
7. Петrenchко О. М Релігія як інструмент політики Помпея Великого. «Древности», Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2017. С. 26–33.
8. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. В двух томах. Т. I. Москва, 1994. 702 с.

9. Полибий. Всеобщая история. Т. I (кн. I-V). Москва, 1890. URL: <https://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1445001000> (дата звернення 20.11.2023).
10. Светоний Гай Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Москва, 1993. URL: <https://psylib.org.ua/books/svetoni/index.htm> (дата звернення 20.11.2023).
11. Цицерон Марк Туллий. Избранные сочинения. Москва, 1975. URL: <https://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1422368001> (дата звернення 20.11.2023).
12. Чеканова Н.В. Религиозно-культовая традиция в политической практике Гая Юлия Цезаря. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер. 2. 2005. Вып.1. С. 97–111.

УДК 94(3)''11/16'':93(045)

Наталія ГРЕЧКА

«МОЛОТ ВІДЬОМ»: ІСТОРІЯ ТА СПОСОБИ ВИКОРИСТАННЯ В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

(студентка II курсу (магістерського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Марченко О. М.

У статті здійснено аналіз трактату «Молот відьом» Г. Крамера та Я. Шпренгера для розкриття темних аспектів інквізиційних практик та їхнього впливу на суспільство Середньовіччя через вивчення різновидів та методів використання цього твору в судових процедурах. Дослідження цього трактату дає змогу осмислити історію відьомства та інквізиційних практик, а також відображає релігійні та культурні наративи середньовічного суспільства.

Ключові слова: Середньовіччя, марновірство, магія, інквізиція, «Молот відьом», відьми, суспільство.

Постановка проблеми. Трактат «Молот відьом» визначався як жорстокий інквізиційний інструмент, який використовувався для виявлення та покарання тих, кого вважали «відьмами» в Середньовіччі. Аналіз «Молота відьом», за авторства Г. Крамера та Я. Шпренгера, розкриває різноманіття та методи його використання в судових процедурах, вказуючи на темні аспекти інквізиційних практик та їхній вплив на соціальну динаміку того часу. Розгляд цього інструменту дозволяє глибше зануритися в історичний контекст та критично оцінити етичні та правові аспекти його використання. Дослідження вказаного трактату стає ключовим для розуміння та оцінки темної сторони історії, що вплинула на формування сучасних уявлень про правосуддя та права людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема, пов'язана з «Молотом відьом» та інквізиційними практиками, визначається існуванням значної кількості досліджень, присвячених цьому питанню, однак ми назвемо лише декілька. Вчені проводили глибокий аналіз трактату «Молот відьом», висвітлюючи особливості їхнього підходу до визначення «відьомства» та інквізиційних методів [3]. К. Маккей і його праця «Молот відьом: повний переклад» не лише надає переклад трактату, але і глибоко аналізує історичний та літературний контекст, у якому виникла ця праця. Він розглядає роль авторів, політичні, соціальні та релігійні обставини часу написання, стилістику та мову тексту, а також вказує на можливі етнічні та культурні впливи. Зазначена робота відкриває глибші шари розуміння «Молота відьом» та його роль у контексті інквізиційних практик, вносячи цінний внесок у вивчення історії та культурних аспектів періоду [2].

Дослідник М. Саммерс у праці «Молот відьом» Генріха Крамера та Джеймса Шпренгера» провів докладний аналіз трактату, ставить його в контексті часу його написання і надає коментарі до тексту, щоб допомогти читачам краще розуміти зміст та ідеологічні підстави. Його робота є важливим внеском у розуміння історії відьомства та інквізиційних практик у середньовіччі, а також відображає підхід до вивчення теми через призму релігійного та культурного контексту [6].

У своїй книзі «Чаклунство, чутки та плітки» вчений Е. Стратерн вивчає соціокультурний вимір інквізиційних практик, зокрема «Молота відьом», та проводить докладний аналіз їхнього впливу на суспільство. В рамках свого дослідження він розглядає, як громадське сприйняття поняття «відьомства» формується та змінюється, а також як розголос, чутки та плітки відіграють роль у виявленні інквізиційних об'єктів. Ця праця допомагає краще зрозуміти, як інквізиційні практики впливали на соціокультурний ландшафт і які наслідки це мало для суспільства того часу [5].

Дослідник Г.П. Брьодель у своїй книзі «Молот відьом і конструкція чаклунства: теологія та народні вірування» досліджує вплив трактату на конструювання уявлень про чаклунство в контексті теології та народних вірувань. Через аналіз теологічного підходу авторів «Молота відьом», він розкриває, як теологія взаємодіяла з народними віруваннями, та як це вплинуло на концепцію відьомства. Книга також розглядає культурний і соціальний контекст того періоду, вивчаючи, як уявлення про відьомство формували та впливали на суспільство, враховуючи правові та соціокультурні наслідки цих концепцій. Такий підхід допомагає краще розуміти взаємодію релігійних та народних аспектів у створенні навколишнього середовища та розповсюдженні ідей про чаклунство в Середньовіччі [1].

Праця Дж. Б. Рассела «Магія та відьми в Середньовіччі» ґрунтується на численних першоджерелах. Дослідник спочатку встановлює факти, а потім пояснює феномен чаклунства з точки зору його соціального та релігійного середовища, зокрема у зв'язку із середньовічними ересьми. Він розглядає європейське чаклунство як продукт християнства, заснований на ересі більше, ніж на магії та чаклунстві, які існували в інших суспільствах. Вміло поєднуючи розповідь з аналізом, він показує, як соціальні та релігійні зміни сприяли поширенню чаклунства [4].

Метою статті є аналіз трактату «Молот відьом» Г. Крамера та Я. Шпренгера для розкриття темних аспектів інквізиційних практик та їхнього впливу на суспільство Середньовіччя через вивчення різновидів та методів використання цього твору в судових процедурах.

Виклад основного матеріалу. Середньовіччя охоплює приміром тисячу років історії, розпочинаючи з падіння Римської імперії (приблизно V ст.) і закінчуючи початком епохи Відродження (XV ст.). Суспільство було розділене на стани, включаючи сеньйорів, лицарів, священників, селян і міщан, і характеризувалося суворими соціальними та економічними відносинами. Релігія, зокрема християнство, відігравала ключову роль у середньовічному житті. Церква мала великий вплив на культуру, мораль і освіту. Ієрархія церкви визначала соціальні структури, а релігійні вірування впливали на мистецтво, архітектуру та щоденні звичаї. Середньовіччя було часом обмежених освітніх можливостей, але також періодом розвитку мистецтва та архітектури. Сприйняття магії та вірування у світові сили теж відзначало цей період, викликаючи окремі явища магії та літургії. Загальний фон середньовіччя сформував суворі соціальні та релігійні структури, які визначали культурну, економічну й освітню динаміку того часу.

У 1487 р. був опублікований трактат «Malleus Maleficarum» або «Молот відьом», де висвітлюється нова концепція магії та чаклунства, яка відома в сучасному світі як сатанізм чи дияволізм, і в такий спосіб вона відіграла важливу роль у значних зусиллях, спрямованих на викорінення чаклунства на Заході Європи в XVI–XVII ст. Ця книга активно використовувалася під час судів над відьмами і стала однією з найбільш впливових праць цього періоду [3].

Згідно з обґрунтуванням автора Malleus, було два автори – Я. Шпренгер і неназваний співавтор – чиї відповідні ролі в його складі не визначені. У публічній декларації, яка становить апробацію твору, Г. Крамер (Г. Інститоріс) вказує, що він і його колега як інквізитор, Я. Шпренгер, написали «Молот відьом».

Частина перша трактату мала на меті продемонструвати, незважаючи на скептицизм як з боку мирян, так і з боку деяких священнослужителів, реальність

чаклунства. Після загального доказу реальності чаклунства книга складалася з трьох розділів, які відповідали елементам, що вважалися необхідними для здійснення чаклунства: сама чарівниця, демон і дозвіл Бога. Аргументація в цій книзі є здебільшого теоретичною дискусією, що ґрунтувалася на ідеях Ф. Аквінського, і вона складається майже виключно зі спірних питань, характерних для схоластичної аргументації.

Частина друга розглядала фактичні дії чарівниць і сама по собі розділена на дві частини: перша стосується дій самих чарівниць, а друга – законних методів протидії їм. Є деякі докази того, що початковий намір полягав у тому, щоб другу частину цієї книги було об'єднати з третьою частиною як загальний опис того, як протидіяти чаклунству, скасувавши дію в практичному плані та винищивши самих чарівниць у судовому порядку.

У частині третій відбувалося обговорення судового методу розслідування та засудження чарівниць і майже повністю ґрунтувалося на «*Directorium inquisitorum*» (Посібник для інквізиторів) Н. Еймеріка. Еймерік займався розслідуванням єретиків інквізиторами, але ця частина мала бути посібником для світських суддів. У Нюрнберзькому довіднику розповідається набагато докладніше про спосіб, у який слідчий (інквізитор) зобов'язаний використовувати свої здібності до логічного міркування, щоб передбачити правдивість звинувачення в чаклунстві за допомогою припущень на основі передбачуваних фактів справи. Така концепція ролі слідчого, безперечно, присутня в *Malleus*, але вона, як правило, затемнюється серед усіх виснажливих технічних дрібниць, що походять від Еймеріка.

Malleus містить цитати за іменами сімдесяти восьми авторів (іноді цитуються для кількох робіт) або анонімні роботи. Як виявилось, велика кількість цитат дає цілком оманливе уявлення про джерела, використані для створення твору. Незважаючи на шквал імен, які цитуються в цьому творі, в основному є три головних автори, чії роботи складають основу переважної більшості тексту. Розподіл цих трьох джерел приблизно відповідає трьом основним розділам роботи. Розділ перший є демонстрацією реальності чаклунства, і головним джерелом тут є Ф. Аквінський. Свій монументальний збірник праць із теології та філософії Аквінський написав у XIII ст. Він був дуже начитаною людиною і переважна більшість багатьох цитат у *Malleus* походять від нього. Вони варіюються від таких філософів, як давньогрецький Аристотель і середньовічний єврей Маймонід, через гамму отців церкви від Ієроніма та Августина до діячів середньовіччя.

У другому розділі, де розглядаються вчинки чарівниць, Ф. Аквінський і далі виступає як джерело для теоретичних питань, але головним джерелом уже є Й. Нідер. Він був видатним домініканським реформатором XV ст., і використовуються дві його праці – «*Формікарій*» або «*Мурашник*» (це твір про моральну та духовну реформу християнського світу). П'ята книга цього твору стосується чаклунства, і це одна із чотирьох праць до *Malleus*, яка описує сатанинську інтерпретацію чаклунства.

Частина третя заснована на ще одному домініканці, іспанському інквізиторі Н. Еймеріку, котрий жив у середині XIV ст. і написав посібник «*Directorium inquisitorum*» (Посібник для інквізиторів), який мав показати іншим інквізиторам, як вистежувати єретиків і боротися з ними. *Directorium* забезпечує переважну більшість вмісту третьої частини. Еймерік цитує велику кількість канонічного права та згадує багатьох юристів поіменно. Іншим важливим джерелом є інший домініканець, Антонін із Флоренції, який написав енциклопедичний довідник із церковних питань на початку XIV ст. Він відповідає за великий розділ, який пояснює недоліки жіночого характеру, що є таким непривабливим для сучасних смаків [3].

Отже, «Молот відьом» був важливим трактатом, який відіграв ключову роль у виправданні та розповсюдженню переслідувань відьом у Середньовіччі. Він вплинув на переконання та наступні дії інквізиторів, які брали участь у цих подіях.

Відповідно до «*Malleus Maleficarum*» можна визначити ознаки, за якими, на думку авторів, могла б відповідати відьма:

1. Неможливість відьми плакати. *«Відьма, незважаючи на жодні умовляння, не може проливати сліз. Вона видаватиме плаксиві звуки й намагатиметься обмазати щоким та очі слиною, щоб представитися плачучою. Навколишні повинні уважно спостерігати за нею».*

2. Схильність до обману та брехні. *«Властивість жінок – це плакати, ткати та обманювати. Немає нічого дивного в тому, що внаслідок лукавих підступів диявола, з божого потурання, навіть відьма заплаче».*

3. Звинувачення в спробах привернути увагу суддів за допомогою магії. *«Під час допиту під тортурами вони особливо здатні до чаклунства, як це видно з практики. Нам відомі випадки, коли відьми, глянувши першими на суддю та його засідателів, приводили їх у такий стан, що серця їх втрачали свою суворість по відношенню до обвинувачених і останні внаслідок того виходили на волю. О, якби відьми не мали такої здатності!».*

4. Використання амулетів та марновірних засобів. *«Вони носять ці амулети й на таких місцях свого тіла, які ми не наважуємося назвати із почуття скромності. Звичайно, демон може зміцнити завязтість відьми під час допитів і без допомоги амулетів. Але він користується цими речами для того, щоб занепасти душу й щоб образити божу велич».*

5. Використання порошу від убитої дитини. *«Вона вбила нехрещену первородну дитину чоловічої статі спалила її в грубі разом з іншими речами, і перетворила все це на попіл. Відьма чи злочинець, який носив при собі деяку кількість такої золи, у жодному разі не міг зізнатися у своїх злочинах».*

6. Відьма не може згоріти у вогні або потонути. *«...коли деякі єретики, які зізналися у своїх чаклунських злочинах і кинуті у вогонь, не згоріли, а кинуті потім у воду, не потонули».* [3, с. 216 – 219].

Як ми вже згадували, друга частина трактату визначає законні методи протидії відьмам. На початку другого запитання під назвою «Методи знищення та лікування чаклунства» авторами ставиться питання: «Чи законно позбавлятися чаклунства за допомогою подальшого чаклунства чи іншим забороненим способом?». [3, с. 328]. Тут і знаходимо відповідь: «Із цією метою слід зазначити, що заклинання можна зняти наступними способами: за допомогою іншої відьми та іншого заклинання; або без допомоги відьми, але за допомогою магії та незаконних церемоній. І цей останній метод можна розділити на два; а саме використання церемоній, які є одночасно незаконними та марними, або використання церемоній, які є марними, але не незаконними». [3, с. 329].

Ці уривки трактату вказують на те, що автори намагалися визначити систему протидії чаклунству та закликають до використання методів, які вони вважали законними та допустимими в їхньому світогляді.

«Існує три умови, за яких засіб правового захисту вважається незаконним. По-перше, коли заклинання знімається за допомогою іншої відьми, а потім за допомогою чаклунства, тобто силою якогось дев'я. По-друге, коли його знімає не відьма, а якась чесна особа, однак таким чином, що чари якимось магичним засобом передаються від однієї людини до іншої; і це знову ж таки незаконно. По-третє, коли заклинання знімається без накладення його на іншу людину, але використовується якесь відкрите або мовчазне викликання дев'їв; і знову це незаконно» [3, с. 335].

Ці умови свідчать про те, що автори трактату вважали важливим визначати легальні методи боротьби з відьмами, а використання магії та викликання невідомих сил розглядалося як небезпечне та неправомірне.

Розділ «Засоби, призначені Святою Церквою проти демонів та чарів» описує п'ять способів, за допомогою яких особи можуть врятуватися від впливу чарів чи демонів, що розглядалися як девії: «...по-перше, через таїнство Сповіді; по-друге, Священним Знаком Хреста або читанням Ангельського Привітання; по-третє, використанням екзорцизму; по-четверте, переїздом в інше місце; і по-п'яте, за допомогою відлучення від Церкви, завбачливо застосовуваного святими людьми» [3, с. 350] Ці методи відображають віру в

сакральні ритуали та владу церкви як засобу захисту від потенційно небезпечних сил, що вважалися демонічними. Такий підхід свідчить про сильну вірність релігійним практикам і спробу людей знайти духовний і фізичний захист від загроз того часу.

Розділи трактату «Засоби правового захисту, призначені для тих, хто за допомогою мистецтва упередження втратив своїх мужніх членів або, здається, був перетворений на форми грудей» [3, с. 366], «Приписані засоби правового захисту для тих, хто одержимий через якесь заклинання» [3, с. 370], «Призначені засоби правового захисту; зокрема, законні екзорцизми Церкви для всіх видів недуг і хвороб через чаклунство; і метод вигнання зачарованих» [3, с. 374], «Засоби, призначені проти граду, і для тварин, які заворожені» [3, с. 402], «Певні засоби, призначені проти тих темних і жахливих шкод, якими Девії можуть завдавати людям» [3, с. 408]. Ці розділи «Молоту відьом» стосуються різних аспектів захисту від диявольського впливу й чаклунства, що розглядалися як загрозові для суспільства. Вони свідчать про систематичний підхід до легітимізації та виправдання переслідувань відьом та інших осіб, які вважалися зачарованими чи одержаними диявольськими силами.

Дослідник К.С. Маккей, аналізуючи трактат, робить висновок про те, що «традиційний метод огляду (відомий як «страппадо») полягав у тому, щоб зв'язати руки підозрюваного за спиною, а потім підняти його із землі за допомогою шківів, прикріпленого до його рук; це призвело до перекидання всієї ваги тіла на плечі, що, зрештою, стане роз'єднаним. Це простий але жорстокий метод міг би бути достатньо ефективним для отримання зізнань від кого завгодно, але в манії вибити зізнання під час різних періодів полювання на відьом, звинувачення в чаклунстві розглядалося як кримінальне виключення, тобто звинувачення, звільнене від звичайних юридичних запобіжних заходів, і були вжиті крайні заходи, щоб гарантувати, що підозрювані визнали правду» [2, с. 29–30].

Також під час аналізу трактату ми знаходимо думки авторів у частині третій, запитанні 15 (воно стосується продовження тортур, хитрощів і ознак, за якими суддя може розпізнати чарівницю, і як він повинен озброїтися проти їхніх чаклунських актів, і як їх слід голити, і ситуації, коли сховані пристрої для чаклунства, а також різні пояснення, як заблокувати чаклунство мовчання) про те, що застосування тортур призведе до звільнення справжніх відьом. «Один із наших інквізиторів виявив, що якесь місто майже знелюдніло через вимирання мешканців, і поширювалася чутка, що якась похована жінка ковтає по шматочках саван, у якому вона була похована, і що чума не може зупинитися, якщо вона не з'їла плащаницю цілком і не проковтнула її у свій шлунок. Після консультації з цього приводу головний суддя та бургермейстер розкопали гробницю і виявили, що майже половина плащаниці спустилася в її шлунок через рот і горло. Схвильований, побачивши це, бургомістр вихопив меч і, відтявши їй голову, викинув її з могили. Таким чином чума раптово припинилася. На підставі цих подій стає зрозуміло, що з божественного дозволу кара за гріхи старої жінки була виконана над невинними, оскільки влада закрила на це очі. Бо після проведення інквізиції виявилось, що протягом свого довгого життя вона була ворожою та чарівницею» [3, с. 490].

Провівши аналіз можемо говорити про те, що трактат «Молот відьом» пропагує використання тортур для отримання «зізнань» від звинувачених. Це включало підвішування за руки, спалення та іншим жорстоким методам. Жертвам інквізиції завдавали страждань для отримання «зізнань» чи інформації. Він визначав відьомство як реальну загрозу та стимулював суддів до прийняття бездоказових рішень. Це призводило до переслідувань та страт невинних людей, які були випадковими жертвами істерії відьомства. Трактат пронизаний релігійним марновірством та фанатизмом, що створювало атмосферу страху та переслідувань. Він підкреслював ідею, що відьми є слугами диявола, що підштовхувало до рішучого та непокірного підходу до їхнього переслідування. Також він надихав на масові переслідування великої кількості людей, зокрема жінок, які вважалися потенційними відьмами. Це створювало клімат паніки та недовіри, що сприяло

масовому переслідуванню. Таким чином, «Молот відьом» або ж «Malleus Maleficarum» через призму своїх рекомендацій та підтримки інквізиційних практик відображає темні та жорстокі сторони середньовічної боротьби з відьмами, яка призвела до безглузвих та несправедливих жертв.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. В історії використання «Молота відьом» варто підкреслити ключові аспекти. Насамперед, треба врахувати соціокультурний контекст епохи, де віра в існування чаклунства та страх перед відьмами були широко поширеними явищами. Трактат став частиною інквізиційних практик, які мали на меті виявлення та покарання тих, хто вважався чаклуном чи відьмою. Основний методологічний підхід трактату полягав у вивченні та виявленні відьомських «злочинів». Він також надавав інструкції для судових процедур, визначав кроки в допиті, тортури та шляхи отримання «зізнань». Такий підхід сприяв систематичному переслідуванню осіб, яких вважали чаклунами, і створював атмосферу страху та паніки.

Треба зазначити, що інквізитори та влада в епоху відьомства часто використовували «Молот відьом» як правовий інструмент для виправдання жорстоких та несправедливих переслідувань. Велика кількість невинних людей стали жертвами цієї системи, що вказує на темні аспекти інквізиційних практик того часу. У сучасному контексті «Молот відьом» слугує нагадуванням про те, як віра в магію та неконтрольоване вживання сили може призвести до порушень прав людини та несправедливості в судових процесах. Розуміння інквізиційних практик, відображених у трактаті, допомагає критично оцінити минуле та формувати сучасні стандарти справедливості та прав людини. Вивчення цього документа є ключовим для розуміння того, як історичні практики можуть впливати на розвиток сучасного судочинства та правозахисту.

Список використаних джерел

1. Broedel H. The «Malleus Maleficarum» and the construction of witchcraft: Theology and popular belief (Studies in Early Modern European History). Manchester University Press; 1st edition. 2003. 220 p.
2. Christopher S. The hammer of witches: a complete translation of the Malleus maleficarum. Cambridge University Press, 2009. 657 p.
3. Kramer H. Malleus Maleficarum. URL: <https://archive.org/details/MalleusMaleficarumHeinrichKramer/page/n1/mode/2up>. (дата звернення 25.10.2023).
4. Russell G. B. Witchcraft in the Middle Ages. Cornell University Press. Ithaca, New York Schliter. 1972. 379 p.
5. Strathern A. Witchcraft, Sorcery, Rumors and Gossip (New Departures in Anthropology). Cambridge University Press. 2003. 248 p.
6. Summers M. The Malleus Maleficarum of Heinrich Kramer and James Sprenger. Dover. 2012. 278 p.

Частина II. Всесвітня історія 2

УДК 94(520):391''1861/1912''(045)

Тетяна ВОЛОШИНА

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯПОНСЬКОЇ МОДИ В ЕПОХУ МЕЙДЗІ: ВПЛИВ ЗАХІДНОЇ КУЛЬТУРИ

(студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Ковальков О. Л.

У статті розкрито питання вживання терміну «мода» для традиційного суспільства на прикладі Японії епохи Мейдзі. Проаналізовано, наскільки одяг цього періоду відрізнявся від інших історичних епох і які чинники вплинули на стиль одягу в цей період. З одного боку, стаття вказує на традиційність японської культури та строгості щодо одягу, але, з іншого боку, вона наголошує на впливі західних тенденцій і процесі імперської модернізації на стиль одягу епохи Мейдзі.

Ключові слова: японська мода, епоха Мейдзі, імперська модернізація, буммей кайка, кімоно, хакама, вафуку, Рокумейкан.

Постановка проблеми. Відтоді, як у 1854 р. США «відкрили» Японію для себе й решти держав Заходу, острівна країна, що вийшла з ізоляції, з ентузіазмом переймала західні новинки. У роки Мейдзі стало модним показувати свою прогресивність – не лише політики цікавилися модернізацією та орієнтувалися на іноземні звички. Західні війна змінили життя японців. І не лише у зв'язку з новим законодавством та політичними перебудовами, а й із нововведеннями в культурі й побуті. Звичайно, ця тенденція торкнулася і моди. Японська мода епохи Мейдзі була синтезом запозичень і традиції. Японці прийняли західні модні тенденції водночас створивши свій власний унікальний стиль, який поєднував у собі традиції та модернізацію. Утім, цей процес не був безпроблемним. Деякі японці вважали, що західна мода загрожувала традиційній японській культурі, що захоплення нею призведе до втрати японської ідентичності. Інші японці були більш відкриті до західної моди. Вони вважали, що вона є символом модернізації і прогресу. Також японці були впевнені, що зможуть поєднувати в собі традиційні та західні елементи, щоб створити щось нове й унікальне. Цей конфлікт між традиціоналізмом і модернізмом був однією з основних проблем епохи Мейдзі, який відобразився в моді того часу.

Аналіз досліджень і публікацій. Одним із дослідників проблеми, яка розглядається, є японський історик Й. Осакабе. Його праця «Одяг під час реставрації Мейдзі: погляд на Фукусей (реформа одягу)» [6] важлива тим, що автор, аналізуючи причини інституціоналізації загальнонаціональної вестернізації системи одягу (*фукусей*), демонструє, що *йофуку* (західний одяг) відстоювалося урядом в епоху Мейдзі як політика досягнення соціальної рівності. Й. Осакабе розкриває протистояння серед соціальних еліт, проливає світло на те, як японці визначили, коли «одягатися» в *йофуку*, чи *вафуку* (традиційний японський одяг), що вплинуло на сьогоднішній день. Дискусія показує, що *фукусей* був критично важливим компонентом державотворення Японії. Виконувався він продумано й методично, але не безконфліктно. Ще одним дослідником проблеми є професорка зі США С. Гастінгс. У праці «Новий одяг імператриці та японські жінки, 1868 – 1912» [5] вона розглядає причини переходу імператриці Японії з японського одягу на західний, як частину захоплення західними речами, представленими Рокумейкан, складним світським залом у Токіо, відкритим у 1883 р. Серед російських дослідників важливою є праця О. Хованчук «Епоха Мейдзі крізь призму історії японського костюма» [4], у якій автор подає важливі дані щодо сприйняття японцями західної моди, а також розглядає етапи трансформації японського одягу.

Варта уваги праця української дослідниці С. Рибалко «Японський костюм другої половини XIX – першої третини XX століття: іконографія війни» [2], у якій розглядається японський одяг другої половини XIX – першої третини XX століття в контексті військової історії: вплив реформ Мейдзі на розвиток військової тематики в текстилі та одязі.

Мета статті полягає в дослідженні японської моди епохи Мейдзі (1868–1912 рр.), а саме основних її тенденцій, поєднання традиційних та західних елементів у моді, конфлікту між традиціоналізмом і модернізмом.

Виклад основного матеріалу. Слово «мода» часто асоціюється із сучасним суспільством, де люди постійно прагнуть до нових тенденцій і стилів. Однак мода існувала й у традиційних суспільствах, хоча вона могла проявлятися по-різному. У таких суспільствах люди зазвичай носять одяг, який є традиційним для їхньої культури. Цей одяг може мати як практичне, так і символічне значення. Мода існує в традиційних суспільствах як складний і важливий аспект культури. Поглянемо на це явище через призму його різних проявів та особливостей. У традиційних суспільствах мода виявлялася через різні стилі одягу, які були прийняті та поширені серед людей. Вони могли різнитися залежно від соціального статусу особи, її роду занять, релігійних переконань. Кожен стиль одягу відображав ідентичність і культурні особливості даного суспільства.

Важливим аспектом моди в традиційних суспільствах є здатність змінюватися з плином часу. Мода безперервно еволюціонує, адаптуючись до історичних подій, змін у соціальних цінностях і технологічного розвитку. Таким чином, стиль одягу може зазнавати змін від покоління до покоління.

Культура носіння одягу в традиційних суспільствах часто залежала від місцевих ресурсів. Кліматичні умови також впливали на обрані матеріали і стилі одягу, де в жарких зонах популярним ставав легкий одяг із натуральних тканин, а в холодних зонах він був теплим і щільним. Важливим фактором була індивідуальність та вираження особистості через вибір одягу. Одяг не лише вказував на соціальний статус, але надавав можливість кожному виразити свою індивідуальність через стиль і прикраси.

Чи можна вживати слово «мода» для традиційного суспільства? Вважаємо, що так, але, з певними застереженнями. Мода в традиційних суспільствах може бути не такою динамічною, як у сучасних суспільствах, але вона все одно може змінюватися з часом.

Найяскравішою сторінкою в історії японської моди стала епоха Мейдзі. Назву цього періоду дало гасло правління (*ненго*) імператора Муцухіто – «Мейдзі», що означає «освітене правління» (*мей* – світло, знання; *дзі* – правління) Цей період визначив обличчя Японії другої половини XIX – XX ст. і заклав основи її майбутнього зовнішнього і внутрішньополітичного розвитку. У період з 1868 по 1912 рр. країна пережила низку фундаментальних змін у соціокультурній і політичній сферах, показовим чинником яких стала спроба інтегрувати західні знання в японське культурне середовище. На відміну від інших східних країн, які сліпо копіювали західні досягнення і відмовлялися від своїх традицій, вбачаючи в них причину невдачі, японці не бачили у своїх традиціях і культурних особливостях перешкоди для розвитку. Японія вважала, що знання західного світу можуть бути корисними лише тоді, коли вони будуть інтегровані в японську традиційну культуру [3].

Щодо причин асиміляції західної моди в Японії в епоху Мейдзі, то було три важливих фактори. По-перше, Японія відкрилася для Заходу в 1854 р., і японці почали контактувати із західною культурою. По-друге, японський уряд заохочував асиміляцію західної моди як спосіб модернізації країни. По-третє, японські підприємці почали самостійно виробляти західний одяг, що зробило його більш доступним для японців.

Епоха Мейдзі (1868–1912) стала одним із найбільш значних періодів в історії Японії. Після двох століть політики ізоляції японці були змушені пристосовуватись до нових умов життя у відкритому для світу суспільстві. Країна намагалася влитись у світове співтовариство, переймаючи культурні та технічні здобутки Європи й Північної Америки. Попервах Японія переважно копіювала зовнішні атрибути західної культури, тому костюм

як повсякденна частина побуту не міг не відчувати впливу цих тенденцій. Контакти з іноземцями, які почалися ще в XVI ст., хоч і вносили зміни до культури костюма, проте саме в епоху Мейдзі японці перейняли всі західні модні тенденції, але одночасно із цим вони почали усвідомлювати й національну самобутність свого одягу, внаслідок чого з'явився термін *вафуку* – «японський одяг» [6].

Весь період Мейдзі можна розділити на три етапи трансформації японського костюма. У перші десятиліття (1868–1883 рр.) уряд проголосив політику *буммей кайка* (цивілізація і просвітництво). У цей час усі атрибути західної цивілізації, включаючи одяг, були символом причетності до розвиненої цивілізації та освіти. Предмети японського та західного одягу змішувалися, іноді створюючи химерні поєднання. Період з 1883 до початку 1890-х рр. ознаменував затишшя перед другою хвилею вестернізації японського суспільства. *Кімоно*, серед інших реліквій «старої» культури, було викинуто за непотрібністю (історики часто називають цей період *Рокумейкан* за назвою палацу для імператорських прийомів, який був побудований у 1883 р.), а імператриця Сьокен закликала всіх жінок перейти до більш сучасного ансамблю одягу – блуза та спідниця замість *кімоно* та спідниці *хакама*. Однак після ретельного знайомства японських політиків і просвітителів з американською та європейською культурою з початку 1890-х рр. з'явилися тенденції до повернення та збереження деяких японських традицій як основних елементів самоідентифікації [4].

Чоловіки, особливо представники вищих станів, першими відчули на собі вплив політики вестернізації. У 1870 р. Японію відвідав герцог Единбурзький, якого імператорський двір зустрів у фраках і накрохмалених сорочках. Згідно з указом імператора Мейдзі, з 1872 р. всі чиновники були зобов'язані носити європейський костюм. Проте імператор закликав не копіювати бездумно все, а взяти за основу європейський одяг для створення вдосконаленого костюма, який став би символом сили нації. Цим же указом були скасовані всі судові департаменти, які з XV ст. стежили за гардеробом імператора. Правитель замовляв парадний і повсякденний одяг за кордоном у європейських кравців. Природно, що не всі чиновники могли дозволити собі шити одяг у Франції чи Англії, тому в країні з'явилися майстерні з пошиття костюмів західного зразка для чиновництва.

Отож, імператор Мейдзі і його дружина Сьокен були важливими лідерами в галузі моди. Вони часто носили західний одяг, щоб продемонструвати свою прихильність до модернізації. Імператор Мейдзі був першим японським правителем, який носив західний одяг на публіці. Він часто носив костюми, сорочки, краватки та капелюхи. Імператриця Сьокен також часто носила західний одяг, включаючи сукні, блузи та капелюшки. Вплив імператорської родини на моду був значним. Він допоміг популяризувати західний одяг у Японії і показав, що він є прийнятним для людей усіх соціальних класів [5].

Японська верхівка та чиновницький корпус приділяли велику увагу своєму одягу, обираючи дорогі тканини та аксесуари, що підкреслювало їхню соціальну привілейованість. Проте важливо відзначити, що не всі жителі Японії прийняли зміни в стилі одягу з ентузіазмом. Багато з них залишалися вірними традиційному одягу, такому як *кімоно*, і намагалися зберегти спадщину свого народу. Традиційний японський одяг, особливо *кімоно*, завжди був неодмінною частиною японської культури. Його символіка і зв'язок з ритуалами і традиціями надавали йому особливого значення. *Кімоно* могло бути прикрашене різними візерунками та прикрасами, аби підкреслити його індивідуальність.

Важливим аспектом модернізації в епоху Мейдзі було реформування армії за західним зразком. Під час трансформації був запозичений і військовий однострій. Це вплинуло на текстильну промисловість у Кіото та Японії загалом. Уніформу шили із сукна, але в Японії не вміли виготовляти вовняні тканини. Нисидзин, головний виробник шовкових тканин у країні, одразу після відкриття Японії втратив більшість своїх клієнтів і пережив складні часи.

У рамках політики підтримки розвитку промисловості в 1869 р. уряд надав позики ткачам Нисидзин, щоб найкращі майстри могли поїхати до Франції на навчання для

вивчення європейського текстилю та технології його виробництва. Забезпечення армії новою уніформою вимагала промислового виробництва тканин, тому в 1876 р. до Європи державним коштом була відряджена чергова місія для вивчення обладнання. Крім того, уряд запросив західних інженерів встановити ткацькі верстати та навчити японців працювати на них. Поряд із великими майстернями Нисидзіна, які переорієнтувалися на промислове виробництво тканин, далі діяли і домашні майстерні, де зберігалися традиції ткацтва парчі та візерункового шовку за старовинними зразками [1], [2].

У 1890-х рр. нативізм у Японії посилювався, і західний одяг став менш популярним, а правила носіння одягу в західному стилі стали більш м'якими для публічних заходів. *Кімоно* знову стало популярним як символ національної гордості, і люди почали одягати японський одяг на різні заходи. У цей період жінкам уже вважалося зневажливим носити західний одяг.

Окрім одягу, слід наголосити й на інших аспектах проявів моди. Зокрема, у той час швидко поширилися стрижки в європейському стилі, а попередні зачіски були оголошені ознакою «консерватизму». Жіночі зачіски завжди були дуже складними й жінки витрачали багато часу на догляд за своїм волоссям, чим вони дуже пишалися. Літні жінки, вдови й ті, хто не збирався виходити заміж, стригли волосся дуже коротко. Макіяж, який ніколи не був у великій пошані в народі, у цей період дуже ретельно наносився жінками-аристократками.

Тож в епоху Мейдзі в Японії, одяг суттєво відрізнявся від попередніх історичних періодів. Це було пов'язано з кількома факторами. Японія відкрилася для Заходу, і західні модні тенденції активно вплинули на японське суспільство. Ці зміни відзначалися в одязі як для чоловіків, так і для жінок, і призвели до еволюції японського стилю впродовж цього періоду. Раніше чоловіки в Японії переважно носили *кімоно* – довгий, вільний одяг, який закривав всю фігуру. У період Мейдзі чоловіки стали носити штани, сорочки, піджаки та краватки, що було впливом західної моди. Щодо жіночого одягу, то жінки стали носити більш вільний і практичний одяг, що відрізнявся від традиційного *кімоно*. Раніше воно було щільно прилеглим до тіла й могло бути дуже важким і незручним для носіння. В епоху Мейдзі жінки перейшли на легший і зручніший одяг, що дозволяло більше рухатися і було більш практичним для повсякденного використання. Однак традиційний японський одяг, такий як *кімоно*, усе ще залишався популярним в епоху Мейдзі, але в меншій мірі порівняно з попередніми періодами. *Кімоно* залишалося одягом для офіційних подій і свят, але в повсякденному житті люди віддали перевагу більш зручному і практичному одягу, що відображало вплив сучасних змін у суспільстві та смаків епохи Мейдзі.

Висновки. Японський одяг періоду Мейдзі (1867–1912) зазнав помітних змін порівняно з попереднім періодом Едо. Вони були пов'язані з кількома факторами, включаючи асиміляцію західної моди, процес модернізації і зміну цінностей у японському суспільстві. Зокрема, було багато різних поглядів на моду. Деякі прагнули зберегти традиційний стиль, водночас інші відкривалися до нових ідей і стилів. Це відображало багатогарний і різноманітний характер моди в епоху Мейдзі.

Західні тенденції, прийняті урядом, не відразу стали популярними серед широкого загалу. Тоді як ті, хто служив при імператорському дворі, чиновники, офісні та фабричні робітники носили на роботі західний одяг, багато людей вдома віддавали перевагу *кімоно* та іншому традиційному японському одягу (*вафуку*). Отож, традиційний японський одяг залишався важливим символом культурної спадщини й ідентичності. Він підкреслював зв'язок із минулим і глибокі традиції японського суспільства. А перехід до одягу західного зразка серед широких верств японського суспільства відбувався поступово, зі значним ступенем опору.

Список використаних джерел

1. Дацшпен В. Г. Новая история Японии: учеб. пособие. Красноярск: Краснояр. гос. ун-т им. В. П. Астафьева, 2007. 200 с.

2. Рибалко С. Б. Японський костюм другої половини XIX – першої третини XX століття: іконографія війни. «Білі плями» російської та світової історії. Харків, 2012. С. 52–70. URL: <http://publishing-vak.ru/file/archive-history-2012-2/3-rybalko.pdf>
3. Ушенко Д. О. Становище японської жінки в добу Мейдзі. Одеса: Ун-т Ушинського, 2020. С. 80–88. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/7354>
4. Хованчук О. А. Эпоха Мэйдзи сквозь призму истории японского костюма. Россия и Япония: гуманитарное исследование. Материалы российско-японских научных конференций Владивосток, 2005. С. 129–146. URL: <http://ru-jp.org/hovanchuk22.htm>
5. Hastings S. A. The Empress' New Clothes and Japanese Women, 1868–1912. *The Historian*. 1993. Vol. 55, no. 4. P. 677–692. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6563.1993.tb00918.x>
6. Osakabe Y. Dressing Up During the Meiji Restoration: A Perspective on Fukusei (Clothing Reform). *Fashion, Identity, and Power in Modern Asia*. Cham, 2018. P. 23–45. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-97199-5_2

УДК 74(510):738''1644/1912''(045)

Олександр ДОВБНЯ

КИТАЙСЬКИЙ ФАРФОР ДИНАСТІЇ ЦИНЬ (1644–1912 рр.)

(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнесу освіти та права)

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент Ковальков О. Л.

У статті досліджено техніку виробництва та орнаменталізації китайського фарфору часів династії Цинь (1644–1912), їх символічне значення. Розглянуто політичне значення керамічного виробництва для китайських правителів. Виокремлено культурні впливи цинського Китаю на інші країни через аспект поширення зразків китайського фарфору.

Ключові слова: фарфор, порцеляна, кераміка, розпис, орнамент.

Постановка проблеми. Виробництво фарфору в Китаї за правління Династії Цинь є актуальною і недостатньо вивченою темою. До того ж це є важливою складовою проблеми розвитку китайської традиційної культури, яка збереглася по сьогодні. Дана розвідка присвячена особливостям виробництва фарфору за правління останньої китайської династії Цинь (1644–1912), його політичного та символічного значення і місця в системі культури Китаю.

Аналіз досліджень та публікацій. Історію та технологію виробництва фарфору в Китаї займалися чимало вчених, переважно з Китаю та Росії. Одним із них є китайський дослідник Люй Цзечжана, який вивчає керамічне виробництво Китаю в різних його аспектах: види виробів, особливості виробництва, способи декорування тощо. У працях І. Г. Яковлевої досліджено способи виробництва та композиційні оздоблення китайського фарфору епохи правління Цинь. М. М. Курбатова вивчає історію розвитку китайського фарфору. А. Ю. Ожередова і Ю. І. Ожередов досліджують поширення елементів Китайської культури на інші території в період правління династії Цинь.

Метою статті є розкрити особливості виробництва китайської порцеляни династії Цинь, дослідити техніку орнаменталізації даних керамічних матеріалів та їх символічне значення, визначити значення виробництва порцеляни для Китаю часів династії Цинь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед варто з'ясувати, що являє собою китайський фарфор. У сучасному розумінні фарфором вважаються вироби з білого керамічного матеріалу на основі білої глини-каоліну та фарфорового каменю (що складається з кварцу та слюди), що випаляється при температурі не менше 1200 градусів і покриті глазур'ю [2].

Іншим важливим аспектом є питання хронологічного розвитку китайської порцеляни. Взагалі, перші відомості про виготовлення протопорцеляни (примітивної порцеляни) відносяться до часу держави Шан-Інь, що існувала на території сучасного Китаю з 1600 по 1027 рр. до н. е. Це питання є дискусійним, оскільки появу справжньої порцеляни датують по-різному: деякі відносять її виникнення до пізнього царства східної династії Хань (100–200 рр.), інші говорять про епоху Троєцарства (220–280 рр.) або про імперію Тан (618–906 рр.). Причиною дискусії можна вважати схожі композиційні особливості справжньої порцеляни й кераміки-протопорцеляни [2]. Початок поширення порцеляни, яка вирізняється з-поміж інших зразків, датують 960 роком н. е, який припадає на початок правління династії Сун [2].

Китайські майстри фарфорового виробництва досягли вершини свого мистецтва під час правління династії Цін (1644–1912 рр.), створивши вишукані та тонкі твори, з яких найбільш цінується триколірна порцеляна.

У цей час на території Китаю існувала велика кількість ремісничих центрів, що спеціалізувалися на виробництві порцеляни: Цзиндечжен, Лілін, Таньшань, Цзибо та інші. Найбільшу ж популярність здобули чотири види китайської порцеляни, які іноді називають «великими»: порцеляна з біло-синім орнаментом; біло-блакитна рисова порцеляна; порцеляна з розписом емалевими фарбами; порцеляна з кольоровою емаллю [2].

Для розпису використовувалися спеціальні керамічні фарби: мідь дає зелений колір, марганець – фіолетовий, золото – рожевий, іридій – чорний, мідь – червоний, а кобальт – синій. Перед нанесенням фарби на фарфоровий виріб його протирають, додають склоподібний порошок (флюс) і потім тонким пензликом наносять її на фарфор. Розпис був підглазурний і надглазурний. Характерною особливістю підглазурного розпису є нанесення візерунка на поверхню порцелянового предмета, що вже підпалився, після чого виріб покривається зверху глазур'ю і опалюється вдруге при температурі 1200–1400 градусів. У печі глазур розплавляється і покриває весь виріб рівним шаром, причому через глазур просвічують фарби нанесеного раніше розпису [2].

Вироби з китайської порцеляни даного періоду надзвичайно різноманітні. Цілком природно, що здебільшого ці предмети мали утилітарне призначення (чашки, чайники, миски та посудини для рису, предмети побуту), проте при цьому відрізнялися вигадливістю та ретельністю розпису та оформленням, витонченою гармонією форми, міцністю.

Фарфор часів пізньої Цинь (1896–1912) набув певного політичного забарвлення. Реставрація імператорського фарфорового виробництва повинна була продемонструвати прагнення центрального уряду зберегти основи китайської культури, що похитнулися під натиском західної цивілізації, що, своєю чергою, слугувало підтвердженням очікуванню легітимності верховної влади в очах місцевого населення. Саме тому, керамічне мистецтво, відповідно до реалізації державної програми, спрямованої на відродження національних традицій у руслі конфуціанської національної доктрини, набуває помітного значення [5].

У фарфорі така політична установка знайшла втілення в ретроспективному напрямі, розвиток якого було ініційовано державою як пріоритетна лінія державного виробництва. Основним джерелом її вивчення виступає так званий «список Тун-чжі» – перелік зразків імператорської порцеляни, згаданої в анналах провінції Цзянсі (1882). Його аналіз дозволяє виділити естетичні переваги, що підкреслюють ретроспективну політичну орієнтацію імператорського будинку. За цим джерелом можна встановити, що багато зі зразків другої половини XIX ст., точно копіюючи аналоги попередніх періодів, відзначені марками, відповідали часу їх виготовлення. Наприклад, вівтарні судини, так звані «драконові» чаші, корелюючи з придворною ранговою системою, затвердженою маньчжурськими правителями, але при цьому відтворюють ще більше ранні, мінські, прототипи [5].

У цей період у зовнішніх ознаках китайського фарфору є елементи, які відповідають статусу його власника. Наприклад, судини, декоровані гравірувальним зображенням дракона під жовтою глазур'ю характерного теплого відтінку, що набув назву «імператорський жовтий», могли використовувати лише імператори, імператриці; чаші з таким же декором, що відрізняються білою внутрішньою поверхнею, призначалися для придворних наложниць першого рангу Хуангуйфей; зображення зеленого дракона на жовтому тлі – для другого рангу гуйфей та третього – фей ; жовтий дракон на синьому фоні – для четвертого рангу бін, поєднання фіолетового та зеленого – для п'ятого рангу гуйжень [5].

Продовжуючи дослідження китайської порцеляни даної епохи важливо зазначити, що вона містила певні елементи декору у вигляді характерних знаків влади, вказуючи на беззаперечність її авторитету, чи мотивів, висхідних до родової символіки, і маньчжурське походження, що підкреслюють приналежність до цинської династії.

Певний інтерес тут викликає порцеляна групи Дая-чжай, що призначалася Ци Сі, яка, фактично узурпувавши владу також потребувала самоствердження. Декор предметів для її особистого користування багато в чому відповідав зразкам імператорської порцеляни, включаючи написи, які по суті замінили офіційні марки з девізами правління монархів [5].

Під час правління династії Цинь поширювалася специфічна кераміка цинхуа. Фарфором цинхуа прийнято називати китайські фарфорові вироби, розписані кобальтовою фарбою. Головний матеріал фарфорового живопису цинхуа – це фарба на основі кобальту в комплексі з марганцем, свинцем та міддю. Саме свинець виявляє специфічний колір та знижує температуру опіку виробу, що підвищує міцність черепка виробу. Для порцеляни цинхуа використовується лише натуральний кобальт. До випікання він має чорний колір. Орнамент наноситься спеціальним пензликом по фарфору, потім виріб покривається спеціальною глазур'ю і опалюється при високій температурі. При використанні даної технології розпису утворюється орнамент синього кольору. Його мотиви є традиційні для Китаю – природні орнаменти: квіти півоній, лотосів, орхідей, лілій; зооморфні теми зображення драконів-феніксів, тигрів, журавлів. Зустрічаються на виробах зображення воїнів, чиновників. Найчастіше зустрічаються в розписах Цинхуа образи богів Будди [4].

Іншою частиною даного питання є культурні впливи Цинського Китаю на інші території поза ним. Прикладом тут може слугувати Монголія. Китайська порцеляна представлена 44 фрагменти порцеляни, виробленої між XVII і початком XX століттям, які виявлені на території Шар Сум. 158 порцелянових фрагментів с XVIII – початку XX ст., зібрані на території фортеці Ховд. Аналіз великих фрагментів показав, що більшість об'єктів репрезентували утилітарний столовий посуд – чашки (миски) і тарілки [3].

Важливим є висновки учасників експедиції до Монголії, організованої Томським товариством Сибіру й Монголознавства в 1910 р. Суть їх у тому, що на території Монголії рідко можна побачити китайський фаянсовий і порцеляновий посуд, багато китайських магазинів продавали дешевий фаянсовий посуд. Але навряд чи цей посуд, як припускали дослідники, користуватиметься великим попитом серед кочівників, бо монголи їдять і п'ють чай, інші напої та рідину їжу з дерев'яних мисок, а така миска є в кожного монгола [1]. Тож можна припустити, що виявлені китайські артефакти переважно належали до етнічних китайців у Монголії, саме тому вони мало представлені.

Стилістичні особливості декору, нанесеного на фрагменти китайської порцеляни, служать як важливе джерело інформації про уподобання в ужитковому мистецтві серед жителів Монголії в згаданий історичний період. Аналіз матеріалу демонструє явне домінування релігійно-символічних мотивів які були популярні в китайському народному мистецтві. Найбільш поширеною є група фрагментів із китайським ієрогліфом Фанвень. Він передається кобальтово-синім на білому з паралельними рядами санскритських символів. Цей орнамент може покривати як увесь корпус предмета (вазу чи чашу), так і

лише частину виробу. Фанвень є відносно поширеним мотивом у китайському мистецтві XVIII–XIX століть, і це використовується як для утилітарного, так і для парадного посуду. Незважаючи на різницю в інтерпретаціях, культурно-історичний контекст цього мотиву, так чи інакше пов'язаний із тибетським буддизмом, як елементом китайської культури. Інша велика група порцелянових фрагментів має рослинний мотив, в основі якого образ магічного лінчжі. Лінчжі асоціюється з даоськими безсмертними, які жили на чарівних островах у Східному морі. Отже, мотив тісно пов'язаний із популярним «культулом довголіття» в періоди Мін і Цін [3].

Зібрані матеріали дозволяють припустити, що цинська порцеляна в Монголії в основному використовувався китайською військовою адміністрацією та монгольським буддистським духовенством. Декоративний мотив, застосований до порцеляни, відображає основні цінності китайської народної культури елементи дизайну переважно вказують на стилістичну структуру тибетського буддизму.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, за правління династії Цинь китайські майстри досягли піку розвитку як у технологіях виготовлення, як і в орнаменталізації фарфору. Правителі пізньої династії Цинь, забезпечили виробництву фарфору політичного забарвлення, оскільки в той час підтвердити легітимність верховної влади перед народом можна було лише зберігши китайську культуру. Додатковим доказом щодо піковості розвитку китайського фарфору під час правління династії Цинь є наявність зразків даного посуду на інших територіях поза межами Китаю, наприклад у Монголії. Перспективним напрямком дослідження є визначення хронологічних рамок розвитку китайської порцеляни, оскільки невідомо дату початку розвитку китайської порцеляни через малопомітні різниці між справжньою порцеляною і керамікою-протопорцеляною.

Список використаних джерел

1. Боголепов М. И., Соболев М. Н. Очерки русско-монгольской торговли. Экспедиция в Монголию 1910 года. Томск: Типография Сибирского тов-ва печат. дела, 1911. С. 140–141.
2. Курбатова М. М. Китайский фарфор. Наследие тысячелетий. *Наука, образование и культура*. 2017. № 1. С. 72–74
3. Ожередова А. Ю., Ожередов Ю. И. Китайский фарфор в Монголии (династия Цин). *Теория и практика археологических исследований*. 2022. Том 34. № 3. С. 164–176.
4. Люй Цзечжан История и художественно-технологические особенности китайского расписного фарфора «цинхуа». *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2006. № 5 (23). С. 53–58.
5. Яковлева И. Г. Китайский фарфор эпохи Поздняя Цин (1896–1911) в свете его репрезентативной функции. *Общество и государство в Китае*. 2012. С. 343–347.

Павло МАТІЙКО

ВИХОВАННЯ САМУРАЯ ЗА ТРАКТАТОМ ЯМАМОТО ЦУНЕТОМО «ХАГАКУРЕ»

(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Ковальков О. Л.

У статті розглянуто ключові історичні аспекти створення та написання кодексу самурая «Хагакуре». Здійснено детальний аналіз цього твору з точки зору виховання самурая, визначено ключові ідеали поведінки, на основі яких має проходити виховання.

Ключові слова: «Хагакуре», самурай, сеппуку, даймьо

Постановка проблеми. Тема вивчення ідеалів виховання, висловлених Ямамото Цунетомо у своєму творі, є актуальною з ряду причин. По-перше, вона надає можливість культурного та історичного аналізу, оскільки «Хагакуре» – це важливий текст, який відображає духовну спадщину Японії. Самураї були надзвичайно впливовими фігурами в японському суспільстві, і їхні ідеали мали глибокий вплив на культуру та моральні цінності. Дослідження інструкцій і рекомендацій, наданих у «Хагакуре», може розкрити спосіб мислення, який визначав їхні вчинки і сприяв формуванню ідеалів честі та самопожертви. По-друге, така робота може бути актуальною в контексті дослідження сучасних етичних питань. Ідеали, описані в «Хагакуре», включають у себе такі концепції, як честь, відданість, самопожертва і вірність. Ці цінності мають важливе значення в сучасному суспільстві, особливо в контексті лідерства, виховання та моральної філософії. Вивчення і аналіз ідеалів, викладених у «Хагакуре», може сприяти більш глибокому розумінню цих понять та їх застосуванню в сучасних умовах.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням даної тематики займався ряд науковців. Ф. Ройо [1] здійснив детальний історичний аналіз праці «Хагакуре». Слід зазначити, що автор виклав виключно теоретичні елементи щодо історії створення цього трактату, не акцентуючи увагу на аналіз його змісту. Інший науковець, О. Осика досліджував питання бусідо загалом, через призму психології, та звертав увагу на трактат «Хагакуре» [2]. Важливим аспектом кодексу самурая є ставлення до смерті та значення ритуального самогубства. Вивченню цього питання було присвячено працю Д. Кавашіма [3]. Вчений описав ключові елементи, що стосуються значення суїциду для самурая. Щодо теми ставлення до смерті з точки зору кодексу самурая, то це питання детально вивчав у своєму дослідженні А. Олівер [4].

Метою статті є аналіз системи виховання японських самураїв та системи цінностей бусідо за трактатом Ямамото Цунетомо «Хагакуре».

Виклад основного матеріалу. «Хагакуре» (буквально «Приховане в листях») або «Хагакуре Кікігакі» (буквально «Записи про Приховане в листях») – це видатний трактат, присвячений бусідо, неписаному кодексу поведінки самурая. Цей твір є результатом кристалізації моральних цінностей японських воїнів, і «Хагакуре» став однією з найавторитетніших праць у цій сфері [1, с. 105]. Автором «Хагакуре» був Ямамото Цунетомо – самурай, який прослужив десять років на службі в даймьо Нобесіми Наосіге. Після його смерті Цунетомо було відмовлено в здійсненні сеппуку (ритуальне самогубство) за рішенням сьогунату Токугава. Після цього Ямамото відійшов від світського життя, та став буддійським ченцем [2].

Напевне, через це питання ритуального самогубства посідає особливе місце в «Хагакуре». Зокрема, автор надає опис цього складного процесу, а також стверджує, що він є обов'язковим для самурая. Важливе значення займають асистенти того, хто планує здійснити сеппуку. Загалом, ідеєю є те, що сеппуку є ознакою честі самурая, та її не можна уникати, якщо виникла ситуація, коли самурай повинен її зробити [3].

Важливою деталлю є те, що сам «Хагакуре» був записаний не Ямамото Цунетомо, а іншим самураєм, Цурамото Матадзаемон Тасіро, який прийшов до Ямамото за

настановами. Протягом семи років (з 1709 по 1716 роки) він фіксував те, що розповідав Ямамото про «Шлях воїна». Як тільки книга була завершена, Ямамото наказав спалити рукопис, але Цурамото Тасіро не послухав свого вчителя і зберіг книгу. Після смерті Цурамото копії твору почали поширюватися серед самураїв провінції Сага, хоча він і не був широко відомий серед самураїв інших провінцій протягом кількох десятиліть. Загалом, точної дати створення трактату не існує, проте поширеним він став упродовж другої половини XVIII ст. [4].

Збірка «Хагакуре» ретельно структурована й має детально пророблений зміст. Вона складається з дванадцяти книг, кожна з яких має свою специфічну тематику і важливість. Перша та Друга книги є основою трактату й містять вчення Ямамото Цунетомо, самурая з провінції Сага. Вони визначають основні принципи бусідо і є фундаментом цієї праці. Третя, Четверта і П'ята книги розкривають вислови та діяння визначних самураїв, зокрема Набесіми Наосіге, Набесіми Кацусіге, Набесіми Мицусіге й Набесіме Цунасіге, які були частиною клану, що вірно служили і відомі як майстри Хагакуре. Книги із Шостої по Дев'яту присвячені традиціям клану та розглядають вислови та діяння інших видатних самураїв. Десята книга розповідає про життя самураїв з інших провінцій, розширюючи горизонти читача щодо різноманітності цього стану. Одинадцята книга слугує доповненням до попередніх десяти і, можливо, містить додаткові роздуми та поради.

За назвою «Хагакуре», автор Ямамото Цунетомо підкреслює ідею, що шлях самурая прихований і невідомий більшості, і відкривається тільки тим, хто готовий докладати зусиль для його розуміння. Книга вміщує безліч принципів, які сприяють самовдосконаленню, самодисципліні, такту, рішучості, честі й гідності [4].

Ці принципи в комплексі створюють систему ідеалів поведінки справжнього самурая, що у свою чергу викладається в тексті з дидактичною метою. Проте перш ніж розглядати власне погляди на поведінку самурая в певних окремих ситуаціях, необхідно розглянути ключові принципи життя, які Ямамото Цунетомо викладає у своєму тексті. *«Нікому не дозволяй перевершити себе на Шляху самурая. Бути корисним своєму панові. Виконувати свій синівський обов'язок та шанувати предків. Бути співчутливим і діяти на благо людини»* [5, с. 223]. Важливо враховувати порядок, у якому викладені ці принципи, оскільки це формує певну ієрархічну будову. Зокрема, перша настанова вказує на те, що справжній самурай повинен вкладати всі сили в дотримання Бусідо («Шляху самурая»). Наступною є вірність своєму даймьо (панові), що передує настанові про дотримання синівського обов'язку. Окрім цього, автор у тексті викладає ряд історій, які вказують на те, що неухильне служіння своєму даймьо має вище значення над сімейними питаннями.

На початку першої книги автор зазначає, що «Шлях самурая» є вище за все, навіть за власне життя. Проте, з іншого боку, Ямамото вказує, що померти, не досягнувши мети життя, є даремним. Зокрема, він вказує наступне: *«Помирати не хоче ніхто. От ми й намагаємось усіма можливими способами виправдати своє небажання. Але продовжувати жити, не влучивши в ціль – малодушність»* [5, с. 9].

Також автор вказує на необхідність вивчення історії, з метою перейняття досвіду предків. Це зазначено в наступному уривку: *«Ми вивчаємо діяння і висловлювання людей минулого, щоб довіритися їхній мудрості й не допустити у свою душу користолюбства»* [5, с. 11].

Слід зазначити, що в «Хагакуре» викладено не лише настанови щодо світоглядного розвитку, а і практичні поради щодо різних сфер життя. Зокрема, Ямамото зазначає, що важливим є висвітлювати свою думку щодо діянь інших людей, а також вказувати на їхні помилки. За логікою автора, це є як елементом співчуття, так і служіння, тобто, співпадає з ключовими принципами самурая. Щодо цього, Ямамото зазначає, що критикувати треба правильно, щоб не образити людину, та надає розлогі поради щодо цього [5, с. 15].

Щодо питання етичної поведінки, автор зазначає, що некультурним є позіхати в присутності інших, та надає поради щодо того, як правильно це робити. Ямамото вказує, що необхідно потерти долонею лоба знизу вгору, і бажання пройде. Якщо й це не

допомогло, то необхідно прикрити рот рукою або віялом [5, с. 16]. Також автор згадує настанови Ямамото Дзінємона, у яких вказується, що для самурая є некоректним занадто гучний сміх, що важливо завжди дивитися співрозмовнику в очі, а також, що завжди слід бути ввічливим [5, с. 30].

Ямамото зазначає про те, як повинен виглядати ранок самурая. *«Щоранку спочатку вклонися батькам і пану, потім його божествам-покровителям і буддам-заступникам. Якщо пан буде для тебе головним в усьому, твої батьки возрадуються, а божества й будди так чи інакше висловлять своє благоговіння, бо для воїна пан завжди повинен бути на першому місці»* [5, с. 17]. Цей уривок дає зрозуміти, що головним для самурая є служіння даймьо, та повага до батьків. Окрім цього, можна простежити релігійні вірування японців, а саме буддизм.

«Істинно чоловіча робота – мати справу з кров'ю. Нині це стало вважатися дурістю, усі справи тепер вирішуються «по-розумному», за допомогою одних лише розмов, а від роботи, яка потребує зусиль, кожен намагається ухилитися. Дуже хотілося, щоб юнаки мали хоч якесь уявлення про це» [5, с. 19]. Цим уривком автор вказує на те, що конфлікти, у ході яких було зачеплено гідність самурая, повинні вирішуватися боєм, що також помітно з історій, які Ямамото викладає в тексті.

Ямамото вказує на те, що життя самурая – це постійне самовдосконалення. *«Удосконалюйся впродовж усього життя, стаючи сьогодні вправнішим, ніж учора, а завтра – вправнішим, ніж сьогодні. Цей процес безкінечний»* [5, с. 23].

Автор вказує на те, що самурай повинен завжди слідкувати за своїм зовнішнім виглядом. *«П'ятдесят-шістдесят років тому самурай щоранку, прокинувшись, мився, брив собі лоба, змащував волосся, стриг нігті на руках і на ногах, тер їх пемзою, а потім – кистею, і взагалі обов'язково слідкував за своєю зовнішністю. Не підлягає сумніву, що й зброя трималася в зразковому порядку: вичищалася від іржі, протиралася, полірувалася до блиску тощо»* [5, с. 32]. Важливим є пояснення цього, оскільки Ямамото вказує, що самурай повинен бути готовим померти в будь-яку мить, то до цього слід готуватися не лише внутрішньо, а й зовнішньо.

«Не можна розвивати в дитині погані звички. Адже варто такій звичці укорінитися, потім, скільки не навчай дитину, уже нічого не виправиш. Що ж до правильної мови й гарних манер, то дітей слід привчати до них поступово. І нехай вони не знають скупості. У всьому іншому, якщо в дитини здорова природа, усе піде своїм ходом. Якщо батьки постійно сваряться, дитина виростає неслухняною і нечемною. Це природно. Адже птахи і звірі копіюють те, що бачать і чують у рідних місцях. Крім того, стосунки між батьком і сином можуть погіршуватися через нерозумність матері. Вона любить свою дитину понад усе на світі й через свою упередженість кидається на його захист щоразу, коли батько починає її виховувати. А якщо мати стає на бік дитини, то між нею і батьком завжди будуть суперечності. Жіночий розум поверхневий, і тому жінка нерідко бачить у дитині лише опору для себе в старості» [5, с. 42]. Цей уривок є дуже важливим у контексті розуміння власне процесу виховання, та батьківського впливу на майбутнє дитини. Таким чином, можна помітити, що Хагакуре надає не лише виховні ідеали, а дає поради щодо цього процесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом, можна зробити висновок, що Хагакуре має у своїй структурі потужний пласт виховного змісту. Ідеали виховання безпосередньо пов'язані із загальними принципами, які автор висловлює як головні у житті самурая. Ключову роль у вихованні відіграють ідеали самопожертви та відданості своєму панові, а також почуття синівського обов'язку. Слід наголосити, що служіння панові є пріоритетнішим за відданість родині. Окрім цього, Ямамото Цунетомо звертає увагу на тему вивчення історії в контексті виховання. Також автор висловлює ряд настанов щодо етичної поведінки самурая.

Список використаних джерел

1. Royo, F. Hagakure: el camino del samurai. *Revista de Artes Marciales Asiáticas*. 2012. № 2. С. 105–112.
2. Осика О. Теоретичний аналіз філософсько-психологічних основ моральних принципів бусідо. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 44. С. 177–211.
3. Kawashima, D. Is Suicide Beautiful?: Suicide Acceptance and Related Factors in Japan. *Crisis*. 2022. № 41. С. 114–120.
4. Olivier A. Embracing Death: Pure will in Hagakure. *Early Modern Japan: An Interdisciplinary*. 2010. № 18. С. 57–75.
5. Цунетомо Я. Хагакуре. Київ: Арії. 2023. 352 с.

УДК 94(510):741.5"18"(045)

Марина САВЧЕНКО

ЗОБРАЖЕННЯ КОЛОНІАЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ У КИТАЇ В КАРИКАТУРАХ КІНЦЯ ХІХ СТ.

(студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Ковальков О. Л.

У статті висвітлено особливості зображення боротьби за сфери впливу в Китаї наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на сторінках американської і французької преси. Визначено основні ідеологічні символи у формування інформаційного простору художніми засобами карикатури.

Ключові слова: карикатура, політична карикатура, колоніальні змагання, політика «відкритих дверей» у Китаї.

Постановка проблеми. Карикатури як один із давніх візуальних засобів висвітлення подій і формування громадської думки відіграють вагомий роль у процесі відображення та розуміння різноманіття політичних процесів і явищ, які відбуваються в суспільстві. Їх використання в засобах масової інформації спрямоване на формування певного ставлення до цих подій загалом або до їх учасників.

Кінець ХІХ ст. був часом великих змін у світовій політиці та територіальному розширенні, і Китай займав важливе місце в цих подіях. У карикатурах даного періоду можна побачити, як сучасники подій зображали імператорський Китай та колоніальні держави, їхні відносини. Художники-карикатуристи створювали їх для підтримки чи критики імперіалістичних політик, а також для вираження стереотипів та уявлень про інші нації. Проаналізувавши карикатури, можна зрозуміти, як культурні стереотипи, які створювались і пропагувались у засобах масової інформації, впливали на сприйняття та взаємодію між країнами в минулому та як це впливає на сучасні відносини.

Джерельну базу становлять політичні карикатури, розміщені в американських і французьких періодичних виданнях. Найбільшу кількість зображальних джерел залучено з американського сатиричного журналу «Puck» (англ. «Пустун») (1871–1918). Цей журнал здобув популярність завдяки своїм дотепним гумористичним карикатурам, значна кількість яких була створена на тему політики колоніальних держав. Цей журнал був свого роду аналогом відомого британського гумористичного журналу «Punch». Чимало матеріалів знайдено на сторінках французької газети «Le Petit Journal» (фран. «Маленька газета»), що видавалась у 1863–1944 рр. Це видання на піку своєї популярності в 1890-х рр. мало тираж близько мільйона примірників і подавала внутрішню і міжнародну інформацію, зокрема, показуючи її в карикатурах.

Аналіз досліджень і публікацій. Карикатурам, як історичному джерелу, в українській історіографії присвячено не значну кількість робіт. Найчастіше цей вид

зображальних джерел у дослідженнях українських учених розглядався як жанр публіцистики або як різновид образотворчого мистецтва. Так само колоніальній політиці Великих держав кінця XIX ст. у Китаї присвячено небагато наукових праць. Вивчення особливостей відображення колоніальних змагань у тогочасній візуальній культурі розглядається вченими вкрай мало. Проте набуття карикатурою популярності як частини масової культури, орієнтованої на широкий загальний спонукає дослідників змінити підходи та оцінки ролі цього джерела.

Жанр політичної карикатури в українській історіографії досліджували М. Савчук та Л. Питльована. М. Савчук присвятив українській сміховій культурі багато праць. Зокрема, в «Енциклопедії Сучасної України» міститься його ґрунтовна стаття на тему карикатури, у якій розкривається становлення даного жанру в українській культурі від перших карикатурних спроб до видавництва гумористично-сатиричної періодики [9]. Окремої уваги заслуговує стаття Л. Питльованої «Китай. Пиріг королів та імператорів»: до історії однієї карикатури» [8]. У ній автор досліджує особливості візуалізації колоніальних змагань великих держав наприкінці XIX ст. на прикладі однієї карикатури з французької газети «Le Petit journal», де показано критичне ставлення до експансіоністських прагнень великих держав щодо територіального розподілу Китаю.

Метою статті є простежити відображення боротьби Великих держав за сфери впливу в Китаї в політичній карикатурі кінця XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Термін «карікатура» етимологічно походить від італійського дієслова «caricare», що означає «навантажувати», «перебільшувати», а також від дієслівного іменника «caricature». «Енциклопедія Сучасної України» пропонує трактувати карикатуру як зумисне пародійне, сатиричне чи гумористичне зображення (переважно графічне) події або людини; різновид графіки [9]. За визначеннями укладачів «Великого тлумачного словника сучасної української мови», карікатура – малюнок, що зображує кого-, що-небудь у навмисне спотвореному, смішному вигляді [6, с. 525].

Слід зауважити, що в англomовній практиці для позначення карікатури, використовується термін «cartoon» (гумористична картинка). Більшість сучасних джерел, передусім англomовних, набуття терміном «cartoon» сучасного значення «карікатура» датують 1840-ми роками. В енциклопедії «Британніка» термін карікатура (англ. «cartoon») з початку 1840-х років означає образотворчу пародію, яка за допомогою прийомів шаржу, аналогії та смішного зіставлення (часто підкресленого підписаним діалогом або коментарем) загострює громадський погляд на сучасну подію, народний звичай або політичну чи соціальну тенденцію [10].

Протягом століть карікатури ставали все більш політичними за своїм змістом. Приблизно із середини XIX ст. і до Першої світової війни в них містилося дедалі більше візуальних узагальнень європейської політичної ситуації. Соціальні потрясіння, особливо революції та війни, надихали художників. Карікатуристи, з одного боку, творчо і вільно відображали події, з іншого – реагували на настрої і запит населення. Карікатури були інструментом відображення системи договорів і суперництва, які підтримували баланс зовнішньополітичних відносин [11].

Наприкінці XIX ст. провідні країни агресивніше змагалися за панування в різних частинах світу. Кожна імперська держава вважала, що має захищати власні території та випереджати інших. Зокрема, в 1890-х рр. головною ареною глобальної боротьби за розширення колоніальних сфер впливу стала Азія. Китай же, як одна з важливих держав у даному регіоні, викликав інтерес багатьох держав протягом декількох століть. По завершенні японсько-китайської війни 1894–1895 рр. чітко окреслилися сфери інтересів на цій території таких держав, як Велика Британія, Франція, Німеччина, Російська імперія та Японія. Зацікавлення південними територіями Китаю найбільше виявляли Велика Британія та Франція, які до кінця століття остаточно утвердилися в прилеглих колоніальних володіннях: Бірмі та Індокитаї відповідно. Північними провінціями цікавилися Російська імперія і Японія [8]. Зацікавленість Німеччини в Китаї проявилася

відразу після об'єднання всіх німецьких земель, а активне фінансове проникнення Німеччини розпочинається з 1895 р. Пошук «Місця під сонцем», задекларований статс-секретарем Б. фон Бюловим 1897 р., передбачав як колоніальні захоплення «нічийних» територій, так і готовність поборотися за переділ уже існуючих володінь європейських держав [8].

Процес розподілу Китаю на «сфери впливу» можна простежити на європейських і американських карикатурах даного періоду.

Однією з найбільш відомих карикатур, що розкривають дану проблематику, є «En Chine: Le gâteau des Rois et... des Empereurs» («Китай. Пиріг королів та імператорів») художника Г. Мейєра, що була опублікована у французькому журналі «Le Petit journal» 16 січня 1898 р. [1]. Центральним об'єктом є круглий пиріг із написом «Китай». Довкола нього сидять представники держав, що ділять територію Китаю. Так, на першому плані зображено королеву Вікторію (Велика Британія), кайзера Вільгельма II (Німеччина), царя Миколу II (Росія), імператора Муцухіто (Мейдзі) (Японія). Дещо відсторонено розташована постать Маріанни – персоніфікованого образу Франції, у традиційному фрігійському ковпаку і з кокардою національних кольорів. На задньому плані зображено постать Лі Хунчжана (1823–1901 рр.) – одного з найбільш впливових чиновників Цинської імперії і фактичного керівника зовнішньої політики Китаю у 90-х рр. XIX ст. Він зображений із піднятими руками, що реагує запереченням на територіального розподіл країни, та з традиційною маньчжурською зачіскою (бянь-афа). Монархи зосереджені на розподілі китайського пирога, а в їхніх руках ножі, що показує їх агресивними. Вільгельм II вже почав відрізати свій шматок зі написом «Кіао-Чоа», ліва рука царя Миколи II впевнено лежить на шматку «Порт-Артур», а поруч із японським імператором лежить самурайський меч.

Інша карикатура, яка була спрямована на висвітлення реальної можливості поділу Китаю колоніальними державами, є «An Interruption» («Перерва») художника Луїса Далрїмпла, що була видана в американському журналі «Puck» 19 січня 1898 р. [4]. На цій карикатурі зображено британського лева, який стоїть на великій карті, що візуалізована як роздратоване обличчя китайця. Поруч із ним на передньому плані розташовані російський ведмідь із компасом і орел із ножицями, що уособлює Німеччину. На задньому плані художник зобразив галльського півня (образ Франції), що одягнений у військову форму й кукурікає. Напис свідчить: «Новачок. – Кажіть, друзі! Якщо потрібно щось скоротити, я тут за левову частку».

Кожна з колоніальних держав здійснювала економічне проникнення в Китай, тим самим посилюючи свій вплив на цинський уряд та правителів окремих провінцій [7]. Зокрема, карикатура «Commerce vs. Conquest.» («Комерція проти завоювання») художника Луїса Далрїмпла, що була опублікована в журналі «Puck» 2 лютого 1898 р., демонструє два конкуруючі підходи світових держав до імперії Цин, хоча обидві політики мають однакову мету – максимізувати власні інтереси в Китаї [2]. Так, Джон Булль (персоніфікований образ Великої Британії) і дядько Сем (персоніфікований образ США) обережно наближаються до наляканого китайського імператора, кожен із них тримає в руках корабель із написом «Торгівля», тоді як кайзер Вільгельм II тримає меч із написом «Німеччина», Франція тримає гвинтівку, а цар Микола II розмахує двома пістолетами з написом «Росія», готовими до більш агресивних дій. Підпис до карикатури свідчить: «Дядько Сем (до Джона Булля) – не лякай його, Джоне, як це люблять інші хлопці. Скажіть йому, що ми хочемо, щоб він відкрив свої гавані та ринки для всіх».

Упродовж 1896–1898 рр. між провідними країнами Європи розпочинається «битва» не лише за концесії, але й за опорні пункти впливу в Китаї: Німеччина – провінція Шаньдун, Росія – Маньчжурія, Велика Британія – Вейхайвей, басейн р. Янцзи, Франція – Юньань. Японія, захопивши Тайвань, закріпилася в провінції Фуцзянь [7]. Ці наміри також ставали об'єктами візуалізації в засобах масової інформації.

Так, карикатура художника Луїса Далрімпла «No Chance to Criticize» («Немає шансів критикувати»), що була видана в журналі «Puck» 25 травня 1898 р., іронічно протиставляє експансію США під час американо-іспанської війни 1898 р. та одразу після неї тогочасним змаганням інших імперіалістичних держав за поділ Китаю [5]. На ній зображено, як Джон Булль тримає меч із написом «Англія» і розрізає великий пиріг на тарілці з написом «Китай», а Микола II (Росія), Фелікс Фор (Франція), Вільгельм II (Німеччина) і Мейдзі (Японія) використовують ножі, щоб розрізати пиріг із написом «Вей-Хай-Вей, вугільні родовища Шань-Сі, Та-Льєн-Ван, Порт-Артур, Хайнань, Кай-Чау і Формоза». На задньому плані автор зобразив Умберто I (Італія) та Франца Йосифа I (Австро-Угорщина). Праворуч зображений дядько Сем у військовій формі, який сидить за столом, готовий розколупати невеликий пиріг на тарілці з написом «Куба», на столі стоїть графин із написом «Філіппінські острови», а у відерці з льодом – пляшка з написом «Порто-Ріко». Підпис свідчить: «Джон Булль (До Пауерса) – Чого ви злитесь? Ми не можемо відмовити йому в легкому обіді, поки ми бенкетуємо». Цим автор карикатури зазначає, що хоча США критикувала іноземну боротьбу за сфери впливу в Китаї і закликала до політики «відкритих дверей», вони самі здійснювали таку ж політику в Карибському басейні та на Філіппінах.

Однак варто зазначити, що осторонь боротьби за Китай не залишилися і США. Восени 1899 р. держсекретар США Дж. Хей направив урядам провідних європейських держав дипломатичну ноту, так звану «доктрина Хей», у якій були викладені вимоги збереження по всій території Китайської імперії «принципу рівної та справедливої торгівлі» [7]. Хоча на практиці політика «відкритих дверей» не мала юридичного статусу або механізму примусу до виконання, вважається, що нова зовнішня політика США сприяла забезпеченню територіальної цілісності Китаю.

Карикатура «Putting His Foot Down» («Наступає на п'яти»), що була видана в журналі «Puck» 23 серпня 1899 р., чітко зображає нову американську політику «відкритих дверей» щодо Китаю [3]. На ній відображено таку ситуацію: поки Німеччина, Італія, Англія, Росія та Франція планують розрізати карту Китаю, а Австро-Угорщина на задньому плані гострить ножиці, дядько Сем стискає «Торговий договір з Китаєм». Він твердо заявляє: «Джентльмени, ви можете різати цю карту скільки завгодно, але пам'ятайте, що я тут, щоб залишитися, і ви не можете поділити мене на сфери впливу».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, політична карикатура як форма відображення міжнародних відносин гостро реагувала на ситуацію, що відбувалася в Китаї наприкінці XIX ст. Художники-карикатуристи у своїх творах активно створювали художні образи шляхом звернення до вже існуючих у суспільстві символів із подальшим їх переосмисленням.

Символічними образами країн ставали тварини, люди, найчастіше персоніфіковані образи, що асоціювалися з певною країною чи регіоном. Так, Велику Британію найчастіше зображували або в образі Джона Булля або британського лева, Францію уособлювала Маріанна або галльський півень, Німеччину – кайзер Вільгельм II, Росію – Микола II, Японію – імператор Муцухіто (Мейдзі), США – дядько Сем. Гострими темами, які розкриваються в карикатурах кінця XIX ст. щодо Китаю, були наміри й позиції великих держав, самий процес розподілу «китайського пирога» та політика «відкритих дверей», що була висунута США щодо китайських територій.

Список використаних джерел

Джерела

1. Анрі Мейєр. «En Chine: Le gâteau des Rois et... des Empereurs» («Китай. Пиріг королів та імператорів»). «*Le Petit journal*». 16 січня 1898. URL: <https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:3293809> (дата звернення 21. 10. 2023).

2. Луїс Далрімпл. «Commerce vs. Conquest» («Комерція проти завоювання»). *Puck*. 2 лютого 1898. URL: https://visualizingcultures.mit.edu/boxer_uprising/bx_essay03.html (дата звернення 21. 10. 2023).
3. Луїс Далрімпл. «Putting His Foot Down» («Наступає на п'яти»). *Puck*. 23 серпня. URL: <https://www.loc.gov/item/2012647332/> (дата звернення 21. 10. 2023).
4. Луїс Далрімпл. «An Interruption» («Перерва»). *Puck*. 19 січня 1898. URL: <https://www.loc.gov/item/2012647594/> (дата звернення 21. 10. 2023).
5. Луїс Далрімпл. «No Chance to Criticize» («Немає шансів критикувати»). *Puck*. 25 травня 1898. URL: <https://lnu.se/en/research/research-projects/project-rule-by-association-japan-in-the-global-trans-imperial-culture-1868-1912/> (дата звернення 21.10.2023).

Література

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головний ред. В. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
7. Папенко Н. Колоніальна політика Німецької імперії в Китаї та Океанії в ост. третині XIX – поч. XX ст. *Європейські історичні студії*. 2019. № 13. С. 157–182.
8. Питльована Л. Ю. «Китай: Пиріг королів та імператорів»: до історії однієї карикатури. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 2. Ч. 2. С. 62–68.
9. Савчук М. В. Карикатура. *Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія* / ред. І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2012. Т. 12. URL: <https://esu.com.ua/article-9807> (дата звернення: 21. 10. 2023)
10. Ames W. Caricature and cartoon. URL: <https://lnu.se/en/research/research-projects/project-rule-by-association-japan-in-the-global-trans-imperial-culture-1868-1912/> (дата звернення: 21. 10. 2023)
11. Harper T. Satirical maps of the world. URL: <https://www.bl.uk/maps/articles/satirical-maps> (дата звернення 21. 10. 2023).

Микола САБАДАШ

ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ БУДИТЕЛІВ ФІНСЬКОЇ НАЦІЇ

(студент II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Позднякова І. С.

У статті висвітлено процес інкорпорації фінських земель до складу російської імперії. Розглянуто такий складник фінського національного руху як фенноманство. Виокремлено основні напрями діяльності «будителів». Розкрито внесок окремих діячів фінського національного руху в процес націєтворення.

Ключові слова: Велике князівство Фінляндське, інкорпорація, фенноманство.

Постановка проблеми. Якщо ти дбаєш про власну ідентичність, ти стаєш ще цікавішим світу! У сучасній історичній науці проблеми націєтворення постійно перебувають у центрі уваги дослідників. Не втрачає своєї актуальності й вивчення питання національної самоідентифікації українців та становлення української нації в процесі українського державотворення. Звернення до досвіду представників фінського національного руху зумовлене тим, що фіни, як і українці, тривалий час перебували в складі російської імперії, зазнаючи відповідного впливу.

Аналіз досліджень і публікацій. Історія Великого князівства Фінляндського в складі російської імперії майже не вивчена вітчизняними істориками. Тому основою для написання статті стали праці чи не єдиного фахівця з даної проблематики Д. Ковальова.

Одну з перших розвідок Д. Ковальов присвятив дослідженню процесу зародження фінського національного суспільно-політичного руху – «Фенноманство» – у Великому князівстві Фінляндському в XVIII–XIX ст. [4].

У статті «Вплив царизму на зародження модерної нації у Фінляндії» досліджено проблеми адаптації фінляндського суспільства до російської самодержавної дійсності, а також питання реформування соціально-політичного життя Фінляндії [2].

У своїй публікації «Витоки і правові засади Фінляндської держави» дослідник, зокрема, розкрив ідейні концепції середини XIX ст. щодо існування в межах російської імперії окремої Фінляндської держави та окреслив характер і методи боротьби двох найбільших опозиційних ідейних течій [1].

Джерельну базу статі складають праці ідеологічного та філософського змісту визначних діячів національного руху [3].

Виклад основного матеріалу. Шлях фінів до незалежності власної держави був тривалим і драматичним. До зовнішньополітичних інтересів московії вперше Фінляндія потрапила ще за часів Великої Північної війни (1700–1721 рр.). Наприкінці 1700 р. цар Петро I програв шведським військам на чолі з Карлом XII битву під Нарвою. Однак поразка не призвела до відчутного послаблення військової могутності московії. Коли Карл XII, після перемоги під Нарвою, повів свої війська на Польщу, Петро I в 1702 р. здійснив вторгнення до шведської Інгерманландії і захопити фортецю Шліссельбург. Наступного року розпочалося будівництво нової столиці московії – Санкт-Петербурга й оборонної фортеці Кронштадт у глибині Фінської затоки на острові Котлін.

Однак завоювання Карелії та інших фінляндських провінцій, що належали Швеції, відбулося пізніше – після перемоги московитів під Полтавою в 1709 р. Головну східну фортецю Швеції – Виборг (фінська назва Вііпурі) загарбали влітку 1710 р., фортецю Кексгольм (фінська назва Кякісальмі) – восени 1710 р. Фортеця Ньюшлот (фінська назва Савонлінна) протрималась до 1714 р., останньою в 1716 р. впала Каянська фортеця в північних Карельських болотах.

Згідно з Ніштадтським мирним договором 1721 р., Швеція поступилася російській імперії частиною шведської Карелії з містом Виборг. За Абоським мирним трактатом

1743 р., до імперії Романових перейшла решта шведської Карелії, що дозволило сформувати Виборзьку губернію (згодом була також відома як «Стара Фінляндія»).

Повна інкорпорація Фінляндії до російської імперії відбулася після поразки Швеції у війні 1808–1809 рр.

27 березня 1809 р. російський імператор Олександр I, проголосивши себе Великим князем Фінляндським. 28 березня 1809 р. у Порвоо (Борго) відбувся сейм станів Фінляндії, який затвердив унію країни з російською імперією. Делегати склали присягу Олександру I як Великому князю Фінляндському та ухвалили головні засади державного устрою, після чого сейм не скликали до 1863 р.

Таким чином, Фінляндію було проголошено Великим князівством у складі російської імперії. Її монархами тепер ставали імператори з династії Романових, представником яких у Фінляндії був генерал-губернатор. У Санкт-Петербурзі створили міністерство в справах Фінляндії. Цей статус зберігався впродовж понад століття. На практиці це означало досить широку автономію законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

За царювання Миколи I на теренах Великого князівства Фінляндського (далі – ВКФ) зародилася ідея окремішності, яка згодом перетворюється на політичний ґрунт для потужного національно-визвольного руху.

Першими, хто почав говорити вголос про окремішність і самобутність фінської спільноти стали представники освічених верств – письменники, поети, етнографи, історики, для яких плекання власної мови було важливим елементом творчої діяльності в самодержавній імперії.

Деякі ознаки такого пробудження з'явилися ще наприкінці XVIII ст., але тільки після того, як Фінляндія була відділена від Швеції та стала частиною держави Романових, у ній міг розпочатися поступ національного руху. Пізніше серед фінських істориків він отримав назву фенноманії, тобто ідеології, яка була спрямована здебільшого на фінськомовне населення пропагуючи «фінляндську ідею», згідно з якою країна Суомі визнавалась окремою державою (як від Швеції, так і від Росії) за мовним принципом. Батьки-засновники фенноманського руху, до яких належать Адольф-Івар Арвідссон, Якко Юден Ютейні, Юган-Якоб Тенгстрьом, за тенденціями того часу діяли в літературно-науковому напрямі [4, с. 184].

Вони наголошували, що попри союз ВКФ із державою Романових, Фінляндія має орієнтуватись на Європу. Так, в 1827 р. філософ А.-І. Арвідссон закликав до пробудження фінського національного духу та самосвідомості і вважав, що спільна фінська мова об'єднає фенноманів внутрішнім ідейним і духовним зв'язком, який зміцнює всі партії та об'єднання.

Проте вимоги перших фенноманів не зустріли широкої підтримки у фінляндському суспільстві, тож обговорення поставленої ними проблеми загальмувалося приблизно на 20 років. Тим часом наприкінці 1830-х рр. представник Шведської королівської академії Ізраел Гвассер здійснює подорож містами ВКФ. Під час подорожі він знайомиться з фенноманськими ідеями та проблемами державної розбудови автономії, які сильно контрастують зі шведською дійсністю та політичною стабільністю.

На початку 1840 р. І. Гвассер публікує памфлет «Про Боргоський сейм і становище Фінляндії після 1812 р.» (оригінальна назва – «Om Borgå landttag och Finlands ställning 1812»). У літературному творі він підкреслив штучне адміністративно-політичне утворення Фінляндії. Та попри це автор наголошував на унікальності автономного статусу ВКФ, яким неодмінно мають скористатися фенномани задля розвитку фінської національної ідеї. Крім того, опонуючи А.-І. Арвідссону та його послідовникам, І. Гвассер наголошував, що покращення становища Фінляндії відбудеться тоді, коли царат почне ставитися до новоприєднаної території, як Швеція ставиться до Норвегії [4, с. 185].

Він також зазначив, що особливість «Фінляндської держави» в складі російської імперії полягає в тому, що їй надано можливість скликати станово-представницький Сейм,

на відміну від Польщі. Як і фенномани, І. Гвассер вбачав у Фінляндії майбутній потенціал осібної держави з представницькою формою правління. Він наголошував, що під час проведення Боргоського сейму в 1809 р. фінляндці звільнилися від влади Швеції. Договір укладений із російським імператором особисто, надав ВКФ статус конституційно керованої держави з обмеженими зовнішньополітичними функціями.

Довгий час теорію про особливу «Фінляндську державу» сучасники А.-І. Арвідссона та І. Гвассера сприймали як чисту фантазію. Адже незалежною, за прикладом тієї ж Бельгії, Фінляндія могла б стати не тільки завдяки національним прагненням, через повстання чи революцію, але й, у першу чергу, через міжнародні обставини, а саме через бажання таких країн, як Франція, Велика Британія, Пруссія та Австрія, визнати її рівноправним суб'єктом європейської та світової політики.

«Весну народів» 1848–1849 рр. Фінляндія зустріла дуже спокійно, без масових демонстрацій та повстань. Проте напередодні Східної (Кримської) війни (1853–1856 рр.) розпочалася бурхлива дискусія, яка набула форм обміну памфлетами між І. Гвассером і фенноманами, з одного боку, та їх опонентами із Санкт-Петербурга і Стокгольма з іншого. Право російської імперії володіти Фінляндією відстоювала професура юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету. Не буде зайвим додати, що її прогресивна частина, розглядала можливість перетворення ВКФ на справжню державу, але під протекторатом держави Романових. Так, вчений-державознавець, професор права О. Градовський вважав, що «Фінляндія є окремою у внутрішньому управлінні державою, оскільки за нею збережені всі місцеві особливості її суспільно-політичного становища». Водночас Б. Чичерін в одинадцятому розділі курсу «Загальне державне право» писав: «Фінляндія утримала свою політичну самостійність і свій особливий устрій. При завоюванні їй обіцяно збереження чинних установ. До них належать і Сейм, наділений законодавчою владою» [1, с. 92]. Збереження національної самостійності фінляндців, на думку Б. Чичеріна, було запорукою вірнопідданості народу ВКФ монархам із династії Романових.

Професор кримінального права М. Таганцев дотримувався іншої точки зору. Фінляндію він розглядав як необхідне територіальне придбання, яке б гарантувало безпеку імперської столиці в разі війни зі Швецією, Данією чи Пруссією [1, с. 92]. Фахівець з адміністративного права Е. Берендтс стверджував, що ВКФ хоч і має автономні права, але його місцева адміністративно-політична система підпорядкована інтересам держави Романових [1, с. 92].

У цій полеміці їм протистояли прихильники теорії особливої «Фінляндської держави», яка мала звільнитися від будь-яких уній із Санкт-Петербургом чи Стокгольмом. Поборників даної теорії очолював наступник А.-І. Арвідссона, ідеолог фенноманського руху, філософ Юган-Вільгельм Снелльман. Вони висували власні аргументи. По-перше, у Фінляндії існували свій законодавчий орган – станowo-представницький Сейм і особливе законодавство; по-друге, ВКФ не входило до уніфікованих адміністративних утворень російської імперії; по-третє, Фінляндія мала відмежовані від загальноімперської скарбниці податки, бюджет, урядові та судові установи; по-четверте, рішення фінляндських судів у державі Романових виконувалися за такою процедурою, як і рішення судів іноземних держав, а контроль російського Сенату на Фінляндію не розповсюджувався [2, с. 85].

Послідовники консервативно-реакційного принципу «єдиної та неподільної імперії» розглядали ВКФ як безпосередню частину держави Романових, інкорпоровану на правах звичайної провінції (губернії). У цілому, основні аргументи прихильників теорії інкорпорованої провінції зводилися до наступного: а) Фінляндія до завоювання не була самостійною державою і, навіть, не користувалася автономією; б) обіцянки Олександра І, дані учасникам Боргоського сейму, зберегти у ВКФ місцеві закони та державні установи, не носили характеру договірної угоди двох суверенних країн, а являли собою одностороннє волевиявлення монарха, яке його нащадки могли скасувати; в) у фінів не

було власної конституції, тому що вони були підданими Швеції, а, отже, всі місцеві закони – спадок шведського права [1, с. 92–93].

Доба реформ Олександра II суттєво вплинула на розвиток фінської модерної нації. Колишні літератори і митці з фенноманів та шведоманів від просвітництва перейшли до активної політичної діяльності. Юган-Вільгельм Снелльман, який після Східної (Кримської) війни був призначений професором філософії Гельсінгфорського університету, очолює рух фенноманів і починає опікуватися питанням надання мові більшості населення Великого князівства Фінляндського офіційного статусу.

У 1863–1868 рр. він обіймав посаду віце-голови фінляндського Сенату. Вважаючи, що запорукою автономії Фінляндії є лояльність до російського імператора Олександра II, він отримав підтримку царської влади в реалізації своєї програми переходу до державної фінської мови під гаслом: «Єдина нація – єдина мова!». Втім, не слід забувати про те, що підтримуючи рух фенноманів, імперська влада мала на меті чинити опір шведському політичному та культурному впливам у ВКФ.

Наміри фенноманів не поділяли їхні опоненти шведомани, або ж ліберали, які були вихідцями зі шведськомовних дворянських родин, вважаючи фенноманські ідеї необґрунтованими й небезпечними. Свою позицію вони обґрунтовували тим, що шведська мова – це берегиня західноєвропейського культурного спадку. Важливо наголосити, що обидва угруповання керувалися виключно патріотичними й національними почуттями. І перші, і другі сперечалися про те, що саме могло б стати найприйнятнішим для Фінляндії, тобто, як уникнути надалі поглинання автономії імперією та її варварською культурою, як це сталося з поляками в 1863 р.

Основною ареною боротьби шведоманів та фенноманів були не Сейм чи Сенат, а Гельсінгфорський університет і «Фінське літературне товариство» (фін. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura). Снелльман і його послідовники намагалися, по-перше, змусити фінський народ усвідомити свою культурну спадщину і, по-друге, покращити соціально-економічне становище фіномовних мас населення. Відновлення скликань станово-представницького Сейму сприяло подальшій еволюції фінського національного руху.

Що ж стосується шведоманського руху, то його натхненником став Аксель-Улоф Фреуденталь, який був одним із провідних лібералів та мовознавців. Він висунув теорію, згідно з якою фінляндці, що спілкуються шведською та фінською мовами являли собою два різні народи, при цьому Фреуденталь вважав, що шведськомовні фінляндці належить до вищої раси. Таким чином виходило, що ідеологія руху шведоманів стала ідеологією політичної еліти Фінляндії – титулованого шведськомовного дворянства. Основною метою шведськомовної меншини було збереження наявного порядку речей у Фінляндії, тоді як фенноманство відображало прагнення збереження лише державного зв'язку із російською імперією і не ставило спочатку своєю метою національно-визвольні завдання. За самосвідомістю і самовідчуттям шведомани були частиною єдиного скандинавського світу із притаманними йому традиціями свободи, правопорядку та лібералізму. Отримуючи духовну й політичну підтримку зі Швеції, ці люди хотіли бути саме шведами й ніким іншим.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Чим активніше йшов соціально-економічний розвиток ВКФ, тим гострішою ставала боротьба за владу на місцях між фенноманами та шведоманами. 1872 року молода генерація фенноманської інтелігенції на чолі з Ю. Юрйо-Коскіненем та А. Меурманом, спираючись на ідеї А.-І. Арвідссона, Ю.-В. Снелльмана та І. Гвассера, заснувала першу у ВКФ «Фінську партію». Її програма мала на меті поліпшення умов життя селянства й формування підвалин загальнодержавної фіномовної спільноти. Тому не дивно, що з роками теорія про «Фінляндську державу» здобула багато прихильників серед народних мас, які хотіли позбутися царського ярма, спершись на власну ідейно-політичну платформу.

Список використаних джерел

1. Ковальов Д. Витоки і правові засади Фінляндської держави. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Історія. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 2, ч. 1. С. 91–95.
2. Ковальов Д. Вплив царизму на зародження модерної нації у Фінляндії. *Історія торгівлі, податків та мита*. 2015. № 2 (12). С. 81–88.
3. Ковальов Д. Фенномани – будителі фінської модерної нації. URL: <http://initiativenational.blogspot.com/2017/10/finsko-narodni-buditele.html> (дата звернення: 12.10.2023).
4. Ковальов Д. Фенноманство як своєрідний рух народників у Фінляндії. *Історичні етюди: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 5 С. 184–186.
5. Ковальов Д., Бобилєва С. Ілюзія чи факт у політичному становищі Фінляндії в першій половині XIX ст. *Слов'янський вісник*. Рівне, 2011. С 61–66.

Олег САПУЛА

МАРКІЗ ЛАФАЕТ: ФРАНЦУЗЬКИЙ ГЕНЕРАЛ ТА СОЮЗНИК США

(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Бабак О. І.

Стаття розглядає життя та діяльність Маркіза Лафаєта, видатного французького політика та героя американської і французької революцій. Стаття розглядає ключові етапи життя Лафаєта, його внесок у створення Декларації прав людини та громадянина, а також його долю в епоху Терору.

Ключові слова: *герой, революція, незалежність, політика, терор.*

Постановка проблеми. Маркіз Лафаєт відомий своєю участю в американській революції, де він приєднався до армії об'єднаних колоній та відігравав ключову роль у боротьбі за їхню незалежність. Його внесок в американську революцію та дружба з Джорджем Вашингтоном роблять його значущою фігурою в історії боротьби за свободу та права людини. Після своєї служби в Сполучених Штатах Америки, Лафаєт повернувся до Франції, де активно брав участь у політиці. Він підтримував конституційні реформи та ідеї республіканізму, але відмовився від радикальних заходів, що можуть призвести до насильства. Його роль у Французькій революції та праця над створенням Декларації прав людини і громадянина роблять його ключовою постаттю у формуванні нових політичних ідей. Маркіз Лафаєт відзначався своєю гуманістичною діяльністю, зокрема, у боротьбі за права людини та скасування рабства. Його становлення як сучасника, що прагнув до гуманізації суспільства, залишає його ім'я важливим у контексті боротьби за соціальні права. Лафаєт також є символом міжнародної солідарності та підтримки для інших національних рухів за свободу. Його вплив і наслідки його діяльності можна відстежити в різних країнах, де його ім'я асоціюється із прагненням до свободи та правосуддя.

Метою дослідження є висвітлення ключових подій, внесок Лафаєта у формуванні нових політичних ідеалів; визначення та аналіз впливу, який Маркіз Лафаєт залишив на історію та політичні процеси. Стаття розглядає, як його ідеї та дії вплинули на сучасні політичні рухи, концепції свободи та прав людини. Розбір становлення образу Лафаєта як національного героя в різних країнах, включно із Францією та США. Стаття розглядає також, як його постать втілено в пам'ятниках, літературі та національній пам'яті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жильбер Лафаєт, по батькові та матері, мав значний родовід, який належав до відомого «дворянства шпаги». Із шести успадкованих імен він отримав одне на честь Жильбера де Лафаєта, видатного маршала Франції, прихильника легендарної Жанни д'Арк та найближчого радника короля Карла VII [1, с. 60].

Батько Жильбера, гренадерський полковник та кавалер ордену Святого Людовіка, загинув під час Семирічної війни в битві при Хастенбеку 26 липня 1757 року. Після смерті рідних – 1770 року, раптово померла мати Лафаєта – Марія Бретані, а через тиждень помер його дід – маркіз де ла Рів'єр, колишній капітан королівської гвардії, маркіз успадковує майно родичів [3, с. 48]. Після штурму Бастилії 14 липня 1789 року, маркіз «демократизував» своє аристократичне прізвище.

У 1768 році Жильбер вступив до одного з найпрестижніших навчальних закладів Франції – коледжу Плессі (пізніше ліцею Людовіка Великого), заснованого монахом Жоффруа дю Плессі в 1322 році, і завершив навчання там у 1772 році.

У квітні 1771 року, Лафаєт був прийнятий до другої роти елітної гвардії короля, відомої як «чорна гвардія мушкетерів», і пізніше став її лейтенантом. У 1773 році Лафаєт був призначений командиром кавалерійського полку Ноайль, а в 1775 році, з підвищенням у службі, обійшов посаду капітана в гарнізоні міста Мец, щоб служити в кавалерійському

полку. 11 квітня 1774 року маркіз де Лафает узяв у шлюб Адрієну, доньку герцога д'Айєна, яка успадкувала після смерті батька титул герцогині де Ноайль. Свідками нареченого були граф де Люзіньяк та кузен Лафаста – маркіз де Буїє [5, с. 3].

Вересень 1776 року став вирішальним для маркіза де Лафаста, коли маршал Віктор де Бройл, керівник військового округу в Меці, влаштував обід на честь Вільяма Генрі, герцога Глостера, та його дружини. Під час обіду Глостер розповідав про «людей із Бостона», які висунули вимогу політичної незалежності для 13 британських колоній у Північній Америці.

Наступного дня герцог отримав лист із Лондона, де повідомлялося про початок повстання та проголошення Декларації незалежності США. Він зачитав лист перед французькими офіцерами, серед яких був і Лафает.

Ця новина глибоко вразила Лафаста, і він вирішив віддати свою службу для підтримки американської боротьби за незалежність. 26 квітня 1777 року він відправився з порту Лос-Пасакес до Америки, прибувши на американську землю вже 15 червня того ж року. Там він став ад'ютантом Джорджа Вашингтона й отримав пост генерал-майора завдяки глибокій дружбі з Вашингтоном [1, с. 9].

Лафает запропонував свої послуги Конгресу США з двома умовами: він вирушить до Америки на своєму кораблі та відмовиться від будь-якої плати чи матеріальної компенсації за свою службу. Його перший бій стався при Брендівайні у вересні 1777 року, де Лафает отримав тяжке поранення [6, с. 4]. Пізніше, в 1778 році, Лафает взяв участь в успішній операції проти англійців біля річки Скуйкіл. У січні 1778 року його призначили командиром Північної армії. Лафает здійснював три експедиції до США, остання була в 1784 р. і спрямована була на сприяння франко-американських відносин. Він також активно взяв участь у політичних та дипломатичних справах, допомагаючи закріпити тісне співробітництво між Францією та США [2, с. 59].

Після взяття Бастилії Лафаста був призначений головою національної гвардії. Виконуючи обов'язки жандарма, він розумів, що це може вплинути на його життя, але він виконав обов'язок перед натиском опозиції [1, с. 6].

Неприятнь Лафает до короля та ораторів-якобінців стали очевидними. Робесп'єром звинуватив Лафаста у втечі короля. У листопаді Лафает втрачає посаду голови національної гвардії і був висланий на північний кордон Франції [4, с. 7].

У 1792 році Лафает втік до Австрії, де був засуджений до п'яти років у Ольмуцькому замку за підозрою в шпигунстві. В 1797 році його звільнили, і він повернувся до Франції до 1814 року. У 1824 році Лафает повернувся до Сполучених Штатів Америки, де його вітали як справжнього героя. Він відвідав місто Файєтвілл у штаті Північна Кароліна, яке було названо на його честь. Це визнання та шанування підкреслили важливість його внеску в боротьбу за свободу та незалежність США. Лафает залишався визнаним за своїм непохитним прагненням до ідеалів справедливості і прав людини.

Він залишався активним учасником політичного життя, його обирали до палати депутатів у 1821 та 1825 роках. Маркіз де Лафает продовжував боротьбу за ідеї свободи та демократії впродовж свого життя. 29 липня 1830 року Лафает, відчуючи вимоги народу, взяв на себе командування національною гвардією. Лафает знову взяв на себе відповідальні обов'язки, очоливши Національну гвардію. Це було періодичне включення маркіза в політичний процес Франції, де він відзначався не лише як військовий лідер, але і як впливова постать у справах країни. Паралельно з командуванням Національною гвардією, Лафает також був активним учасником комісії, яка тимчасово призначалася урядом. Його роль у цьому тимчасовому уряді відображала його здатність брати на себе відповідальність за країну в часи нестабільності. Неоднозначність відношень Лафаста до політичної системи виявилася, коли він виступив в підтримку Луї Філіпа Орлеанського, виступаючи проти ідеї республіки. Власне переконання маркіза полягало в тому, що час для республіки у Франції ще не настав.

У той момент Лафает став найбільш популярною фігурою Парижа і приєднався до муніципальної комісії, тимчасового уряду. Хоча він спочатку виступав проти республіки на користь Луї-Філіпа, проте швидко розчарувався в новому королі. Лафает виражав свою віру в те, що Франція ще не готова до республіки, оскільки в суспільстві існували залишки монархічних поглядів. Його переконання були в основі його ставлення до подій того часу. Помер маркіз Лафает 20 травня 1834 року в Парижі. Його поховали на цвинтарі Пікпюс, і його смерть стала великою втратою для тих, хто прагнув свободи та демократії у Франції. Його спадок живе далі, нагадуючи про важливість боротьби за принципи свободи та справедливості в історії нації [5, с. 94].

Висновки. Дослідження життя та діяльності Лафаета відкриває розуміння історичного періоду, пов'язаного із Францією та Сполученими Штатами Америки періоду модернізації. Через біографічні особливості маркіза Лафаета урізноманітнюється вивчення епохи революцій та формування сучасних політичних систем. Вивчаючи життя маркіза від його аристократичного походження та внеску у визвольну боротьбу американського народу до подальших політичних і дипломатичних ініціатив. Політична та соціальна роль Лафаета створює платформу для розуміння та оцінки його внеску у формування світової історії та політики.

Список використаних джерел

1. Weisberger R. William. The Marquis: Lafayette Reconsidered by Laura Auricchio. *The Pennsylvania Magazine of History and Biography* 140.1 2016. 112–113 p.
2. Кірсенко М. Європейці у війні за незалежність Сполучених Штатів Америки. *Вісник*. 2017. С. 56–59.
3. Кірсенко М. Перегук і витоки українсько-американських взаємин. *Американська історія*. 2016. 100 с. URL: <http://www.americanstudies.history.knu.ua/wp-content/uploads/2018/08/8-%D0%9A%D1%96%D1%80%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%9C..pdf> (дата звернення 21.11.2023).
4. Матвеева Т. О. Історія держави і права Французької революції 1789–1794 років. 2019. С. 53–60. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35721/1/%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%AF%20%D0%94%D0%95%D0%A0%D0%96%D0%90%D0%92%D0%98%20%D0%86%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90.pdf> (дата звернення 21.11.2023)
5. Мустафін О.О. Справжня історія пізнього нового часу. Litres, 2018. 94 с.
6. Осадчук І. Р. Бонапартизм як тип політичного режиму у Франції (1799–1814/1815). *Humanitarian Vision*, 2017. С. 13–18. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Osadchuk_Bonapart_1852-1860.pdf (дата звернення 21.11.2023).

Антон ДИШЛОВОЙ

ЗАЛІЗНИЦЯ БАЛТІМОР-ОГАЙО: ІННОВАЦІЇ ТА ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ США

(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник - кандидат історичних наук, доцент Бабак О. І.

Стаття розглядає будівництво, експлуатацію та технічні нововведення в процесі будівництва залізниці. Транспортна гілка Балтімор-Огайо докорінно змінила становище США і сприяла розвитку багатьох напрямків економіки, росту міст та виникненню нових поселень. Стаття розглядає передумови та хід будівництва, технічні рішення, що були вперше застосовані, перепони зі сторони річкового транспорту.

Ключові слова: залізниця, транспорт, конкуренція, промисловість.

Постановка проблеми: Залізниця Балтімора та Огайо була першою залізницею загального перевізника та найстарішою залізницею в Сполучених Штатах Америки, її перша ділянка була відкрита в 1830 році. Торговці з Балтімора, які певною мірою виграли від будівництва Національної дороги на початку століття, хотіли мати справу з поселенцями, які перетинали гори Аппалачі. Залізниця зіткнулася з конкуренцією існуючих транспортних систем: включаючи магістраль Олбані-Скенектаді (1797 р.), канал Ері, (1825 р.), і канал Чесапек і Огайо. Спочатку залізниця Балтімор Огайо була повністю розташована в Меріленді, її перша лінія простягалася від порту Балтімора на захід до Сенді-Гук, штат Меріленд, відкрита в 1834 році. Там вона сполучалася з Харпес-Фері, спочатку на човні, потім мостом Вейджер через річку Потомак у Вірджинію, а також із судноплавною річкою Шенандоа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням історії будівництва та розвитку міст присвячені праці таких істориків та краєзнавців як Джон Браун, Вілкс Крістен, Хангерфорд, Едвард та ін.

Метою дослідження є узагальнення інформації про історію будівництва американської залізниці та її вплив на економіку Сполучених Штатів Америки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1825 році губернатор Нью-Йорка Девітт Клінтон, здійснив подорож зі східного кінця озера Ері до Нью-Йорка, відкривши таким чином канал Ері. Це дало поштовх для розвитку дешевої торгівлі із середнього заходу до атлантично океанських портів. Через рік 19 000 човнів перевозили товари із Середнього Заходу та Нью-Йорка. Нові тарифи на перевезення з Буффало до Нью-Йорка становили 10 доларів за тонну каналом, порівняно з 100 доларів за тонну дорогою. Коли торгівля на каналі почала збільшуватися і узурпувати торгівлю на національній дорозі, Балтімор стикнувся з проблемою економічної стагнації. Товари стало дорого вивозити, зменшилася кількість мігрантів, що прямували в місто, зупинився ріст промисловості. Промисловці були в паніці, канал завдавав їм величезних збитків. Вони почали обговорювати альтернативу каналу Ері, але географія унеможлиблювала таке будівництво [1]. Французький інженер Жорж Бернар вважав, що висоти та дефіцит води вздовж маршруту перешкоджають такому каналу мати велику практичну цінність. Із цих причин Балтімор вважав, що його статус як центр західної торгівлі, що швидко розвивається, повільно, але впевнено втрачає свої позиції [2]. У цей момент елітам пощастило – балтиморський купець Еван Томас, перебуваючи в Англії, зрозумів, що англійські «короткі залізниці», які перевозили вугілля із шахт до каналів, мають потенціал для перевезень на великі відстані [1].

12 лютого 1827 року Томас та 25 інших балтиморських промисловців зустрілися, «щоб обговорити найкращі засоби повернення до міста Балтімор тієї частини західної торгівлі, яка останнім часом була відвернута від нього запровадженням парового судноплавства [на Міссісіпі] та каналом Ері». Чотири дні потому, чоловіки вирішили

«негайно звернутися до законодавчих зборів Меріленду для прийняття закону про створення акціонерного товариства, яке буде називатися «Залізнична компанія Балтимора та Огайо». Через дванадцять днів Акт про заснування компанії був затверджений. Це поклало початок революції в перевезеннях та дало поштовх розвитку найбільшій у світі залізничній системі з найбільшим у світі ватанжо- та пасажирообігом [3].

Через рік, 4 липня 1828 року, зібравши 4 000 000 доларів капіталу, Чарльз Керролл заклав «перший камінь» залізниці Балтімор Огайо. Під час будівництва інженери стикнулися з непростими умовами. Коли у 1820-х роках почалося будівництво В&О, залізничне будівництво було в зародковому стані. Не знаючи, яких саме матеріалів буде достатньо, В&О помилилася щодо міцності та побудувала багато своїх ранніх конструкцій із граніту. Навіть полотно колії, до якого була прикріплена залізна рейка, складалася з каменю.

Незабаром після початку будівництва граніт виявився занадто дорогим для колій. Особливу увагу слід приділити мостам. Керролтонський віадук у Балтиморі, названий на честь Чарльза Керролла з Керролтона, був першим мостом компанії В&О і є найстарішим залізничним мостом в Америці, який розташований над водоспадом Гвіннс на південному заході Балтимора. Міст довжиною 312 футів (95 м) піднімається над фундаментом приблизно на 65 футів (20 м). Це 51 фут 9 дюймів (15,8 м) над водоспадом Гвіннс. Він складається з повноцентрованої арки із чистим прольотом 80 футів (24 м) над потоком і місця для двох залізничних колій на його палубі. Важкі гранітні блоки, які формують арки та зовнішні стіни, були придбані в Ellicott's Mills and Port Deposit. Тимчасовий дерев'яний каркас, що підтримує центральний проліт, містив 1500 тон (1360 тон) цього каменю під час будівництва. Білий наріжний камінь на одному кінці мосту несе напис «Джеймс Ллойд із Меріленда, будівельник 1829 року нашої ери». Міст зберігся донині, і все ще активно використовується залізницею CSX. 22 травня 1830 року залізниця Балтімор Огайо почала здійснювати рейси за маршрутом від Балтимора до Еллікотс-Міллз, на відстань 13 з половиною миль. Це стало першим пасажирським рейсом у світі. Спочатку тяга була кінною, але згодом була замінена на парову [1].

Спочатку проводилися експерименти з вітрилами для руху вагонів, але незабаром виявилось, що більш ефективним джерелом енергії є мули та коні. «Летючий голландець», один із локомотивів, створених для забезпечення рушійною силою, передбачав для коня чи мула бігову доріжку, яка обертала колеса й долала відстань у дванадцять миль приблизно за годину із чвертю. Парові локомотиви в той час були в зародковому стані, і до відкриття залізниці Ліверпуль і Манчестер у тому самому році вони розвивали швидкість лише шість миль на годину. Коні та мули, і навіть вітрила, рухалися швидше, ніж найсучасніший локомотив. Однак, незважаючи на ці грубі та примітивні засоби транспортування, рух на новій залізниці від початку був великим, і компанія не могла впоратися з кількістю товарів, запропонованих для транспортування в перші місяці. У 1831 році були випробувані паровози, і було встановлено, що один із них, «Йорк», здатний перевозити п'ятнадцять тонн зі швидкістю п'ятнадцять миль на годину на рівних ділянках дороги. Це досягнення було розцінено як великий тріумф, і в 1832 році директори дороги звернули увагу на «велике збільшення швидкості», яке було отримано таким чином [2]. У подальшому на залізниці почали курсувати перші локомотиви американського виробництва – Tom Thumb (хлопчик-мізинчик). Отже, в Америці почала розвиватися нова галузь – локомотивобудування [1].

Залізниця Балтімор Огайо принесла значне промислове зростання Меріленду. У Балтиморі навколо дороги відкрилися численні промислові підприємства. Будівельні майстерні парових двигунів, ремонтні дільниці, чавунні заводи, ковалі, лісопилки – усе це з'явилося в містах, де були залізниці. З відкриттям цих підприємств для багатьох мешканців Меріленда з'явилося більше можливостей роботи. У місто потягнулися мігранти з різних країн, зокрема, в перший рік роботи залізниці до порту Балтимора прибуло близько 2000 людей. А вже в 1832 році потік мігрантів досягав 4000-8000, і з

кожним роком усе збільшувався. Місто облюбовали німецькі та ірландські робітники, які шукали на нових підприємствах кращої долі, багато пішло працювати на залізницю. Залізниця дала поштовх гірничодобувній промисловості. Власники земельних ділянок безкоштовно передавали залізниці свої земельні ділянки, розуміючи що це вигідне вкладення. Вони не помилилися, до прикладу в місті Еллікоттс-Міллс відкрилося більше магазинів, шкіл і готелів [4].

Залізниця швидко продемонструвала свою практичну цінність; багато з перших рейсів були надзвичайно прибутковими, і ворожість, з якою спочатку були сприйняті, незабаром змінилася на ентузіазм, який був настільки ж безрозсудним. Спекулятивне захоплення, яке незмінно слідує за новими відкриттями, охопило країну в тридцятих і сорокових роках і найбільше проявилось в штаті Огайо [2].

У 1843 році Конгрес виділив 30 000 доларів на будівництво телеграфної лінії довжиною 38 миль (61 км) між Вашингтоном, округ Колумбія, та Балтимором уздовж смуги відведення В&О. В&О схвалила проект із домовленістю про те, що залізниця матиме вільне користування лінією після його завершення. Демонстрація відбулася 1 травня 1844 року, коли новина про висунення Партією вігів Генрі Клея на пост президента США була передана телеграфом із партійного з'їзду в Балтиморі до Капітолію у Вашингтоні. 24 травня 1844 року лінія була офіційно відкрита, коли Семюель Ф. Б. Морзе надіслав телеграфом свої знамениті слова «Що Бог створив» зі станції Маунт-Клер компанії Балтімор Огайо до Капітолію [4].

Висновки. Будівництво залізниці стало періодом великого прогресу, але не абсолютного успіху. Залізниця стала поштовхом для розвитку багатьох галузей, зокрема чавунолиття, локомотивобудування. Балтимор став головним промисловим центром Меріленду, що приваблював іммігрантів з усього світу. Водночас канал програв у боротьбі за панування, але Ері процвітав із невеликим зменшенням сили. Під час будівництва були застосовані інноваційні методи, які перевернули світ будівництва транспортної інфраструктури. Це дослідження дає ширші уявлення про економіку та розвиток США.

Список використаних джерел

1. Baltimore and Ohio Railroad. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Baltimore_and_Ohio_Railroad (дата звернення 17.11.2023).
2. The Railroad Builders. URL: <https://www.gutenberg.org/files/3036/3036-h/3036-h.htm> (дата звернення 17.11.2023).
3. The History of Baltimore. URL: https://www.baltimorecity.gov/sites/default/files/5_History.pdf (дата звернення 17.11.2023).
4. This Day in History: Chartering of the B&O Railroad. URL: <https://www.preservationmaryland.org/this-day-in-history-chartering-of-the-bo-railroad/> (дата звернення 17.11.2023).

Дар'я ГОЛУБОВСЬКА

ЖАННА Д'АРК: ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

*(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)*

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Бабак О. І.

У статті викладено біографічний матеріал життя Жанни д'Арк. Обґрунтовано й досліджено основні причини популярності та увіковічення даної історичної постаті. Розповідається про найбільш значимі місця в житті «Орлеанської дівки» та про увіковічення її в мистецтві.

Ключові слова. *Жанна д'Арк, Франція, Столітня війна, «Орлеанська дівка», канонізація, Руан, увіковічення.*

Постановка проблеми. Жанна д'Арк – французька національна героїня XV століття, одна з найбільш яскравих та непересічних особистостей, яка увійшла в історію як символ сміливості, віри та патріотизму. Її вражаюча історія стала не лише частиною французької культури, а й отримала увіковічення в мистецтві, літературі та релігійних традиціях. Вивчення цієї історичної постаті є актуальним на сьогодні, а також має дуже важливе значення для історії Середньовіччя, а особливо для історії Франції. Для того, щоб зрозуміти чому Жанна була такою популярною особою, нам потрібно розглянути деякі аспекти її життя та виділити причини її увіковічення.

Аналіз досліджень і публікацій. Початки наукової історіографії постаті Жанни д'Арк сягають у XVIII ст. Однією з перших і найвідоміших праць є «Історія Жанни д'Арк», написана абатом Ж. Лангле-Дюфернуа в 1753 р. Медієвіст Ф. де Куланж (1830–1899) зокрема, закликав не акцентувати на поразках минулого, а навпаки відшукувати базис для виховання мас у дусі національного єднання. Таким прикладом при дослідженні Столітньої війни мав стати подвиг селянської дівчини Жанни д'Арк чи здобутки Франції на завершальному етапі конфлікту. Саме таку версію заклав у основу своєї праці відомий французький історик Ж. Мішле. Надалі французькі дослідники, притримувались «офіційної» версії селянського походження Жанни. Її остаточно затвердив С. Люс у своїх працях. У XX ст. над вивченням історії Жанни д'Арк працювали А. Франс, Ж. Дюссан, П. Рокаль. Професор Р. Перну, одна з найвідоміших французьких дослідниць діяльності Жанни д'Арк, у другій половині XX ст. дотримувалася позиції про те, що «ця тендітна дівчина в політичному і психологічному контексті врятувала Францію і приборкала амбіції англійців» [3].

Мета статті. Детально дослідити причини та аспекти, які вплинули на таку популярність Жанни д'Арк.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жанна д'Арк народилася 1412 році, у містечку Домремі на самому кордоні Франції. Батько походив з Арка, звідки й пішло прізвище Дарк або д'Арк. Єдиний портрет Жанни залишив камергер і радник короля Карла VII Персеваль де Буленвіль [2, с. 115].

У січні 1429 року Жанна поїхала до Вокулера. Її спокійна твердість і благочестя здобули їй пошану серед людей, і капітан, переконаний, що вона не відьма й не слабоумна, дозволив їй піти до дофіна на Шинон [5].

Король вислухав дівчину, яка вже була відома своїми промовами й тому, він погодився на її командування армією. У 1429 році військо Жанни д'Арк успішно зняло блокаду міста Орлеан усього за дев'ять днів. Її подальші швидкі перемоги призвели до коронації Карла VII в Реймсі, підвищивши моральний дух французів і відкривши шлях до остаточної перемоги під Кастільйоною в 1453 році [1, с. 84].

Отже, Жанна дала французам віру, що сам Бог сприяє Франції. У середньовічному суспільстві це було могутньою зброєю. Досить велика кількість людей самі приходили до

армії, Жанна підтримувала серед солдатів та цивільного населення віру в її божественне призначення. Через таку велику популярність проти неї була влаштована змова і її підступно захопили. Над дівчиною відбувся судовий процес, у якому їй було висунуто звинувачення і потім засуджено до страти. Її було спалено на вогнищі [2, с. 115].

Героїчна і водночас трагічна історія Жанни д'Арк, викликає неабияку цікавість у суспільства. Феномен її увіковічення спричинений патріотичними почуттями французів, переможними успіхами в битвах проти Англії, особистий внесок Жанни д'Арк. Коронація Карла VII після цих подій підкреслила її важливість у відновленні незалежності країни. Її сміливість, незламність вселила людям віру у свою державу, підняла патріотичний дух.

У Франції щорічно 8 травня святкують «День Жанни д'Арк». У цей день у різних містах Франції проходять паради на честь Жанни, у музеях влаштовують виставки.

Перший відомий пам'ятник Жанні д'Арк встановлений у її пам'ять, був споруджений в Орлеані в 1456 році. На цьому пам'ятнику, Карл VII був зображений на колінах, повернутим до Жанни д'Арк біля підніжжя розп'яття та Богородиці. Цей хрест залишався до кінця наступного століття, коли його замінили фонтаном зі статуєю Діви під аркадою, увінчаною хрестом; сучасний фонтан був зведений у 1756 році [7].

У Парижі була поставлена кінна статуя Жанни. Ця оригінальна робота міститься на площі Пірамід у Парижі, неподалік від місця, де Жанна д'Арк була поранена під час невдалої спроби взяти столицю.

Одним із найвідоміших місць пов'язаних із Дівою є проща в Руані. В 1430 році у вежі, яка тепер присвячена її імені, була ув'язнена французька національна героїня. На площі Старого Ринку 30 травня 1431 року за вироком суду Жанну д'Арк спалили. Тепер, це місце спалення відзначене хрестом, викладеним із п'яти кам'яних плит. Лінія з білих каменів на площі позначає місце, де перебували трибуни суддів. За легендою попіл Жанни розвіяли над Сеною з острова Лакруа. Кажуть, що серце дівчини вогонь не торкнув і його викинули в Сену й тепер дівчата щорічно в останню неділю травня кидають з острова у воду квіти. У Руані, Ліоні на площах, перед соборами розташовані пам'ятники героїні [7].

Жанна д'Арк вірила у свою місію та покликання. Вона стала символом релігійного патріотизму, який об'єднав людей у боротьбі за визволення. Жанна постала перед судом інквізиції, що згодом призвело до її спалення на вогнищі в Руані. але не втратила своєї віри. Коли французи повернули Руан у 1449 році, було розпочато низку розслідувань, які призвели до офіційної апеляції Генерального інквізитора в 1455 році. У липні 1456 року її реабілітували. Жанну д'Арк проголосили мученицею, а смерть була визнана несправедливою. В Орлеані щороку вшановували її смерть. У цих виставах Жанну д'Арк зображували як божественно послану рятівницю, яку ведуть ангели. Це виступало як символ патріотизму та віри в дивовижні подвиги Жанни в історії Франції [4].

У XVI столітті ім'я героїні Жанни д'Арк використовували як символ Католицької ліги, групи, організованої для боротьби з протестантизмом під час Релігійних війн тієї епохи. У XIX столітті Фелікс Дюпанлуп, єпископ Орлеанський очолював зусилля, які завершили беатифікацією Жанни д'Арк як блаженну в 1909 році, що відбулася в Нотр-Дам де Парі [4].

Канонізація відбулася 16 травня 1920 року. На церемонії в Римі були присутні понад 30 тисяч людей, у тому числі 140 нащадків родини Жанни д'Арк. Жанна отримала титул Святої та покровительки Франції [4].

Питання канонізації Святої Жанни було досить неоднозначним для церкви. Жанна д'Арк виступала не лише як військовий лідер, але і як містична постать, яка стверджувала, що отримала від Бога відкриття та накази. Для деяких дослідників, така містична складова її образу, може викликати певні сумніви у визнанні її святості. Щодо військової кар'єри, то за своє життя Жанна стверджувала, що не пролила ні краплі чужої крові, але факт того, що вона була жінкою-воїном, також ставить її святість під питання [4].

Історичні постаті, які мають трагічну історію найбільше закарбовуються в пам'яті народу. Історія Жанни була дуже популярною серед митців [5].

Жанна д'Арк стала об'єктом творчості для багатьох художників, письменників, композиторів та різних творів мистецтва, які допомогли увіковічити її образ [6]. Образ непереможної жінки-воїна, яка зазнає трагічної долі, сам по собі є насиченим емоційним динамізмом і став популярною темою для багатьох літературних жанрів, включаючи поеми, балади, п'єси, есе, новели, повісті та романи. Більшість цих творів мають драматичний характер і прославляють героїзм Жанни д'Арк, але деякі також можуть бути комедійними. Наприклад, такі твори як: «Слово про Жанну д'Арк» (1429) Х. Пізанської, «Захисниця жінок» (1440) М. Лефрана, «Балада про дам минулих часів» (1462) Франсуа Війон, «Вігії на смерть короля Карла VII» (1477–1483), середньовічний манускрипт Марціала Оверньського про події Столітньої війни, одне з найбільш ранніх джерел про Жанну д'Арк та її зображень. Сатиричний антиклерикальний твір Вольтера, розповсюджувався анонімно через непристойність. Драма Шиллера «Орлеанська діва» (1801) ще за його життя входила в ряд найпопулярніших постановок. П'єса лягла в основу опер «Жанна д'Арк» Верді (18450) [7].

Образ Жанни д'Арк став популярним предметом зображення ще за її життя, а її відтворений образ увійшов у скарбницю світового живопису та графіки, змінюючи свою інтерпретацію відповідно до канонів епохи. Найбільш поширеними мотивами є сцени, на яких д'Арк навіряється біблійними духами, бойові сцени (зокрема, облога Орлеана та Парижа), її полон та страта. Художники, такі як Рубенс, Жилло Сент Евр (який створив цикл картин), Енгр, Бастьєн-Лепаж, Жан-Жак Шерер (також із циклом), Гоген, Реріх та багато інших, присвячували свої твори цій визначній постаті [6].

Видатні музиканти оспівували Жанну у своїх творіннях: «Орлеанська діва» лібрето опери Мерму, «Жанна д'Арк» (опера, 1845), твір Верді за п'єсою Шиллера. «Жанна д'Арк», (кантата) Джоаккіно Россіні. «Жанна д'Арк на вогнищі» (ораторія) Артур Онеггер, Шарль Гуно написав музику до п'єси Жуль Барб'є «Жанна д'Арк», «Тріумф Жанни» опера-ораторія Анрі Томазі та інші. Також із появою кінематографу постать Жанни д'Арк чекало нове життя. Перша присвячена їй стрічка вийшла в 1899 році, відтоді більше 70 екранізацій її життя та подвигу в кінематографі [8].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Постать Жанни д'Арк залишається актуальною в сучасному світі. Її образ використовується для вираження ідеалів та цінностей у політиці, літературі та мистецтві, що свідчить про стійкість її впливу на сучасне суспільство. Увіковічення Жанни д'Арк є не лише вивченням минулого, але й важливим елементом формування культурного спадку. Її образ продовжує надихати та залишатися символом віри, сміливості та патріотизму, який переходить через покоління, зберігаючи свою значущість.

Список використаних джерел

1. Джеджула К. О. Історія Франції: підруч. для вузів. Київ: Радянська школа, 1954. 645 с.
2. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2-х т. Т.2. Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: Наші книги, 2010. 616 с.
3. Овсінський Ю.І. Постать Жанни д'Арк у сучасній історіографії: нове й традиційне у «дворянській» версії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2011. С. 522–534 URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/58419/34-Ovsinsky.pdf?sequence=1> (дата звертання 18.11.2023).
4. Canonization of Jeanne d'Arc URL: <https://www.jeanne-darc.info/biography/canonization/> (дата звертання 18.11.2023).
5. Joan of Arc. *Biography, Death, Accomplishments, & Facts*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Saint-Joan-of-Arc> (дата звернення 18.11.2023).
6. Joan of Arc and the literature URL: <https://en.troyeschampagne.com/joan-of-arc-and-the-literature/> (дата звернення 18.11.2023).

7. Statues & monuments. *Joan of Arc*. URL: <https://www.jeanne-darc.info/statues-monuments/> (дата звернення 18.11.2023).

8. Образ Жанни д'Арк в літературі та мистецтві URL: <https://cbs.poltava.ua/index.php/novyny/5380-diva-z-orleanu-obraz-zhanni-d-ark-v-literaturi-ta-mistetstvi> (дата звернення 18.11.2023).

УДК 94(410.1)''16/17''(045)

Олександр РИБАЛКО

**РЕВОЛЮЦІЯ, ЯК КАТАЛІЗАТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ
ФОРМИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ**

*(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)*

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Бабак О. І.

У статті обґрунтовано важливість дослідження законодавчих актів та подій XVII–XVIII століть в Англії, які спрямовані на обмеження королівської влади та посилення ролі парламенту. Акцент робиться на Біллі про права, який визначає конституційну монархію та забезпечує незалежність парламенту. Також розглядаються новачки, введені Актом про устрій, такі як контроль парламенту над міністрами. Славна революція закріплює конституційну монархію, зменшуючи повноваження короля та розширюючи владу парламенту. У результаті встановлюється парламентська домінантність та незалежність від корони. А також проаналізовано законодавчі акти напередодні та під час Англійської революції.

Ключові слова: Англія, революція, законодавство, монархія, конституціоналізм, політичні перетворення, політичні інститути.

Постановка проблеми. Важливість дослідження полягає в необхідності вивчення та розуміння законодавчих актів та подій XVII–XVIII століть в Англії, спрямованих на обмеження королівської влади та посилення ролі парламенту, як основу демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї теми займалися А. Броунінг, В.К. Костіна, Дж. Ватсон, Локк Дж., Коббетт В., Кеннон Дж., Г.Б. Адамс, Г. М. Стівенс та ін.

Мета дослідження. Проаналізувати та висвітлити законодавчі та події XVII–XVIII століть в Англії, спрямовані на обмеження королівської влади та посилення ролі парламенту, зокрема, через Білль про права та інші законодавчі акти, що формують управління державою.

Виклад основного матеріалу. В умовах гострої соціально-політичної боротьби відбувалися пошуки встановлення нових форм і організації влади. Конфлікт між старим і новим відображався в протистоянні між парламентом і королем, боротьба досягла свого піку за часів правління Карла I. У 1628 році парламентом була представлена Петицію про права, у якій була визначена значна частина державно-правової програми майбутньої революції. Документ визначав основи так званої історичної конституції (Великої Хартії вольностей 1215 року), підтверджувалися права парламенту, у тому числі на виключне втручання податків, засуджувалися дії королівської адміністрації, яка порушувала закони королівства. У документі також розглядалося питання, яке мало велике значення для форми державного правління, а саме межі королівських повноважень, зокрема, права короля щодо життя і майна підданих [9, с. 196].

Спочатку петицію король усе ж таки прийняв, проте в подальшому її було анульовано, і в 1629 році було розпущено парламент. Як результат, в Англії настає період одинадцятирічної відсутності парламентського уряду, коли криза влади та опозиція короні призвели до кризової ситуації. Протягом цього часу король самостійно вводив нові збори та штрафи для поповнення скарбниці, а для того, щоб зупинити невдоволення в країні він

застосовував позапарламентські суди. Однак у зв'язку з війною із Шотландією король був змушений знову звернутися до парламенту. У квітні 1640 року він скликав новий парламент, вимагаючи затвердження нових фінансових субсидій. Парламент висунув свої умови, що призвело до його розпуску [9, с. 199].

Скликання нового парламенту визначило початок революції. Діяльність цього парламенту стала ключовою політичною формою перетворень у країні. Прийняті ним рішення спрямовувалися наступним чином. Проти державної церкви, що призвело до вигнання єпископів із Палати лордів, змінивши баланс сил у парламенті на користь Палати громад. На створення адміністрації, що повинна була відповідати перед парламентом. На обмеження судових повноважень короля та ліквідацією всіх судів королівської прерогативи, а також підтвердженням повноважень судів загальної юрисдикції, які традиційно перебували під впливом статутного права парламенту. Особливим актом було припинено існування таких важливих органів королівського абсолютизму, як Зоряна Палата та Висока Комісія. Прийняті парламентські акти були спрямовані на обмеження абсолютної влади короля та зміну форми правління. Важливими були рішення, які гарантували незалежність парламенту від короля. Для того, щоб уникнути розпуску, Довгий парламент прийняв два ключових документи: Трирічний акт (1641 р.), який передбачав скликання парламенту кожні три роки незалежно від волі короля, й Акт, згідно з яким цей парламент міг бути розпущений тільки за власним рішенням. Ці та інші акти, наприклад, щодо виключних прав парламенту в питаннях оподаткування, були узагальнені та подані королю для затвердження у вигляді великої петиції під назвою «Велика Ремонстрація» 1641 р. [9, с. 202–203].

Актом від 19 травня 1649 року конституційно закріплено республіканську форму управління. Згідно із цим актом у країні встановлювалася нова система влади, з головним елементом у вигляді парламенту, який складається з однієї палати громад. Повноваження парламенту були визначені до офіційного проголошення республіки. У постанові про оголошення себе вищою владою в країні, прийнятій 4 січня 1649 року, палата громад визнавала народний суверенітет як основу будь-якої влади, організацію вищої влади на основі представництва і виборів, а також без обмеження законодавчих повноваження представників громад. Парламент сконцентрував практично всю повноту державної влади, включаючи організацію уряду та адміністрації, управління армією та вищий судовий контроль. Характерною особливістю нової форми уряду було заміщення королівського абсолютизму на «парламентський абсолютизм» [8, с. 362].

Англійська буржуазна революція XVII ст. завершилася реставрацією династії Стюартів, проте владні повноваження короля були суттєво обмежені, а фінансова основа монархії підірвана. Відновлення інституту королівської влади не призвело до відновлення феодального землеволодіння і обов'язкових феодальних платежів сеньйорам, включаючи короля, оскільки розмір і джерела утримання останнього почали визначатися парламентом. Таким чином, завдяки революції в Англії були усунуті феодальні залишки, які гальмували економічний розвиток, що надало потужний поштовх для розвитку ринкових відносин. Водночас реакція англійців на відновлення монархії свідчила про те, що в суспільстві залишалися досить міцні консервативні настрої.

В Англії закріплення конституційної монархії, спочатку дуалістичної, а потім і парламентської, відбулося вже після Славної революції. У цей період не лише відбулася зміна короля, але також були прийняті важливі законодавчі акти, що свідчили про значущі соціальні, економічні а, головне, політичні зміни в англійському суспільстві. Серед цих актів слід визначити Білль про права 1689 р. [1, с. 122–128], який мав ключове значення у формуванні конституційної монархії. Деякі дослідники вважають, що цей закон покінчив із королівським абсолютизмом [7, с. 119]. Після Славної революції та прийняття Білля про права англійські монархи вже не могли проводити абсолютистську політику, хоча їхні конфлікти з парламентом продовжувалися.

У Біллі про права, було встановлено новий порядок передачі престолу, який визначає, що монархом може бути тільки особа протестантської віри. Цей закон суттєво обмежує владу короля, фактично анулюючи його право – зупиняти виконання законів королівським указом. Такі дії монарха тепер вимагають згоди парламенту.

Білль також визнавав неправомірність дій монарха, який міг до цього звільнити кого-небудь від обов'язків на посаді, за допомогою свого указу, і таким чином було скасовував право короля на необмежену владу. Крім того, цей закон забороняв королеві збирати податки без згоди на те парламенту, а також встановлював порядок, відмінний від того, що визначено законодавцями. У мирний час король не міг утримувати постійну армію без згоди парламенту. Крім того, король втрачав можливість створювати надзвичайні суди, зокрема, в церковних справах.

Водночас Білль зміцнював позицію парламенту й конкретно визначав його права. Встановлювалося, що вибори в парламент повинні бути вільними, законодавчий орган повинен скликатися досить часто, а його членам гарантується свобода висловлювання та недоторканності. Закон закріплював за парламентом право встановлювати податки та збори, а також утримувати постійну армію в мирний час.

У Законі також містилися положення щодо прав та свобод громадян, особливо у сфері судового захисту. Закон відміняв введення надзвичайних судів, запобігав завищеним заставам, штрафам та жорстоким або неправомірним покаранням. Він виступав за організацію участі присяжних у судових засіданнях, що запобігало зловживанням, у сфері вибору присяжних чиновниками уряду. Закон забороняв будь-які конфіскації майна громадян до вирішення їхніх справ судом. Також розглянутий закон закріплював право підданих подавати петиції королю, а також визначалося право носити зброю для підданих протестантської віри відповідно до їхнього статусу та закону.

Додатково до Біллю про права в 1689 році був введений Акт про віротерпимість [6, с. 124–128], який передбачав звільнення від переслідувань і утисків лише окремих груп дисидентів (тих, хто відхилявся від домінуючої англіканської церкви). Умовою було прийняття присяги англіканській церкві. Проте екстремістські сектанти, які не визнавали основний догмат про триєдність Бога в християнстві, продовжували піддаватися суворому обліку закону, що порушувало їхні громадянські права. Доступ до державної служби залишався зумовленим принесенням присяги, які стосувалися всіх пунктів віросповідання англіканської церкви.

Після подій Славної революції був ухвалений Закон про «цивільний лист». У ньому було визначено, що цивільний лист, який регулює фінансування королівського двору та державного управління, повинен затверджуватися щорічно, а не на увесь період правління, як це було раніше [4, с. 456]. Цим парламент забезпечував регулярність свого зібрання. У розвиток цієї ідеї в 1694 році був ухвалений Трьохрічний акт, відповідно до якого король повинен був скликати парламент не рідше одного разу за три роки, а термін повноважень депутатів на одному зібранні не міг перевищувати трьох років [3, с. 139].

Виникнення проблеми спадкоємництва престолу після смерті спадкоємця принцеси Анни, який був наступним у лінії прийняття корони після короля Вільгельма III, призвело до ухвалення парламентом у 1701 році Акту про престолонаслідування. Цей закон, разом з іншими, став відомим як Акт устрою і мав велике значення для розвитку конституційної монархії в Англії [2, с. 92–96]. По-перше, він чітко визначив спадкоємців англійського престолу – принцесу Софію та її нащадків (Ганноверська династія). Також закон підтвердив основні положення Болю про права, зазначаючи, що особа, яка може володіти англійським престолом, повинна бути протестантської віри та приєднатися до англіканської церкви. Акт про влаштування продовжив процес обмеження королівської влади: монарх, який не народився в Англійському королівстві, не міг вступати у війну для захисту територій, що не належали англійській короні, без згоди на те парламенту; також монарх не міг відсторонювати суддів із посад та навіть залишати країну без згоди парламенту.

Велике значення мали положення цього закону, які націлені на встановлення контролю парламенту над діями міністрів. Згідно із цими положеннями, усі рішення, які приймає король на Таємному засіданні, повинні мати підпис міністрів – членів Таємного засідання, які були на засіданні і згодилися із цими рішеннями. З метою зміцнення незалежності парламенту від корони, Акт про устрій забороняв особам, які отримували винагороди чи пенсії від короля, бути членами Палати громад. Також у законі міститься важливе положення, що судді виконують свої обов'язки «доти, поки вони поведуться достойно» (а не «доти, поки це влаштовує короля»), їх можна відсторонювати тільки за наявності подання обох палат парламенту. Це положення суттєво зміцнювало самостійність судів і, одночасно, обмежувало королівську владу.

Прийнятий у 1707 році Акт про посади визначав групу осіб, які не мали права бути обраними до Нижньої палати парламенту [5, с. 483–485]. До них можна віднести тих, хто обіймав посаду, пов'язану з отриманням винагороди від корони та підпорядковану їй, отримував пенсію від королівського фонду. Одночасно закон передбачав, що члени Палати громад, які приймали винагороди на своїй посаді від короля а, отже, вважалися відстороненими від парламенту, вони мали право на повторний вибір. Таким чином, закон зміцнював позицію законодавчого органу в системі державного управління, забезпечуючи його самостійність і незалежність від корони.

Отже, Славна революція та законодавчі акти кінця XVII – початку XVIII століть остаточно закріпили конституційну монархію в Англії в дуалістичній формі. Основні риси якої: був визначений принцип поділу влади; законодавча влада зосереджена в руках парламенту, переважно в Палаті громад, тоді як виконавча влада належала королеві та міністрам. Це призвело до посилення влади парламенту і зменшення повноважень короля. Законодавча влада стала незалежною від корони завдяки чіткому закріпленню своїх прерогатив, зокрема, виключному праву встановлювати податки. Це робило парламент фактично найвищим органом, а виконавчу владу ставило певною мірою в залежність від нього. Також відбулося зменшення впливу корони на Палату громад через заборону об'єднувати членство в палаті з посадою міністра (хоча це було анульовано трохи пізніше). Тим часом, виконавча влада корони ослаблювалася, був контроль законодавчого органу над розходженням коштів короною та утриманням армії, заборону королю вводити податки і збирати їх без санкції парламенту. Парламент також збільшив свій вплив на міністрів через можливість пред'явлення їм імпичменту в разі звинувачення в державній зраді. Монарху було заборонено вводити надзвичайні суди та відсторонювати суддів без згоди парламенту, що призвело до зміцнення судової системи та збільшення її незалежності.

Висновки. Отже, у процесі Революції визріли необхідні умови, які сприяли встановленню конституційної монархії в Англії, де влада монарха була обмежена законами та рішеннями Парламенту. Ці трансформації визначали політичний ландшафт і внутрішню структуру Англії протягом наступних століть. Особливо важливим було законодавство кінця XVII – початку XVIII століть, яке утверджувало основні принципи англійської конституційної монархії, такі як поділ влади, представництво народу, панування парламенту та незалежність судової системи. Воно встановлювало принцип відповідальності міністрів перед парламентом, що став основою для подальших розвитку парламентської монархії. Також розширювало та закріплювало права та свободи громадян, включаючи право на судовий захист, можливість подання петицій, свободу слова та преси, право власності та свободу віросповідання. Але все це не було б можливим, як би не попередні події, які сприяли трансформації свідомості суспільства в поглядах на роль королівської влади.

Список використаних джерел

1. English Historical Documents / ed. by A. Browning. V. 8. L., 1953. URL:https://archive.org/details/englishhistorica0003unse_m8g8/page/1036/mode/2up (дата звернення 15.11.2023).
2. The Law and Working of the Constitution. Documents. 1660–1914 / ed. by W.C. Costin, J.S. Watson. V. I. L., 1961. URL:https://books.google.com.ua/books/about/The_Law_and_Working_of_the_Constitution.html?id=BvQLAQAAIAAJ&redir_esc=y (дата звернення 15.11.2023).
3. Locke J. A Letter from a Person of Quality to his Friend. Cobbett W. Parliamentary History of England. V. IV. Appendix V. L., 1808. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/angliyskoe-zakonodatelstvo-kontsa-xvii-nachala-xviii-v-i-politicheskaya-doktrina-dzhona-lokka> (дата звернення 15.11.2023).
4. Select Documents of English Constitutional History / ed. by G.B. Adams and H.M. Stephens. N.Y., 1901. URL:<https://archive.org/details/documentsofengli00adamiala/page/362/mode/2up> (дата звернення 15.11.2023).
5. Cannon J. Parliamentary reform. 1640–1832. Cambridge, 1973. URL:<https://xs39htb20nov22.xn--86-dlciytlcw.xn--p1ai/> (дата звернення 18.11.2023).
6. Select Statutes, Cases and Documents. 1660– 1832 / ed. by C.G. Robertson. L., 1935. URL:<https://bigenc.ru/b/parliamentary-reform-1640-1832-e5314b> (дата звернення 18.11.2023).
7. Забзалюк Д. Є. Історія вчень про державу і право: навчально-методичний посібник у схемах. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 112 с.
8. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. 4-те вид., доповн. У 2-х част. Київ: Алерта, 2015. 416 с.
9. Лебедева І. Г. Англія напередодні і під час буржуазної революції (1603–1660 рр.). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія: Історія, економіка, філософія. 2018. Вип. 23. С. 193–218.

У статті розглядаються погляди видатного польського редактора Єжи Гедройця. Досліджено його основні принципи та ідеї щодо України, її незалежності. Висвітлено внесок Єжи Гедройця в становлення українсько-польського порозуміння.

Ключові слова: Єжи Гедройць, «Культура», Україна, Польща.

Постановка проблеми. Проаналізувати діяльність Є. Гедройця, яка сприяла формуванню позитивних відносин з Україною. Ідеї та підтримка від Польщі сьогодні є одним з основних елементів у міжнародних стосунках, що сприяють взаєморозумінню, геополітичній стабільності та підтримці важливих цінностей у регіоні.

Аналіз досліджень і публікацій. Досліджували дану тематику Б. Бердиховська, О. Гнатюк, Зоряна Курдина, М. Сеніч, Т. Зарецька та ін.

Метою статті є дослідження спадку Єжи Гедройця через призму його політичної та культурної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Єжи Гедройць був непересічною постаттю, яка своєю діяльністю вплинула на польське суспільство та відносини з Україною. Його спадок полягає у впровадженні та поширенні ідей взаєморозуміння, примирення та співпраці між країнами.

Єжи Гедройць народився 27 липня 1906 року. Закінчив Варшавський університет. Брав участь у Другій світовій війні. У Римі заснував Літературний інститут, а з 1947 року під Парижем у Мезон Ляфітт починає видавати часопис «Культура». На сторінках часопису висвітлювалася історія Польщі, історія українського народу, що сфальсифікована радянською історіографією, рецензії на книги з історії України [4, с. 4].

Після Другої світової війни відносини між українцями та поляками були складними через особливості історичних подій минувшини. Польський письменник Юзеф Лободовський у 1952 році описував даний напрямок у відносинах, який був сповнений неприязню та непорозуміннями [5, с. 9–11].

Юзеф Лободовський був частиною кола інтелектуалів, пов'язаних із паризьким журналом «Культура», який очолював Єжи Гедройць протягом 1947–2000 років. Призначений генералом Владиславом Андерсом у жовтні 1946 року, Гедройць став директором Літературного інституту, одного з найвпливовіших польських еміграційних видавничих центрів. Вони відігравали ключову роль у формуванні позиції щодо низки складних і важливих питань, про які мало хто наважувався говорити. Це середовище сприяло змінам у польському суспільстві, зокрема, у сприйнятті та взаєморозумінні з українцями.

Польська дослідниця Богуміла Бердиховська відзначила, що Єжи Гедройць досягнув того, що українське бачення подій стало доступним для поляків через матеріали, підготовлені самими українцями, авторами журналу «Культура». Часопис приділяв велику увагу інформації, яка була спрямована на розвінчування міфів, готувалась українськими авторами. Це сприяло усвідомленню польськими громадянами подій української історії [3].

Є. Гедройць намагався переглянути негативне уявлення про українців, і ця спроба частково принесла успіх. Наприклад, у п'ятому номері журналу «Культура» за 1952 рік, де з'явилася рубрика «Українська хроніка», обговорювався роман Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем». Професор політології Вільного університету в Берліні, Богдан Осадчук, видатний фахівець з українських питань писав, що необхідно руйнувати перепони заради

налагодження діалогу. Богдан Осадчук наголошував, що революція Богдана Хмельницького відігравала важливу роль у боротьбі за визволення народу від утиску та за національну та соціальну справедливість.

Редактор Гедройць підтримував тісні зв'язки з українськими інтелектуалами на Заході та ініціював видання антології творів українських поетів та прозаїків 1920–1930-х років під назвою «Розстріляне відродження», що зазнавало репресій сталінським режимом. У часописі з Є. Гедройцем працювали Іван Кошелівець, Юрій Лавриненко, Богдан Осадчук, Роман Шпорлюк, Борис Левицький. Більше, ніж співпраця (1950–2000 рр.) поєднували Єжи Гедройця з Богданом Осадчуком, підкреслюючи їхню особливу дружбу та вплив на польську еліту [4].

Прихильники українсько-польського порозуміння Юліуш Мєрошевський, Єжи Стемповський, Юзеф Лободовський надавали політичного значення завданням міжнародного примирення, підтримку поляками прагнень українського народу до незалежності [4; 6]. Є. Гедройць формулював стратегію зовнішньої політики для майбутньої Польщі, ґрунтуючись на впевненості, що Росія не буде загрозою, якщо на сході будуть індивідуальні, незалежні від неї країни. Тому він підтримував і сприяв цьому напрямку. Важливою умовою таких дружніх відносин для Гедройця було постійне відмовлення від будь-яких ревізіоністських прагнень, включаючи територіальні претензії до так званих «східних кресів».

Юліуш Мєрошевський та Єжи Гедройць наприкінці 1950-х сформулювали геополітичну доктрину під аббревіатурою «ULB» – Україна, Литва, Білорусь. Ця концепція закликала до розуміння, що вільна Польща не може існувати без незалежних держав Литви, Білорусі та України [2]. Єжи Гедройць не втрачав впевненості навіть під час погроз та тиску, спричинених його доктриною ULB (Україна, Литва, Білорусь). Він відмовлявся від акту зречення, незважаючи на застереження політичних груп, які побоювалися за його життя та реакцію читачів журналу «Культура».

У 2019 році було опубліковано листування Єжи Гедройця «Korespondencja 1950–2000, Jerzy Giedrojc, Bohdan Osadczuk» редактоване Богумілою Бердиховською та Мареком Жебровським. Понад 900 сторінках видання містить цінні історичні матеріали про польсько-українські відносини.

Вплив журналу «Культура» на польське суспільство визначали не всі поляки, але він був суттєвим для важливої групи, яка формувала ідеї та погляди розвитку Польщі. Ця група, зокрема, включала еліту руху «Солідарність», яка в 1989 році прийшла до влади в Польщі та підтримувала Україну в прагненні до незалежності. «Доктрина Гедройця» з її акцентом на незалежних східноєвропейських державах лягла в основу східної політики Польщі після розпаду СРСР.

Українсько-польське примирення є одним із найважливіших явищ у Центрально-Східній Європі після розпаду комунізму. Це співвідношення можна порівняти з франко-німецьким примиренням після Великої війни, яке стало основою для формування нової Західної Європи. Відносини між Варшавою та Києвом мають потенціал стати стійким зв'язком нової Центрально-Східної Європи та гарантом геополітичної стабільності в цьому регіоні.

Сучасна підтримка України Польщею у відстоюванні від масштабної російської агресії є одним із результатів впливу середовища Єжи Гедройця. Отже, варто розглянути і продовжити цю важливу роботу, яку проводили інтелектуали з оточення Гедройця щодо формування польського суспільства, а тепер у контексті України.

Спадок Єжи Гедройця є справжньою культурною скарбницею, яка визначила погляди та взаємовідносини Польщі з Україною. Його вплив на підтримку України став невід'ємною частиною міждержавних стосунків і відображається в підтримці польським урядом у нинішніх суперництвах України проти російської агресії. Суть спадку полягає у важливості та актуальності цінностей, які Гедройць сприяв залученню до обговорення та усвідомленню важливості взаєморозуміння та співпраці між націями, зокрема, між

Польщею та Україною. Спадок Єжи Гедройця виступає відповіддю на виклики сучасності та сприяє побудові позитивного образу обох країн на міжнародній арені. Розуміння та усвідомлення цінностей, які він втілював, надають можливість розвивати та сприяти стабільності в регіоні, що, в свою чергу, підтримує мир і безпеку в Центральній та Східній Європі. 29 листопада 2018 року Київська міська рада перейменувала вулицю Тверську на вулицю Єжи Гедройця, чим засвідчила шану українців польському публіцисту, ідеологу польсько-української співпраці.

Висновки. Єжи Гедройць зіграв ключову роль у формуванні позитивних дипломатичних та міждержавних відносин, що проклали шлях до мирного та спільного майбутнього обох країн. Спадок Гедройця спонукає до постійної саморефлексії та розуміння важливості дипломатичних, культурних та історичних взаємозв'язків між народами. Це надихає на продовження плідної співпраці, сприяє формуванню нових ініціатив та проєктів, спрямованих на покращення відносин між Польщею та Україною та сприяє зміцненню міждержавного партнерства. У контексті подальших наслідків спадку Єжи Гедройця можна відзначити, що його ідеї та погляди залишають великий слід у політичній культурі та міждержавних відносинах сучасної Центрально-Східної Європи. Надзвичайна важливість взаєморозуміння між націями, принциповість відносин та співпраця, які були втілені в працях Гедройця, стали фундаментом для укріплення білатеральних зв'язків між Польщею та Україною.

Список використаних джерел

1. Korespondencja 1950–2000, Jerzy Giedrojc, Bohdan Osadczuk. 937 с.
2. Гедройць Є. Автобіографія в чотири руки / упор. та післямова Криштофа Помяна. Пер. з пол. Лесі Лисенко. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. 408 с.
3. Єжи Гедройць та українська еміграція: листування 1950–1982 років. / пер. з пол. та англ./упорядкув., переднє слово і комент. Богуміли Бердиховської. Київ: Критика, 2008. 752 с.
4. Зарецька Т. Світлій пам'яті Єжи Гедройця. *Роль Паризької «Культури» в становленні українсько-польського взаєморозуміння*. Збірник наукових праць міжнародного круглого столу (м. Київ 25–26 травня 2000 р). Київ, 2002. 111 с.
5. Лібера П. Юзеф Лободовський про Україну та польсько-українські стосунки. *Юзеф Лободовський Ю. Проти упрів минулого. Думки про Польщу та Україну*. Люблін & Львів. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lobodovskyi_Yuzef/Proty_upyryv_mynuloho_Dumky_pro_Polschu_ta_Ukrainu.pdf?PHPSESSID=2412102hk0vd6u9h78lqlgha72 (дата звернення 22.11.2023 р.).
6. Стрільчук Л. Паризька «Культура» 1950–1980-х рр.: про українське питання в контексті європейської політики. *Літопис Волині*. Всеукраїнський науковий часопис. Чис. 27. 2022. С. 165–168. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/380> (дата звернення 20.11.2023).

Володимир ШЕВЧЕНКО
МОБІЛІЗАЦІЙНІ ПЛАКАТИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ
В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Позднякова І. С.

У статті розкрито специфічні риси такого виду зображальних джерел як британські агітаційні плакати часів Першої світової війни. Визначені основні засоби впливу й окреслені завдання, які мав виконувати агітаційний британський плакат. Також у статті запропоновано авторську класифікацію мобілізаційних плакатів Великої Британії за основними агітаційно-емоційними функціями та соціально-маніпулятивними цілями.

Ключові слова: Перша світова війна, Велика Британія, плакат, агітація, мобілізація.

Постановка проблеми. Візуальні джерела часів Великої війни 1914–1918 років є вагомим засобом для висвітлення багатьох процесів, що відбувалися в країнах втягнутих у глобальний конфлікт. Вони висвітлюють і процес мобілізації. Основним інструментом пропаганди того часу є такий вид візуальних джерел як плакати. Вони використовувалися для збільшення кількості добровольців і створення в суспільстві атмосфери непохитної підтримки військовослужбовців. Плакати також обґрунтовували вступ у війну, що мало особливе значення для Великої Британії, яка не запроваджувала військову повинність до 1916 р.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням плакатів Великої Британії часів Першої світової війни займалися такі науковці як Д. Боуенс, Д. Монгер. М. Гарді [3; 6; 7].

Джерельна база дослідження представлена плакатами, що зберігаються в Австралійському воєнному меморіалі (Канберра), Імперському воєнному музеї та Національному музеї армії (Лондон) і доступні в цифровому форматі.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати мобілізаційні плакати Великої Британії часів Першої світової війни та класифікувати їх з урахування емоційного впливу, який вони мали здійснювати на потенційних призовників.

Виклад основного матеріалу. У роки Першої світової війни воєнний плакат перетворився на більш проникливу та маніпулятивну форму комунікації і досягнув безпрецедентного ступеня поширення. Британський історик Мартін Гарді лаконічно визначив роль плакатів в історії Великої війни: «У них була своя історія, яку вони мали розповісти, і своє послання, яке вони мали донести. Їхнє завдання полягало в тому, щоб збити з пантелику перехожих і нав'язати їм своє бачення» [7]. Плакати якнайкраще підходили для цієї мети завдяки відносно дешевому й масовому виробництву, що збільшувало їхній потенціал для широкого розповсюдження. Цивільне населення регулярно піддавалося офіційній і неофіційній пропаганді, починаючи від вербування на військову або цивільну службу до пожертвувань та вимог змінити поведінку [6].

У Великій Британії призовна пропаганда часто зображала перехід від цивільного до військового життя як поступовий процес. Вона не згадувала про суворий, а подекуди й жорстокий армійський режим, поранення або смерть. Натомість плакати наголошували на особливому характері воєнного часу, коли чоловіки всіх соціальних класів і професій були об'єднані спільною метою. Солдати, які вже перебували на військовій службі, зображувалися як звичайні рядові або сержанти (ніколи не офіцери), які бадьоро закликають своїх цивільних колег приєднатися до них у спільній справі та вирушити в «патріотичну пригоду» [3, с. 81].

На різних етапах війни, плакати випускалися різноманітними урядовими установами. Зокрема, завдання рекрутування добровольчої армії випало на долю новоствореного Парламентського кадрового комітету (Parliamentary Recruiting Committee – PRC) [3, с. 12].

Загалом мобілізаційні плакати Великої Британії можна об'єднати за декількома агітаційно-емоційними функціями та соціально-маніпулятивними цілями.

1. *Використання образу «сильної особистості».* Використання образів видатних особистостей і збірних художніх образів, було важливим складником пропаганди. Яскравим прикладом є культовий образ лорда Кітченера в супроводі гасла «Британці! Приєднуйтесь до армії своєї країни!» [4]. Варто згадати й зображення героя англійського фольклору містера Панча, одягненого як сержант-вербувальник, поряд з урядовою прокламацією, що вимагала додатково мобілізувати 500 000 чоловіків [11]. Ці зображення слугували для залучення чоловіків до служби в армії через апеляцію до поважного статусу персонажів або їхнього популістського характеру. Подібно до згаданих вище зображень, плакат «Ваш король і країна потребують вас» також апелював до почуття обов'язку кожної людини перед своєю нацією та «Його Величністю» [13].

2. *Страх та загроза.* Плакати часів Першої світової війни часто зображувала Німеччину як «варварську державу», акцентуючи на «пруській агресії». Образ «гунської Німеччини», яка вдерлася до «беззахисної» Бельгії, нейтралітет якої був теоретично гарантований Лондонським договором 1839 р., активно використовувався в пропаганді союзників [10]. Плакат «Пам'ятай про Бельгію!» апелював до британського почуття чесної гри та мав переконати тих, хто відмовлявся від військової служби, що їхній обов'язок – захищати жертв німецької агресії. Плакат зображав британського солдата героїчним і благородним у порівнянні з його «варварським» ворогом [3, с. 32–33]. Драматичне зображення на плакаті «Візьміть меч правосуддя» нагадує про знищення трансатлантичного лайнера «Лузітанія», торпедованого німецьким підводним човном біля берегів Ірландії. Дизайн плаката заохочував глядачів до помсти та отримав схвальні відгуки [8]. Страта медичної сестри Едіт Кавелл, яка допомогла бійцям союзників втекти з окупованої Німеччиною Бельгії до нейтральної Голландії, ще більше активізувала ідеологічну боротьбу, підкреслюючи німецьку безжалісність і варварство [1].

3. *Мобілізація і соромом.* 1915 року почало вдаватися взнаки постійне зменшення напливу солдатів. Це змусило PRC підготувати нову групу плакатів, які мали на меті присоромити молодих людей, щоб вони приєдналися до армії, натякаючи на те, що вони «ухилянти» які не виконують своїх патріотичних зобов'язань. Найяскравішим прикладом такого різновиду зображень є плакат «Тату, що ти робив на Великій війні?». Історик Ніколас Хейлі свідчить, що до 1917 р. фраза «Тату, що ти робив на Великій війні?» перетворилася на похмурий вираз чорного гумору, поширеного серед фронтовиків. Плакат, дія якого відбувається «приблизно через п'ять років після війни» (за словами Артура Ганна, автора концепції), надсилає чіткий меседж про те, що нездатність відповісти на заклик нації матиме трагічні наслідки. Традиційно в рекламі часто використовували дітей, як символ вразливості та щирості. Підтекст полягав у тому, що батько не зміг захистити своїх дітей під час війни, тому йому буде важко відновити їхню повагу в мирний час. Такі плакати не користувалися популярністю. Використання емоційних маніпуляцій для примусу молодих людей до добровільної служби викликало неоднозначну реакцію суспільства. Багато потенційних рекрутів висловлювали своє невдоволення глузливим тоном, а солдати з військовим досвідом сприймали слоган плаката з іронією. Втім, на деяких людей повідомлення справило очікуваний ефект [5].

5. *Соціально-родинне маніпулювання.* Пропагандистський плакат під назвою «Жінки Британії кажуть – «Вперед!» передає послання, що свідчить про намір британських жінок відкинути особисті міркування та егоїзм і активно заохочувати своїх чоловіків йти служити в армію. У потенційних призовників, до яких апелювала ця кампанія, образ вразливих жінок, які проводжають своїх коханих на війну, мав викликати

почуття сорому [12]. Плакат «Вперед! Це твій обов'язок, хлопче» безпосередньо звертався до матерів, закликаючи їх відкинути особисті інтереси та зробити так, щоб їхні сини прислухалися до заклику служити у війську. Однак цей плакат не набув широкої популярності насамперед через схожість із комерційною рекламою, яка ставала дедалі більш обурливою рисою кампанії PRC. Реакція громадськості, що свідчила про неприйнятність такого підходу, викликала занепокоєння у Військовому міністерстві. Прогнозувалося, що такий підхід міг сприяти зниженню рівня добровільного набору, що поставило під сумнів ефективність методів PRC. Надалі перевагу надавали більш прямолінійному заклику до патріотизму [3, с. 96–97].

6. *Спортивна мобілізація.* Військова служба вимагала сили та фізичної підготовки. Не кожен, хто був фізично здоровий підходив для цієї ролі. Як наслідок, відбувався цілеспрямований набір людей із природними спортивними здібностями. «Батальйони спортсменів» мали різний рівень успіху на початку війни в Британії, але до 1915 р. вони стали менш ефективними, оскільки більшість охочих добровольців уже записалися до них. Мобілізації спортсменів приділяли значну увагу, оскільки вважалося, що їхній досвід командної роботи робить їх хорошими солдатами. Плакати апелювали до маскулінної природи спортивної культури, припускаючи, що «справжні спортсмени» були добровольцями для «справжньої гри». Одним із помітних успіхів призовної кампанії 1914 р. стало формування «приятельських батальйонів», де сусіди, колеги по роботі та друзі заохочували один одного приєднатися до армії. Вербувальники вірили, що тиск із боку однолітків і відчуття спільноти подолують індивідуальні сумніви щодо вступу до армії. Спортсменів активно заохочували формувати «Батальйони друзів», у яких побратими могли б служити разом. На середину 1915 р., коли кількість новобранців почала зменшуватися, з'явилися плакати на зразок «Потрібно більше людей!». Плакат, який зображав мотоцикл «Douglas», спеціально розроблений для того, щоб залучити спортсменів, яких нібито приваблював азарт швидкої їзди на мотоциклах [9; 3, с. 82–83].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, військові плакати зазнали трансформації в роки Першої світової війни, поступово перетворившись на переконливу та маніпулятивну форму комунікації. Мобілізаційні плакати у Великій Британії часто зображували перехід до військового життя як плавну і привабливу трансформацію, применшуючи виклики та небезпеки військової служби. Ці плакати зображали соціальні аспекти воєнного часу, об'єднуючи спільною метою людей різного соціального стану. Загалом військові плакати часів Першої світової війни відігравали ключову роль у формуванні громадської думки, донесенні урядових цілей та сприяли мобілізації. Під час Першої світової війни пропагандистські плакати використовували різні форми та методи маніпулювання суспільними емоціями: від навіювання страху до присоромлення, від нагадування про відповідальність перед власною родиною до апелювання до спортивної культури та етики, від звернення до впізнаваних образів та авторитету видатних державних діячів до актуалізації питання «жінка та війна», «жінка та армія».

Список використаних джерел

1. «Boys! Remember Nurse Cavell». *Australian War Memorial*. URL: <https://www.awm.gov.au/collection/C103771> (дата звернення: 10.10.2023).
2. «Remember Belgium. Enlist To-day», 1914. *National Army Museum, London*. URL: <https://collection.nam.ac.uk/detail.php?acc=1977-06-81-5> (дата звернення: 10.10.2023).
3. Bownes D., Fleming R. *Posters of the First World War*. Shire, 2014. 172 p.
4. «Britons. Join Your Country's Army!». *Imperial War Museums*. URL: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/16577> (дата звернення: 12.10.2023).
5. «Daddy, what did You do in the Great War?». *Imperial War Museums*. URL: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/17053> (дата звернення: 12.10.2023).

6. Monger D. Propaganda at Home (Great Britain and Ireland). 1914-1918-Online. *International Encyclopedia of the First World War (WW1)*. URL: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_at_home_great_britain_and_ireland (дата звернення: 16.10.2023).
7. Posters as Munitions. *National WWI Museum and Memorial*. URL: <https://www.theworldwar.org/exhibitions/posters-munitions> (дата звернення: 16.10.2023).
8. «Take Up the Sword of Justice». *Imperial War Museums*. URL: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/21133> (дата звернення: 16.10.2023).
9. «The latest despatch «Send More Men!» from the Sportsman's Battalions», 1915. *National Army Museum, London*. URL: <https://collection.nam.ac.uk/detail.php?acc=1977-06-81-24> (дата звернення: 16.10.2023).
10. «The Scrap of Paper – Enlist Today». *Imperial War Museums*. URL: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/28033> (дата звернення: 19.10.2023).
11. «To Arms!». *Imperial War Museums*. URL: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/13021> (дата звернення: 16.10.2023).
12. «Women of Britain Say «'Go!». *Imperial War Museums*. URL: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/14592> (дата звернення: 17.10.2023).
13. «Your King and Country Need You». *Imperial War Museums*. URL: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/28388> (дата звернення: 16.10.2023).

Дар'я КАРПУК

ПОЛІТИКА АБСОЛЮТИЗМУ ЛЮДОВІКА XIV

(студентка III курсу, першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету історії, бізнес-освіти та права).

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Бабак О. І.

У статті обґрунтовано питання абсолютної монархії в ретроспективному аналізі історичних подій. Розглянуто зміст абсолютизму, причини та передумови його виникнення, роль та значення Людовіка XIV, відносини між верхівкою та населенням. економічні наслідки та соціальні перетворення внаслідок цієї форми управління. Описано становлення та розквіт абсолютної монархії за часів правління Людовіка XIV.

Ключові слова: абсолютизм, Людовік XIV, Франція, монархія, політика, економічні та соціальні перетворення.

Постанова проблеми. Період правління Людовіка XIV представлений найвищим рівнем розвитку абсолютизму. Класика французького абсолютизму вважається одним із найяскравіших зразків цієї форми правління. Людовік XIV, як історична постать, своєю політикою вплинув на розвиток французької історії. Його політика, стратегії зміцнення королівської влади, економічні, політичні та соціальні зміни у Франції дають розуміння радикалізації процесів – усе це є важливою темою для дослідження багатьох істориків.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення цієї теми займалися багато науковців, серед яких можна назвати таких: І. Є. Ададуrow, Ю.В. Борисов, Ф. Бродель, Л.Б. Етьєн, Д.В. Кузнєцова, П.-Е. Лемонте, В.Б. Лисяков, Н. Макіавеллі, О.Р. Мустафін, Ю.О. Павленко, Ж.-К. Птіфіса та інші.

Етьєн де Ла Боеті та Нікколо Макіавеллі – два видатних науковці свого часу, чия творчість і філософія мають вагомий вплив на розуміння системи влади та державного устрою. Так, Ла Боеті у своєму трактаті «Міркування про добровільне рабство» виступав проти абсолютизму, вбачаючи в правлінні монарха узурпацію прав, що належать народу, та борючись за свободу й рівність людей. Він описував народну тиранію, яка виникає за угодою, силою чи спадком, зазначаючи, що це рабство є добровільним, оскільки люди, підкоряючись тирану, терплять його зло [2].

Навпаки, Н. Макіавеллі у творі «Державець» захищав потребу сильної монархічної влади та абсолютизму. Він розумів, що для національного об'єднання та створення нової держави потрібна сильна влада світського правителя, яка не спирається на моральні традиції чи церковні заповіді [5].

Натомість О. Мустафін підтримував політику абсолютизму Людовіка XIV та наголошував, що Франція в цей період часу дійсно досягла найвищого розвитку. Також автор наголошував, що: «Навіть своєю особистою емблемою володар обрав не саламандру, дикобраза чи місяць, як його попередники, а сонце – символ досконалості і влади над всесвітом» – тим самим наголошуючи на величності короля [6, с. 124].

Метою дослідження є розгляд процесів становлення централізованої держави у Франції протягом другої половини XVII – початку XVIII століть, аналіз перетворень, що відбулися у Франції під час піку абсолютизму та правління Людовіка XIV.

Виклад основного матеріалу. Термін «абсолютизм», сформований на межі XVIII–XIX століть, залишається предметом різних тлумачень і сперечань серед учених, як у контексті Франції, так і в інших країнах, де існувала абсолютна монархія.

Абсолютизм – це форма державного правління, за якої верховна влада повністю належить монархові, і здійснюється через підпорядкований особисто йому бюрократичний апарат. Абсолютизм на європейському континенті виник та закріпився наприкінці XV століття. Його основна мета полягала в установленні влади, яка концентрувалася в руках монарха, щоб усунути внутрішньополітичні конфлікти.

Абсолютизм також зароджувався під впливом міждержавної конкуренції, що вимагала об'єднання всіх ресурсів держави для спільної політики.

Його ідеологічним фундаментом слугував церковний міф про божественне походження монархічної династії. Основними його рисами були: централізація влади (законодавчої, виконавчої та судової) у руках монарха, соціальна підґрунтя бюрократичного апарату, єдина правова система та структура органів управління, створення єдиної найманої армії та в багатьох випадках спроби запровадження єдиної державної релігії. Також абсолютизм характеризувався відсутністю або обмеженням представницьких органів та недооцінкою їхньої ролі.

На початку XVI століття Франція перетворилася на єдину державу, у якій встановилася форма абсолютної монархії. Основна риса абсолютизму полягала в тому, що всю законодавчу, виконавчу та судову владу централізували в руках наслідного глави держави – короля. Весь апарат управління, такий як армія, поліція, адміністративні структури та судова система, перебував під його контролем. Усі французи, включаючи дворянство, були піддані королю та зобов'язані безумовно йому підкорятися. Абсолютна монархія також сприяла захисту класових інтересів дворянства [4].

Феодали розуміли, що для придушення селянства в умовах загострення класових протиріч можливе лише за допомогою жорсткого державного абсолютизму. У період розквіту абсолютної монархії у Франції встановилася соціально-політична рівновага між двома основними експлуатаційними класами: привілейованим дворянством і наростаючою силою буржуазії, які займали важливі пости в державній системі.

Саме під час правління Людовіка XIV французький абсолютизм досягнув свого найвищого розвитку. У період з XVI до першої половини XVII століття абсолютна монархія відігравала значну роль у розвитку Французької держави. Вона допомагала стримувати внутрішні розбрати країни і сприяла зміцненню капіталістичної промисловості та торгівлі [1].

Людовік XIV (1638–1715 рр.) відомий як «Король-Сонце» та «Великий», управляв Францією протягом 72 років, що стало одним із найдовших правлінь в історії Європи та Франції. Він успадкував трон у віці чотирьох років після смерті свого батька в травні 1643 року. До досягнення повноліття короля, його мати, королева Анна Австрійська, та кардинал Мазаріні були регентами Франції [5].

Але незабаром зі смертю Мазаріні в 1641 році Людовік заявив про намір правити одноосібно, без призначення першого міністра. Хоча не мав значної освіти, король виявив вміння підбирати талановитих людей на ключові посади, що дозволило йому посилити централізоване керівництво, покращити економічну ситуацію в країні та провести реформи в армії.

Протягом правління короля, Франція стала найбільш густонаселеною країною в Європі, що дало їй значну силу, особливо до 1670-х років, коли економіка країни була на високому рівні. Це було частково зумовлено економічним розвитком країни та добрим станом державних фінансів. За допомогою дипломатії та воєн Людовік XIV зміцнив свою владу, зокрема, проти династії Габсбургів, чий володіння оточували Францію [4].

Як у зовнішній так і внутрішній політиці Людовік був активним, він проводив безліч різноманітних реформ та проводив безперервні війни із сусідніми країнами. Франція досягла величчя та впливу за кордонами через розширення території, перемоги у війнах та колоніальні завоювання. Він зумів розширити французьку територію за рахунок завоювань у Нідерландах, Іспанії, Ельзасі та Австрії. Під час його правління Франція стала великою колоніальною державою, завойовуючи території в Північній та Південній Америці, Африці та Карибських островах [7].

Проте, успіхи Людовіка XIV супроводжувалися критикою та негативними наслідками. У своїй боротьбі за владу та території, він ввів «Чорний кодекс», легалізуючи рабство, і вигнав євреїв з Антильських островів. Також, він призвів до еміграції більш як

200 тисяч протестантів після виходу «Едикту Фонтєбло», який фактично заборонив протестантизм у Франції.

Людовик XIV також мав значний вплив на релігійні справи в країні, переслідуючи протестантів та впроваджуючи контроль над релігійними течіями. Він спробував створити незалежний французький патріархат, але ця спроба не вдалася через відсутність підтримки духовенства.

Політичні конфлікти монарх старався вирішувати військовими засобами, Людовик XIV провів багато років у війнах, що призвело до виснаження Франції та невдач у війні за іспанську спадщину, після якої вона стала економічно ослаблена.

Для встановлення політики абсолютизму потрібно було вирішити декілька завдань, по-перше, зменшення незалежності перів. По-друге, король спрямовував усі зусилля на збільшення податкових надходжень до скарбниці, а основними платниками податків у цей час стала вже переважно буржуазія.

Утворення державного апарату, який обслуговував короля, було важливим елементом абсолютизму. Людовик XIV створив систему міністрів і державних службовців, які контролювали різні сфери життя країни. Їхні обов'язки включали управління місцевою поліцією, збройними силами та збирання податків. Іntenданти призначалися з осіб, які не мали місцевих коренів. Ця посада була не доступна для купівлі або продажу, на відміну від більшості інших посад [5].

Знаковою подією в правління Людовіка можна зазначити збудування Версальського палацу, що став символом розкіші, могутності та абсолютної монархії. Палац відомий своїм бароковим дизайном і величними садами, статуями та фонтанами, що прикрашають його територію. Версальський палац був не лише місцем проживання короля і його двору, але й центром політичних, культурних та соціальних подій у Європі. Тут відбувалися прийоми, балі, концерти, оперні вистави та інші розважальні заходи, які відображали велич і владу монарха.

Окрім того, у період французького абсолютизму Паризький парламент втрачав своє політичне значення, також це стосувалося місцевих парламентів у провінціях. Система абсолютистської монархії відмовлялася від залишків привілеїв, які зберігалися в станових групах із попередніх епох. Ця монархія вважала, що права, що це представляло загрозу для їхньої абсолютної та необмеженої влади [6].

У 1688 році Людовік XIV особисто з'явився перед Паризьким парламентом та висловив свою владу, руйнуючи протоколи періоду Фронди. На початку 1673 року парламент було позбавлено основного права, яке утримувало його вплив – права блокувати королівські закони і висловлювати протести проти них [6].

За правління Людовіка XIV введені безіменні бланки, які були підписані самим королем, і містили санкцію на арешт і подальше ув'язнення осіб, які спричиняли дискомфорт або були неприємними для влади. Вищі чиновники мали повноваження видачі таких наказів. У Парижі члени королівської родини та представники в провінціях, такі як інтенданти, мали право перенаправляти будь-які кримінальні або цивільні справи із суддів усіх рівнів до свого розгляду. Цим самим абсолютистський режим, що мав необмежену законодавчу та виконавчу владу іншими інститутами влади, розповсюджувався також і на судову владу, яка є третьою гілкою влади.

Систему абсолютної монархії можна розглядати як чинник, який відіграв важливу роль у розвитку держави та правової системи. Цей режим сприяв прискоренню економічного зростання, покінчивши із залишковими ознаками феодальної роздробленості та сприяв формуванню єдиної французької нації. Крім військової сили, централізації влади також піддавалися інші важливі складові державного апарату, такі як судові органи, система репресій, адміністрація та інші. Також, слід згадати, що в цей період заохочувалося будівництво нової мануфактури, встановлювалися високі митні збори на товари, що ввозилися, ґрунтувалися колонії [7].

Наприкінці XVIII століття стало очевидним, що абсолютна монархія у Франції наближалася до кризи, а опір проти неї зростав. У 1713 році завершилася боротьба за іспанську спадщину, що стало тимчасовим рятуванням для французького абсолютизму. У цей час дефіцит державного бюджету досягав 2,5 мільярдів ліврів, перевищуючи в 32 рази розмір річного прибутку держави. Похорони Людовіка XIV, який помер у 1715 році, були проведені поспішно та скромно.

Висновки. Отже, Франція є прикладом класичного абсолютизму, який досягнув вершини свого розвитку наприкінці XVII століття під час правління Людовіка XIV, відомого як «король-сонце». За монарха французька мова почала витісняти з міжнародного вжитку міжнародної політики латину, ставши другою мовою монарших дворів. Зовнішня політика за Людовіка XIV сприяли посиленню королівської влади та зумовили зростання впливу Франції в Європі.

Список використаних джерел

1. Ададуров В. В. Історія Франції: Королівська держава та створення нації (від найдавніших часів до кінця XVII століття). Львів: УКУ, 2002. 412 с.
2. Етьєн де Ла Боєсі. Міркування про добровільне рабство. Москва: Вид-во академії наук СРСР, 1952. 200 с.
3. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2020. 618 с.
4. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник. Київ: Атіка, 2006. 679 с.
5. Макіавеллі Н. Державець. Харків: Фоліо, 2019. 121 с.
6. Мустафін О. Р. Справжня історія Раннього Нового часу. Харків: Фоліо, 2014. 416 с.
7. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст. Том 2. Ігри обміну. Київ: Основи, 1997. 596 с.

Богдан ЮРАХ

**«ЗНАРЯДДЯ УПРАВЛІННЯ» ЯК ПРИКЛАД СПЕЦИФІЧНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ
КОНСТИТУЦІЇ ЗА ПРОТЕКТОРАТОМ КРОМВЕЛЯ**

(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Бабак О. І.

У статті обґрунтовано значення документу «Знаряддя управління» та його вплив на форму правління тогочасної Англії (встановлювало ззовні республіканську, а насправді диктаторську систему влади). Також висвітлено взаємозв'язки між парламентом і військовим керівництвом, що впливало на політичну ситуацію в країні. По суті цим документом було закріплено військову диктатуру Кромвеля, яка відповідала за повноваженнями до монархічної. І саме з протекціонізму Кромвеля починається як такий рух від республіки до монархії.

Ключові слова: Олівер Кромвель, диктатура Кромвеля, протекціонізм Кромвеля, «Знаряддя управління», Довгий парламент, Рада офіцерів, Англія в другій половині XVII століття.

Постановка проблеми. Важливою складовою будь-якої держави є форма правління. Саме в цьому виникає проблема в розумінні конкретної форми, як військової конституції, відомої як «Знаряддя управління», яка була впроваджена за часів протектората Олівера Кромвеля в 1653 році. Цей документ є досить особливим серед предметів дослідження. Але ж усе таки головною проблемою є визначення призначення та впливу цієї конституції на суспільство, владу, державні інституції, а також її роль у контексті боротьби за владу в тому періоді.

Аналіз досліджень і публікацій. При написанні статті було використано доробки Косихіної, С.С., яка досліджувала питання внутрішньополітичної боротьби в Англії з 50-х років XVII ст. Також було використано головний документ цієї статті «Знаряддя управління» в якому висвітлюються ті чи інші процеси притаманні в англійському суспільстві. Крім того, було використано й інші іноземні матеріали таких дослідників як В.К. Еббота, В.Х. Доусона, Ч.Х. Ферта, К. Хілла, В. Коббетта, Б. Вайтлока, О. Вулріча, які мали широку інформаційну базу і які широко вивчали період Кромвеля.

Метою статті є дослідження питання про значення «Знаряддя управління» та його вплив як і на державу, так і на окремих державних діячів, які вбачали симбіоз республіканських і монархічних елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з періоду 40-60-х років XVII століття досить детально привертає увагу дослідників через його значення для подальшого розвитку не лише Великої Британії, але і всієї Європи. Однак у межах цього періоду виділяється особливий етап, який був надзвичайним у історії Англії. Хронологічно він охоплює період з 1653 року по 1658 рік і пов'язаний з іменем Олівера Кромвеля [1, том 3, с. XII; том 4, с. XIV, 877–899]. Одна з проблем полягала в невизначеності моделі політичного розвитку країни після завершення серії громадянських воєн, невизначеність серед еліт питання про форму управління.

Переміщення майна, здійснені під час революції, продаж та розподіл королівських, церковних земель сприяли збагаченню незалежної буржуазії та переходу її до категорії великих власників землі. Остання справа відтворювала бажання переможців революції встановити міцну державну владу, здатну закріпити здобуті перемоги й забезпечити можливість економічного процвітання. Уже з 1649 року «класи-союзники» починають пошуки найзручнішої для них форми організації держави, яка могла б відповідати новим громадсько-політичним реаліям. У їхньому середовищі не спостерігалось єдності думок

щодо того, якою повинна бути нова держава. Найбільше суперечок викликало питання про форму управління [1].

Основні є два підходи, сформульовані під час діалогу між О. Кромвелем та Б. Уайтлоком під час спільної наради членів Довгого парламенту та провідних офіцерів армії, яка відбулася 10 грудня 1651 року. Б. Уайтлок показав себе на нараді як особа, що виявляє активний інтерес до політичних елементів та має сміливість поставити важливі питання щодо майбутнього управління. Його запитання про основи встановлення нової форми управління, вибір між республікою та монархією, а також питання про розподіл влади в разі обрання монархії свідчать про бажання зрозуміти ключові аспекти політичного устрою та врахувати різні можливості і сценарії при його формуванні [8, с. 373]. Під час наради було визначено позиції двох основних груп – армії та Довгого парламенту. Офіцери бажали республіки, парламент – обмеженої монархії [8, с. 373-374].

Позиція самого Кромвеля залишалася невизначеною. З одного боку, він знав і розумів небажаність відновлювати дім Стюартів, а, з іншого боку, вважав необхідним протистояти парламенту, який зосереджував сильну виконавчу владу. Тут, можна прослідкувати особливу позицію Кромвеля, щодо устрою, яка визначалася прагматичним підходом до управління. Він висловлює перевагу формі управління, яка б містила елементи монархічної влади, за умови, якщо вона забезпечить безпеку та збереження свобод для англійців і християн. Це свідчить про його бажання зберегти стабільність і безпеку, об'єднуючи риси монархії з республіканським типом управління [8, с. 374].

Під час розмови про процес формування нового політичного устрою Англії варто підкреслити надзвичайне зростання ролі вищих офіцерів та авторитету їхнього генерала після перемоги в битві під Вустером. Характерним стає явище подання петицій від населення Англії безпосередньо до Олівера Кромвеля та Ради офіцерів, що свідчило про занепад впливу Довгого парламенту та незацікавленість населення в його діяльності.

По всій країні почали розповсюджувати чутки про те, що Кромвель має намір стати королем. Цей намір підозрювали як роялісти, так і пресвітеріани, і республіканці [8, с. 471]. Можливо, в 1651–1653 роках Кромвель і дійсно не розглядав питання щодо власної коронації, або, враховував проблеми, лорд-генерал утримувався від публічних заяв із цього приводу.

З розгоном Довгого парламенту питання про форму управління стало ще актуальнішим. Всю владу сконцентрували в руках армії та їхнього генерала. Військові усвідомлювали необхідність передачі повноважень законному представницькому органу. Відтак проведення загальних виборів здавалося неможливим: якщо скликати парламент на основі старої королівської конституції з її нерівномірним розподілом виборчих округів, то тут існувала загроза повернення до влади роялістів та пресвітеріан, а якщо ж узяти за основу «Народну угоду» левелерів, то влада перейде до «бунтівників-рівних», і країна опиниться в хаосі та анархії.

Під час розмов зі своїми ближніми співробітниками, Кромвель виявив, що Дж.Ламберт, керівник офіцера, хоче бачити в керівництві держави радників із 10-12 осіб, із чітко визначеною сферою обов'язків та прав. Вищі офіцери повинні відігравати ключову роль у цьому раді. Рада має розробити письмову конституцію, на основі якої будуть проводитися вибори в парламент. Важливо відзначити, що Джон Ламберт не був республіканцем за своїми політичними уподобаннями [4, с. 187; 4, с. 99, 104]. Загалом, Ламберт вважав ідею Кромвеля про державу «з певними монархічними елементами» за потрібне. Він поклав її в основу проекту, який передбачав введення військової диктатури. Основою нового режиму, джерелом його сили та стабільності мала бути армія, а керівником політичного життя – вищий офіцерський склад.

Кромвель неодноразово вказує на певну ідею про відокремлення військової і цивільної сфери влади та підкреслює необхідність цивільного характеру управління в демократичному суспільстві (що мають за мету реформування та стабілізацію управління). [5, с. 327]. Після тривалої напруги лорд-генерал і Рада офіцерів обрали

єдиний і можливий шлях у складних умовах: вони виконали те, що було запропоновано Довгому парламенту – передати державну владу «відомим особам, які боялися Бога та чесності» [7, с. 1386].

Таким чином, в армії в 1651–1653 роках не було прагнення до встановлення диктатури. Тут було відзначено численні та різноманітні спроби створити громадянську систему управління. Доказом цьому є не лише скликання Малого парламенту, але й дуже обмежена кількість військових, які брали участь у його роботі. З 139 депутатів лише 13 були професійними офіцерами: 4 представники Ірландії, генерал Монк – зі Шотландії, адмірал Блейк, 7 міських губернаторів. П'ять видатних офіцерів (у тому числі Кромвель, Ламберт, Гаррісон) взяли участь у роботі палати громад [9, с. 73].

Діяльність «призначеного» парламенту не лише не вирішила актуальних економічних та політичних проблем, які стояли перед країною, але і скасувала саму ідею республіканської форми управління. Дії з парламентом «святих» став вирішальним аргументом на користь встановлення військової диктатури. Генерал Ламберт, розробник конституції нового режиму «Знаряддя управління», виходив із двох питань: по-перше, відзначав ліквідацію інституту монархії та лордів; по-друге, надав положення та роль Кромвеля як посередника між традиційним монархом і республіканцем. Метою конституції було поєднати республіканський і монархічний принципи управління «влада концентрується і перебуває в руках однієї особи та народу, які представлені в парламенті», узгодити їх і водночас не допустити переваги одного над іншим [2].

Згідно зі «Знаряддям управління», Кромвель отримував пост лорда-протектора на пожиттєвий термін, який не був ніяк успадкований. Законодавча влада відводилася йому спільно з парламентом, що складався із 400 осіб. Термін діяльності парламенту становив 3 роки, і тривалість сесії – не більше 5 місяців. Виборче право мали ті, хто мали річний дохід не менше 200 фунтів стерлінгів – у землі або нерухомості, замість колишнього цензу в 40 шилінгів. Протекторат спирався, отже, виключно на підтримці великих і середніх власників. Одночасно виборчі округи перерозподілялися на користь міст та середнього населення. Статтею XII конституції, солдати, керівники яких виразили недовіру виборчій палаті, повинні були скласти списки із підписами обраних та виборців, у яких обов'язково містилася обіцянка, що «обрані особи не матимуть права змінювати форму управління, як вона встановлена в теперішньому вигляді однією особою та парламентом» [2].

Виконавча влада передавалася лорду-протектору спільно з Державною радою з 15 осіб, список яких був сформований і затверджений Радою офіцерів (сім із них були вищими офіцерами армії). Повноваження парламенту та протектора були чітко обмежені. Хоча збір податків був дозволений лише за згодою представницького органу (ст. XXX), це ставило протектора у фінансову залежність від парламенту, ст. XVII встановлювала річну субсидію на потреби армії, флоту та цивільної адміністрації, яку парламент не міг зменшити. Незважаючи на королівські повноваження протектора, його владу також обмежували: у внутрішніх та міжнародних справах він не міг здійснити ніякого самостійного кроку без згоди парламенту або Державної ради. Олівер Кромвель підкреслює неодноразово своє відчуття обмеження, залежності та неспроможності діяти вільно [1, том 4, с. 488].

Конституція суттєво розширювала повноваження Державної ради, яка не підлягала відповідальності перед парламентом чи протектором. Саме раді належало право визначати законність вибору депутатів і позбавлення їх мандатів у випадку, якщо вони не будуть «особами, відомими своєю чесністю, благочестям і доброю поведінкою» [2]. Конституція нового режиму, по суті, не вирішила питання про форму управління. Поєднання монархічних і республіканських елементів не могло приховати головного – це була специфічна військова конституція, здатна функціонувати тільки тому, що як протектор, так і Державна рада підтримувалися армією. Гарантом політичної стабільності протекторату, таким чином, була не основна законодавча база держави, а армія, здатна захистити завойовані в довгій боротьбі перемоги [6, с. 149].

Отже, «всезагальна підтримка» сили нового режиму не означала його загальне визнання серед інтересів усіх верств населення. Єдина політична сила, яка добре підтримувала новий порядок – це вищий офіцерський склад, який збагатився під час революції і перетворився на великих землевласників. «Знаряддя управління» 1653 р., яке гарантувало збереження майна, здійснене раніше, і політичне переважання армії, повністю задовольняло інтереси командного складу офіцерів. Державна рада офіцерів отримала можливість контролювати діяльність як протектора, так і парламенту.

Висновки. Така гостра внутрішньополітична боротьба щодо форми управління, яка розпочалася після страти Карла I Стюарта, через суперечності в середовищі нових еліт залишилася як такою незавершеною. Кромвель та його прибічники протягом цього періоду намагалися знайти «баланс» між владою військових структур та цивільним управлінням. Спроби створити «особливу» систему управління, відокремити військову та політичну сфери, та забезпечити стабільність через введення конституційних форм влади супроводжувалося продовженням численних внутрішніх сутичок. Суперечки, щодо форми управління викликали загальну нестабільність у країні, підкреслюючи, що консолідація політичної влади залишалася завданням невирішеним. Тому, «Знаряддя управління» було затверджено прибічниками Кромвеля з армії, яке призначене замаскувати встановлення режиму військової диктатури в умовах політичної нестабільності на початку 50-х років XVII ст.

Список використаних джерел

1. Abbott W.C. The Writings and Speeches of Oliver Cromwell: In 4 vol. Cambridge (Mass.): Harvard univ. press, 1937–1947. V. 3-4. URL: <https://www.olivercromwell.org/wordpress/wp-content/uploads/2014/09/tension-between-rump-and-army.pdf> (дата звернення: 20.11.2023).
2. Acts and ordinances of the Interregnum, 1642–1660: In 3 vol. / Ed. C.H. Firth, R.S. Rait. L.: Wyman & Son, 1911. V. II. *British History Online*. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=56511> (дата звернення: 31.10.2023)
3. Ashley M. Cromwell's Generals. L.: Cape, 1954. 266 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/4173132> (дата звернення: 21.11.2023)
4. Dawson, W.H. Cromwell's understudy: the life and times of General John Lambert and the rise and fall of the protectorate. L.: Hodge & Co, 1938. 464 p. URL: https://sukalafasuf.files.wordpress.com/2018/11/cromwells_understudy_the.pdf (дата звернення: 21.11.2023)
5. Firth, C.H. Oliver Cromwell and the rule of the Puritans in England. L.: Putnam, 1947. 496 p. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/57268> (дата звернення: 22.11.2023)
6. Hill C. God's Englishman. Oliver Cromwell and the English Revolution. N.Y.: Harper & Row, 1972. 324 p. URL: [https://scienzepolitiche.unical.it/bacheca/archivio/materiale/2467/Materiale%20didattico%20corso%20triennale%202017-2018/Christopher%20Hill-God%E2%80%99s%20Englishman_%20Oliver%20Cromwell%20and%20the%20English%20Revolution-Harper%20&%20Collins%20\(1972\).pdf](https://scienzepolitiche.unical.it/bacheca/archivio/materiale/2467/Materiale%20didattico%20corso%20triennale%202017-2018/Christopher%20Hill-God%E2%80%99s%20Englishman_%20Oliver%20Cromwell%20and%20the%20English%20Revolution-Harper%20&%20Collins%20(1972).pdf) (дата звернення: 21.11.2023)
7. The Parliamentary History of England: 1642–1660 / Ed. W. Cobbett. L.: T.C. Hansard, 1808. V. III. 1611 p. URL: <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/collections/cobbetts-parliamentary-history/> (дата звернення: 21.11.2023)
8. Whitelock, B. Memorials of the English affairs from the beginning of the reign of Charles the first to the Happy Restoration of king Charles the second: In 4 vol. Oxford: Univ. press, 1853. V. III – 481 p. URL: <https://search.worldcat.org/title/memorials-of-the-english-affairs-from-the-beginning-of-the-reign-of-charles-the-first-to-the-happy-restoration-of-king-charles-the-second/oclc/1653317> (дата звернення: 21.11.2023)
9. Woolrich, O. Oliver Cromwell and the rule of the saints/ O. Woolrich // English civil war and after, 1642–1658 / Ed. R.H. Parry. Berkley – LA: Univ. of California press, 1970. P.

59-77.

URL:

<https://books.google.de/books?id=pGYcFsKaf58C&pg=PA134&lpg=PA134&dq=Woolrich,+O.+Oliver+Cromwell+and+the+rule+of+the+saints&source=bl&ots=EAVkgZJFqs&sig=ACfU3U0JtDhKZfB9REuiWb-6SK9zq9AQLA&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwi6tcaYl9eCAxUZWaQEHW53BUkQ6AF6BAGJEAM#v=onepage&q=Woolrich%2C%20O.%20Oliver%20Cromwell%20and%20the%20rule%20of%20the%20saints&f=false> (дата звернення: 21.11.2023)

Частина III. Історія та право України

УДК 94(477)*6“1917/1920”

Карина ШАПОВАЛОВА

ВСЕВОЛОД ГОЛУБОВИЧ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1919 рр.)

*(студентка II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)*

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Чорний О. В.

У статті окреслено віхи політичної кар'єри Всеволода Голубовича як члена уряду Володимира Винниченка, керівника Ради Міністрів Української Народної Республіки, провідного діяча УПСР та одного з «провідних» дипломатів епохи.

Ключові слова: дипломатія, Всеволод Голубович, УЦР, Рада Міністрів.

Постановка проблеми. Українські визвольні змагання початку ХХ століття творилися різними людьми, які по різному в силу свого досвіду та поглядів підходили до питань державного будівництва в умовах розпаду построманівського простору. Тому вивчення ролі Всеволода Голубовича в подіях Української Революції є важливим елементом пізнання епохи та окреслення ролі особи в історичному процесі.

Аналіз досліджень і публікацій. Роль В. Голубовича в подіях визвольних змагань на рівнях історичного пізнання розкривалося різними дослідниками. Вагомий внесок у розкриття цього питання внесли Т. Вінцовський [1], І. Дацків [4], Т. Осташко [7], Р. Пиріг [8], В. Савченко [9], У. Уська [12], Д. Яневський [13] та інші.

Мета статті – визначити місце Всеволода Голубовича в справі державного будівництва 1917–1919 рр.

Виклад основного матеріалу. Всеволод Олександрович Голубович народився 1885 р. в сім'ї священика, був учнем реального училища, потім студентом Київського політехнічного інституту за спеціальністю інженера шляхів сполучення, яке закінчив після кількох перерв аж у 1915 р. і певний час був учнем духовної семінарії. У вересні 1917 р. працював у правлінні Одеської залізниці, певний час був виконуючим обов'язків керівника відділення водних, шосейних та ґрунтових шляхів на Румунському фронті, де позиція тримала Російська армія. Парти́йне життя В. Голубовича почалося у 18-річному віці, він став членом Революційної української партії, а 1912 р. – приєднався до Української партії соціалістів-революціонерів. Саме Голубович 1917 р. в Одесі став одним з організаторів місцевого осередку УПСР. Членом ЦК УПСР Голубович став у листопаді 1917 р. на III партійному з'їзді [1, с. 21-23].

До складу Генерального секретаріату В. Голубович увійшов 15 липня 1917 р. як генеральний секретар шляхів сполучення. 1 листопада 1917 р. його було призначено генеральним секретарем торгівлі і промисловості. Цікаво, що як один із керівників УПСР, починаючи із червня 1917 р. Всеволод Голубович був членом Малої Ради [1, с. 24-25].

У січні 1918 р. В. Голубович очолив українську делегацію в Брест-Литовському [1, с. 28]. Спеціальної дипломатичної освіти Всеволод Олександрович не мав, що значно ускладнювало його дипломатичну місію, але, з іншого боку, це засвідчувало відверто партійний, а не технократичний підбір кадрів у часи урядування кабінету Володимира Винниченка. Можливо, саме тому, постійної участі в засіданнях мирних перемовин В. Голубович не брав, а, натомість, активно брав участь у політичній діяльності і фактично очолював делегацію УНР О. Севрюк [13, с. 262]. Призначення В. Голубовича головою Ради міністрів УНР відбувалося нетипово, грубо кажучи «тихцем» з ініціативи М. Грушевського в умовах розпаду правлячої коаліції, відсутності кворуму УЦР і обстрілів Києва більшовицькими бандами Муравйова.

Багато із сучасників оцінювали головного міністра УНР, м'яко кажучи, критично. Долю критики він отримав з усіх боків, і ці елементи критики не завжди носили

пристойний характер. За приклад наведемо оціночні судження Дмитра Дорошенка: «Злі язики говорили, що М. Грушевський, котрий завжди любив мати покірних і слухняних помічників в усякому ділі, навмисне підшукав собі такого «прем'єра», щоб в усьому слухався його і служив лялькою, яку завжди можна сіпнути за ниточку, щоб вона повернулася сюди або туди»[5, с. 214].

Ключовою і нищівною для урядування В. Голубовича виявилася його співпраця з австро-німецькими «союзниками». Початок австро-німецької операції на Сході, Рада Міністрів на чолі з В. Голубовичем для населення обґрунтувала у відозві «До всієї людності УНР», датованою 10 лютого 1918 р., де окрім обґрунтування дій РНМ із соціалістичними лозунгами містилася дефініція: «На Україну, для допомоги українським козакам, які зараз б'ються з ватагами великоросів, красногвардійців та солдатів ідуть дивізія українських полонених, Українські Січові Стрільці з Галичини та німецькі війська... Ці війська дружні нам будуть допомагати битися нам із ворогами УНР під приводом польового штабу нашої держави»[11, с. 161].

На засіданні уряду міністри з очільником РМ обговорювали різноманітні питання, але дуже полюбили асигнувати кошти [11, с. 284]. Дійшло, навіть, до того, що т.в.о. державного контролера Симонів протестував проти асигнування 300 тис. карбованців на закупівлю «дров»[11, с. 280]. З іншого боку, важливими лишалися питання реалізації земельної реформи, унормування становища армії, вирішення дипломатичних та міжнародних справ. Зокрема, стосовно питань Холмщини, Підляшшя, Бессарабії [11, с. 278-280]. Ну і, звісно, активно обговорювалися проблеми взаємодії з німецькими окупаційними адміністраціями [11, с. 289-290].

На початку березня 1918 р. почали виникати конфлікти кабінету В. Голубовича з німецьким військовим командуванням. Наприклад, протиріччя виникли з точки зору наказу німецького коменданта «Про реєстрацію полонених та про існування польського війська на Україні», що дуже не подобалося міністрам УНР [11, с. 183]. Про шкоди австрійських військ стосовно українського населення піднімалося питання на засіданні 9 березня 1918 р., де слухали доповідь мирної делегації в Бресті [11, с. 186]. З протоколу цього засідання стає зрозуміло, що міністри, навіть, не розуміли планів німецького командування і були не поставлені до відома. Крім цього, УНР потрапляла в дипломатичну колізію, оскільки країни Антанти, м'яко кажучи, не дуже вітали сепаратний мир із Центральними державами. Перебуваючи вже у фарватері німецької зовнішньої політики РНМ підготувала постанову: «Доручити Міністерству внутрішніх справ видати циркуляр про вивіз французів, англійчан, бельгійців з України до суботи»[11, с. 194].

У подальшому стосунки між УНР (а точніше її керівництва – УЦР та РНМ) та союзними підрозділами не могли не погіршитися, це була лише справа часу, адже в кожній зі сторін лишалися власні цілі, які вони не були готові корелювати й солідаризувати із цілями своїх візаві. Говорячи про українське керівництво, очолюване В. Голубовичем, як прем'єр-міністром і М. Грушевським, як керівником УЦР можна сказати, що вони продовжували свій соціалістичний курс, вважаючи, що перебування німців та австрійців тимчасове та покликане лише забезпечити відповідну стабільність та визнання більшовиків із території УНР. Дійсно, думки про можливість відкликати союзні корпуси в разі виконання ними своєї місії вже простежується на згаданому засіданні РНМ, на якому слухали Брест-Литовську делегацію. Там чітко простежувалася думка про те, що керівництво УНР прагнуло відкликати австро-угорські підрозділи. Відповідно, існувала пропозиція висловлена К. Левицькими про необхідність забрати зі складу австрійського війська німців, мадярів і поляків, тому що: «Позаяк ми просили стрільців-українців» [11, с. 188].

Тоді ж, доволі чітко перед міністрами постає питання правового регулювання нової ситуації, у якій перебування іноземних, хоч і союзних військ на українській землі стало dokonаним фактом [11, с. 188]. Уряд В. Голубовича сам у даному контексті торував шлях до посилення німецько-австрійської окупації, адже відмовлятися від соціалістичних

експериментів уряд та його очільник не бажали. У відозві від 13 березня 1918 р. зазначено: *«Вороги нашої волі із цього приводу почалися лякати людей, що як німці ідуть на Україну, то кінець українській волі, кінець свободі, будуть панувати пани, а селянам землі не буде... А це неправда... Як віддала вона всю землю робочому народові й земельним законом, так на тім вона і стоїть. Закони видані на користь робочих також будуть і далі в силі. Усі свободи... і далі зостаються. Професійні спілки, ради селянські й робітничі мають і далі вести свою роботу, охорони своїх класових і професійних інтересів»* [11, с. 198].

У Декларації діяльності уряду на наступний період від 24 березня 1918 р. оприлюднено на засіданні Малої Ради В. Голубович окреслив таке: *«Земельне міністерство стоятиме на основі універсалів і законів виданих у свій час Центральною Радою. Земельна реформа буде проведена за допомогою земельних кабінетів, комітетів... У найближчому часі міністерства береться за справу засіву і з цією метою розсилає на місця інструкторів і агентів»*. Далі декларація містила короткий опис діяльності основних міністерств і жодним словом не обмовлюється факт наявності німецьких і австрійських окупаційних військ, про їхні «беззаконня» та конфлікт із цими військовими командуваннями [11, с. 228].

Але якщо німці готували ліквідацію УЦР, то радівські діячі були не дуже проти ліквідації німецького впливу й контролю над Україною. Є дуже нечіткі й уривчасті відомості, що В. Голубович міг готувати повстання проти німців в УНР. Швидше, це стосувалося його погроз організувати повстання в приватних чи інших бесідах [7, с. 53]. Але, якщо фактично повстання проведене не було й погрози радівських міністрів були пустопорожніми, то реально зашкодити певним чином німцям у їхній політиці все ж ці правлячі кола спробували. За сприяння трьох міністрів уряду В. Голубовича (більш за все за обізнаності останнього) був викрадений зі своєї квартири банкір А. Добрий, що мав важливий статус для німців і зв'язки з ними ще до Першої світової війни [2].

Справа А. Доброго стала каталізатором низки подій, що запустили остаточну дискредитацію і падіння УЦР, уряду й у цілому УНР. Спочатку німці висловили ультиматум уряду УНР про необхідність розслідування справи й пошуку винних у викраденні банкіра протягом 24 годин, після невиконання озвучених умов генерал-фельдмаршал Ейхгорн 25 квітня підписав указ, що всі справи пов'язані з німецько-австрійськими вояками на території УНР підлягають дії виключно німецьких польових судів. Заборонялася агітація, вуличні маніфестації, крім всього окремо було роззброєно підрозділ І Української дивізії (сірожупанників). усе це засвідчувало, з одного боку, підготовку до перевороту, який став уже виваженим і остаточним рішенням, з іншого – чіткою і безапеляційною реакцією німецького командування на бездіяльність (або антинімецьку діяльність) уряду В. Голубовича та всіх структур УНР.

Після приходу до влади П. Скоропадського, В. Голубовича було арештовано та запроторено до Лук'янівської в'язниці, де він перебував до 16 грудня 1918 р. [7, с. 50]. У період Директорії УНР колишній очільник уряду не відзначився особливими діями. У березні він брав участь у діяльності опозиційного до Директорії «Комітету охорони республіки» [7, с. 53]. У травні отримав шанс повернутися на дипломатичну арену, як голова місії в Італії, але за чотири місяці роботи місії вона не спромоглася, навіть, виїхати до Риму, а займалася організаційними питаннями [7, с. 54]. У подальшому В. Голубович лише брав участь у партійному житті, залишаючись противником курсу С. Петлюри. У 1920 р. фактично перейшов на бік більшовиків, які згодом його й розстріляли [7, с. 54-64].

Висновки. Загалом, оцінюючи Всеволода Голубовича і його роботу на дипломатичному та політичному фронті, варто підсумувати наступне: не маючи належного досвіду, В. Голубовичу як координатору й очільнику української делегації в Бресті (основні перемовини проводив не він, а фактично Севрюк і Любинський) усе ж вдалося врятувати УНР, заручившись підтримкою Німеччини, але цей союз у досить короткий час призвів до падіння і УНР, і всіх її структур.

Список використаних джерел

1. Вінцковський Т. С. Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр. : монографія /Музичко О. Є., Хмарський В. М. [та ін.]; відп. ред. В. М. Хмарський. Одеса : ТЕС, 2011.
2. Гай-Нижник П. П. Викрадення банкіра А. Доброго в квітні 1918 року (реконструкція та аналіз подій). *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія педагогічні та історичні науки: збірник наукових праць. Вип. СХХ (120). К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С.212–228.
3. Горе переможеним. Репресовані міністри Української революції / Авт. та упоряд.: А. Когут (відп. упор.), Р. Подкур, В. Скальський, В. Василенко, Н. Григорчук, Н. Савченко; Ред. кол.: Г. Боряк, В. Верстюк, Н. Маковська, О. Бажан, А. Хромов, В. Огороднік; Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут історії України Національної академії наук України; Український інститут національної пам'яті; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України; Центр досліджень визвольного руху; Центральний державний архів громадських об'єднань України. К.: К.І.С., 2018. 240 с.
4. Дацків І. Організація та функціонування дипломатичної служби України у добу Центральної Ради. *Емінак*. 2016. № 2(1). С. 38–43.
5. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). К., 2007.
6. Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький, В. М. Литвин, Р. Я. Пиріг, О. П. Реєнт, О. С. Рубльов, В. Ф. Солдатенко, Ю. І. Терещенко. НАН України. Інститут історії України. К.: НВП «Вид-во «Наукова думка» НАН України», 2011. Кн. 1. 390 с.
7. Осташко Т. Всеволод Голубович: портрет на політичному тлі. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2011. Вип. 6. С. 45–74.
8. Пиріг Р. Я. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2018. 358 с.
9. Савченко В. 12 війн за Україну. Нора-Друк. 2016. 480 с.
10. Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева; Ред. кол.: В. А. Смолій (відп. ред.), В. Ф. Верстюк (заст. відп. ред.), Ю. М. Гамрецький, Б. В. Іваненко, Ю. Ю. Кондуфор, С. В. Кульчицький, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева. НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. К.: Наук. думка, 1996. 590 с.
11. Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева; Ред. кол.: В. А. Смолій (відп. ред.), В. Ф. Верстюк (заст. відп. ред.), Ю. М. Гамрецький, Б. В. Іваненко, Ю. Ю. Кондуфор, С. В. Кульчицький, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. К.: Наук. думка, 1997. 424 с.
12. Уська У. Р. Укладення та реалізація домовленостей між Австро-Угорщиною та УНР у Брест-Литовському 1918 р.: уроки дипломатичної боротьби. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. 2014. № 784. С. 120-127.
13. Яневський Д. Б. Проект «Україна». Грушевський. Скоропадський. Петлюра. Худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. Харків: Фоліо, 2011. 921 с.

Анастасія МАЛИНОВИЧ
УТВОРЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ВЧИТЕЛІВ В РОКИ РЕВОЛЮЦІЇ
1905–1907 РР.

(студентка II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Філоретова Л. М.

У статті характеризується діяльність української учительської інтелігенції зі створення Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти в Наддніпрянській Україні в роки Першої російської революції. Розроблення проекту спілки стало наслідком загального революційного підйому в Російській імперії та боротьби за українську школу. Перешкодою для розвитку організації стали поліцейські переслідування, однак в окремих регіонах України ідея здобула підтримку й була утворена низка місцевих осередків спілки.

Ключові слова: громадсько-політичні організації, Всеросійський союз вчителів та діячів народної освіти, Всеукраїнська спілка вчителів і діячів народної освіти, проект статуту, педагогічна інтелігенція, Перша російська революція.

Постановка проблеми. У роки Першої російської революції активізувалася діяльність педагогічної інтелігенції, що знайшло відображення в створенні Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти. У підросійській Україні, зважаючи на колонізаторську політику царського уряду, вчителі піднімали питання запровадження рідної мови в освітній процес, в окремих випадках – політичну вимогу автономії України. Наслідком цього став рух за створення в Україні вчительських громадсько-політичних об'єднань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення історії Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти розпочалося відразу ж після лютневої революції 1917 р., коли одним з учасників установчих зборів Вчительської спілки С.Ф. Черкасенком була випущена стаття, що ґрунтувалася на особистих спогадах автор [1]. У 1927 р. інший учасник згаданих зборів М.І. Крупський, на основі власних спогадів і документальних джерел доповнив історію самоорганізації українських учителів у 1906 р. важливими подробицями й уточненнями [2]. Окремі згадки про Спілку українських учителів знаходимо в праці діаспорного дослідника Г. Васьковича, що присвячена розвитку шкільництва в Україні [3]. Інтерес до історії організації відродився вже в роки незалежності. Л.Д. Березівська фрагментарно розглянула історію Спілки в контексті боротьби громадських організацій за українську школу на початку ХХ ст. [4;5] Н.Б. Антоненко, досліджуючи біографію С. Черкасенка і зважаючи на його спогади із залученням раніше неопублікованих джерел, розглянула історію Української вчительської спілки в 1906 р. [6]. У роботах полтавського історика-краєзнавця В.Я. Ревеуга був розкритий раніше невідомий аспект утворення та діяльності Спілки українських вчителів на Полтавщині [7; 8]. Окремі подробиці діяльності Всеукраїнської спілки вчителів подано в статтях В.О. Магася [9;10]. Місце учительської інтелігенції в соціальній структурі населення, причини її опозиційності до влади, подвижницьку діяльність учителів у галузі середньої та спеціальної освіти розкрито в монографіях Г.Касьянова [11], Л.Вовка [12], І.Добрянського та В.Постолатія [13], у нарисах з історії української інтелігенції [14]. У монографії В. Борисенка та Г. Непорожньої було подано характеристику з'їздів Всеросійського вчительського союзу та розкрито діяльність окремих його осередків в Україні [15].

Огляд історіографії засвідчив відсутність узагальнювальної праці, яка б цілісно описувала діяльність зі створення Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної освіти в роки Першої російської революції. Наукова новизна результатів дослідження зумовлена спробою узагальнення даного аспекту, а також розширенням географічних і хронологічних меж висвітлення проблеми.

Мета статті – на основі аналізу наявної літератури та джерельної бази охарактеризувати роботу української інтелігенції зі створення Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної освіти, що працювала в Наддніпрянській Україні в роки Першої російської революції.

Основними завданнями публікації є: описати передумови утворення Вчительської спілки, проаналізувати перебіг її установчих зборів та програмні засади функціонування організації, причини занепаду організації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти і проекту її статуту були тісно пов'язані з діяльністю професійно-політичної організації – Всеросійського союзу вчителів і діячів народної освіти (ВСДВНО), установчий з'їзд якого відбувся в Санкт-Петербурзі 7-10 червня 1905 року. Ухвалений з'їздом статут передбачав, зокрема, запровадження свободи викладання рідною мовою населення в усіх типах шкіл. Ідея створення Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти була висловлена ще наприкінці 1905 р. Б.Д. Грінченком [9, с. 144], який упродовж 1905 р. входив до Київського педагогічного товариства взаємної допомоги. Останнє підпало під вплив ідей ВСДВНО [10, с. 147].

Ключовими під час розроблення Б.Д. Грінченком проекту Союзу українських вчителів стали ідеї самоорганізації вчительства на професійно-політичній основі та необхідності українізації школи згодом. На другому з'їзді Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти (26–29 грудня 1905 р.) при Центральному Бюро організації була створена Національна комісія, очолювана членом Центрального бюро ВСДВНО С.Ф. Русовою. С.Ф. Русова надіслала Б.Д. Грінченку повідомлення про скликання особливої наради національних просвітницьких організацій напередодні планованого третього всеросійського з'їзду вчителів, що мав відбутися в червні 1906 р., і запросила представників української педагогічної інтелігенції до участі в зазначеному зібранні [6, с. 257]. Ця нарада мала на меті ознайомлення з національними організаціями імперії та їхніми поглядами на просвіту. Рішення цієї наради не повинні були мати загальнообов'язкового характеру, але їх потрібно було представити на розгляд третього Всеросійського з'їзду вчителів. Повідомлення про необхідність утворення в Україні учительських спілок на національній основі, а також про скликання національної наради були розміщені в газеті «Громадська думка» та часописі «Нова громада» [15, с. 110] у травні 1906 р. 30 травня 1906 р. у Києві в приміщенні редакції газети «Громадська думка» відбулися збори, на яких були присутні близько 20 осіб, зокрема, Б.Д. Грінченко, С.О. Єфремов, В.М. Доманицький, В.Ф. Дурдуківський, В. М. Чехівський, В. М. Страшкевич [1, с. 12] та ін.

Для того, щоб думка українських представників мала більшу вагу на планованій нараді національних у Петербурзі, одноголосно вирішили виступити організовано та вважати зібрання Установчими зборами Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної освіти. Зборами був ухвалений проект статуту, у якому основною метою існування організації проголошували боротьбу за реорганізацію справи народної освіти на засадах свободи, демократизації та забезпечення національних освітньо-культурних потреб. У програмі окреслювали напрями реорганізації народної освіти: управління нею мав виконувати незалежний від центрального уряду український сейм; була передбачена можливість створення приватних шкіл із власними програмами, упровадження безкоштовної початкової освіти, наступність в освіті, її світський характер, упровадження української мови в науку та освіту.

Політична складова програми Української вчительської спілки передбачала необхідність реорганізації державного ладу в Російській імперії на автономно-федеративних (зокрема, передбачено автономію України в її етнографічних межах) та демократичних засадах через впровадження загального, прямого, рівного виборчого права з таємним голосуванням, а також демократичних свобод (слова, друку, совісті, зборів, спілок та страйків), недоторканності особи, помешкання і листування. Також був

проголошений позапартійний характер організації, її членам надавали змогу належати до будь-якої партії, у разі якщо їхні платформи не суперечать програмовим принципам Вчительської спілки.

У тактичному плані визнавали за необхідне критикувати чинну політику уряду у сфері народної освіти, працювати над розробленням проектів її реформування, у разі необхідності протестувати проти діяльності адміністрації, що спрямована на шкоду освіти, допомагати активним діячам народної освіти, захищати членів Спілки, вчителів та учнів від свавілля адміністрації шляхом надання юридичної допомоги та організації колективних протестів і інших заходів, організовувати бібліотеки, проводити лекції, створювати товариства самоосвіти, упроваджувати взаємне страхування на випадок переслідування владою членів Спілки за їхню громадсько-політичну діяльність, організовувати товариський суд честі. В організаційному вимірі Всеукраїнська спілка мала бути побудована на демократичних виборних засадах та включати автономні групи вчителів і діячів народної освіти. Центральними органами спілки мав бути делегатський з'їзд та обране ним Центральне Бюро [17, с. 3].

До проведення делегатського з'їзду Установчими зборами одноголосно було обране тимчасове Центральне Бюро в складі Б.Д. Грінченка (голова), В.Ф. Дурдуківського (секретар) і В. М. Страшкевича (скарбник) [9, с. 145]. Делегатами на петербурзьку нараду, яка відбулася на квартирі Русових у Петербурзі 4-6 червня 1906 р. були обрані Ф. Черкасенко та М.І. Крупський. В ухваленій на нараді постанові наголошували на доцільності створення федерації різних учительських і просвітницьких організацій, до якої можуть входити національні та обласні союзи вчителів як суто професійні, так і професійно-політичні, на необхідності свободи вибору мов в освіті, її світськості (проти останнього виступали лише делегати-євреї з тактичних міркувань). Крім того, нарада постановила просити ЦБ ВСВДНО скликати в грудні 1906 р. за сприяння ЦБ Всеукраїнської учительської спілки збори делегатів від національних учительських та просвітницьких організацій у Києві, щоб виробити та затвердити умови федерації, а на початку 1907 р. скликати з'їзд, на якому була б утворена Всеросійська федерація просвітніх спілок.

Члени ЦБ ВСВДНО схвалили цю пропозицію та запросили учасників наради з дорадчим голосом на 3-й з'їзд делегатів ВСВДНО, що відбувся 7–10 червня 1906 р. у фінському м-ку Юстілля. Присутні на з'їзді ухвалили представити своїх делегатів на планованому в Києві наприкінці року зібранні. В ухваленій 3-м з'їздом ВСВДНО резолюції, зокрема, зазначено, що для національних учительських організацій боротьба за школу невіддільна від політичної боротьби за визволення націй, одним з обов'язків Союзу визнано боротьбу за автономію окремих частин Росії та її федеративний устрій [18, с. 1].

Крім того, учительству різних народностей Російської імперії надавали право на створення окремих учительських союзів, що мали входити до ВСВДНО [1, с. 17–18]. Одразу після повернення делегатів зі з'їзду розпочалася робота з поширення інформації про Всеукраїнську спілку вчителів та її цілі. «Громадська Думка» в другій половині червня 1906 р. надрукувала проект статуту цієї організації, а також інформацію про з'їзд національних організацій у Петербурзі [6, 260].

Інформацію про організацію поширювали також в окремих українських губерніях. Зокрема, у вересні 1906 р. жандарми Херсонської губернії визнали діяльність Українського союзу вчителів найбільш шкідливою в революційному плані. Причетним до поширення ідей Вчительської спілки в регіоні був студент Київського університету М.О. Бачинський, у якого 27 серпня 1907 р. за місцем проживання в м. Олександрії Херсонської губернії провели обшук, виявивши велику кількість різних брошур українською мовою, а також 27 примірників «Проекту статуту Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної освіти» [15, с. 121].

Ініціатива зі створення Всеукраїнської спілки вчителів отримала схвальний відгук на Полтавщині. Її організаційним центром стала редакція місцевого часопису «Рідний

край», з ініціативи керівників якої М.А. Дмитрієва та П. Я. Рудченка (П. Мирного) [19, с. 51].

Інформаційно-пропагандистську роботу Центрального комітету перервали репресії влади. 18 серпня 1906 р. було заарештовано заступника редактора газети С. О. Єфремова (він пробув в ув'язненні до січня 1907 р.). З огляду на описані обставини планована на грудень 1906 р. всеросійська нарада національних організацій у Києві, якою мало опікуватися ЦБ Української вчительської спілки, так і не відбулася [2, с. 34].

18–24 червня 1907 р. поблизу Виборга відбувся четвертий з'їзд ВСВДНО, який став останнім у всеросійському масштабі у зв'язку із завершенням революції. Діяльність учительських союзів поступово затухала. Незважаючи на це, діяла Полтавська українська учительська спілка, члени якої налагодили зв'язок з учителями-українцями Харківської губернії [7, с. 200]. Отже, Українська вчительська спілка вчителів Полтавщини демонструвала тенденцію до поширення свого впливу, однак нічого невідомо про її подальшу діяльність. Очевидно, що в період реакції вона не змогла успішно її розвинути.

Висновки. Розроблення проекту створення Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти стало наслідком загального революційного підйому в Російській імперії, а також було зумовлене існуванням нагальної потреби в українській школі. Розвиткові організації перешкоджали поліційні переслідування, якими був знищений організаційний центр Всеукраїнської спілки вчителів, та завершення Першої російської революції. В окремих регіонах України, де педагогічна інтелігенція мала високий рівень національної самосвідомості, ідея отримала підтримку, тому була створена низка місцевих організацій. Перспективами подальших досліджень є вивчення діяльності місцевих осередків організації.

Список використаних джерел

1. Черкасенко С. Всеукраїнська спілка учителів в 1900 рр. *Вільна українська школа*. 1917. № 1. С. 10–19.
2. Крупський М. З'їзд делегатів національних учительських і просвітних організацій у Петербурзі 4–6 червня 1906 року. *Громадська думка*. 1906. 27 червня. № 146.
3. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920). Мюнхен: Укр. вільний унів., 1969. 226 с.
4. Березівська Л.Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – поч. XX ст.). Київ : Молодь, 1999. 191 с.
5. Березівська Л.Д. Боротьба вітчизняних громадських організацій за національну школу в імперську добу. *Рідна школа. Квартальник Українського вчительського товариства у Польщі*. 2015. № 23. С. 41–46.
6. Антоненко Н.Б. Спиридон Черкасенко і Всеукраїнська спілка учителів і діячів народної освіти. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб.наук. пр. Уманського державного педагогічного ун-ту імені П. Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін. Київ : Наук. світ, 2003. Вип. 5. С. 256–262.
7. Ревегук В. Перша спроба самоорганізації українського вчителства на Полтавщині (початок XX століття). *Рідний край*. 2010. № 1. С. 197–201.
8. Ревегук В. Я. Освітня Полтавщина у час українського національно-визвольного руху на початку XX століття (витяги з книги В. Я. Ревеги «Полтавщина в переддень Української революції (1900–1916 рр.)»). *Постметодика*. 2011. № 1 (98). С. 39–54.
9. Магась В.О. Союзи вчителів в Україні та проект створення Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти (1906–1908 рр.). *Українознавство: науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський педагогічний журнал*. 2013. № 3–4. С. 144–147.
10. Магась В.О. Суспільно-політична діяльність Київського педагогічного товариства взаємної допомоги в роки Першої російської революції. *Вісник Кам'янець-*

Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія: Історичні науки / Кам'янець-Подільський національний ун-т імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Вид-во К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2016. С. 147–158.

11. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX ст. Соціально-політичний портрет. К.: «Либідь», 1993. 176 с.

12. Вовк Л.П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості). К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. 178 с.

13. Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початок XX ст.). Кіровоград, 1988. 143 с.

14. Нариси з історії української інтелігенції (перша половина XX ст.): У 3 кн. Кн.1. К.: Ін-т історії України, 1994. 138 с.

15. Борисенко В. Й., Непорожня Г. А. Суспільно-політична діяльність учителів й учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр. Київ: Видво НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. 149 с.

16. Русова С. До вчительської української спілки у Петербурзі. *Громадська думка*. 1906. 19 травня. № 114. С. 1–2.

17. Проект статуту Всеукраїнської Спілки вчителів і діячів народної просвіти. *Громадська думка*. 1906. 21 червня. № 141. С. 3.

18. Крупський М. З'їзд делегатів національних учительських і просвітних організацій у Петербурзі 4–6 червня 1906 року. *Громадська думка*. 1906. 27 червня. № 146. С. 1.

19. Кучернюк І.В. Часопис «Рідний край» у національно-культурному житті Наддніпрянщини: передумови заснування і діяльність (1905–1907 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 39. С. 49–53.

Володимир ШЕВЧЕНКО

**РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРАЇНОМОВНОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ)**

(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Грінченко В. Г.

У статті досліджується ідеологічний контекст релігійного життя на території Кіровоградщини в умовах нацистського окупаційного режиму (1941–1943 рр.), вплив німецької адміністрації на діяльність релігійних установ, впровадження пропаганди та ідеологічного контролю через інститут церкви. Розкривається діяльність християнської православної церкви, окремі аспекти її ідеологічно-маніпулятивного впливу, які знайшли відображення в місцевій українськомовній окупаційній пресі.

Ключові слова: *релігійне життя, окупаційний режим, нацистська окупація Кіровоградщини, українськомовна окупаційна преса, ідеологічний вплив.*

Постановка проблеми. Дослідження різнопланових аспектів духовно-релігійного життя українського народу в багатогранності його конкретних проявів виступає одним з актуальних завдань сучасної вітчизняної історичної науки. Серед них досить вагоме місце займає висвітлення релігійної сфери суспільного життя в Україні в роки Другої світової війни, зокрема в умовах нацистської окупації.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення релігійного життя України в період німецької окупації в часи Другої світової війни було розпочато в 60–70-х роках ХХ ст. у працях українських дослідників у діаспорі (США, Канаді), які були очевидцями тих подій. В останні десятиліття означена проблематика знайшла помітне відображення в працях вітчизняних істориків. Зокрема, досить значний внесок у її розкриття зробили українські науковці В. Гордієнко [3], М. Михайлуца і О. Тригуб [11], І. Патриляк і М. Боровик [14], О. Перехрест [15], Н. Стоколос [20] та ін. Характер і обсяг існуючих наукових публікацій залишають певні можливості для продовження розгляду питань, пов'язаних із проявами релігійного життя в умовах нацистської окупації в окремих регіонах України. Одним з інформаційних джерел для цього може слугувати місцева періодична преса.

Метою статті є розгляд ідеологічного контексту релігійного життя на території тогочасної Кіровоградщини, який знайшов своє відображення в матеріалах українськомовної окупаційної преси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після вторгнення на територію України німці приступили до реалізації своїх, розроблених ще до початку нападу, планів. 30 липня – 8 серпня 1941 р. німецькими військами було окуповано Кіровоградщину [4]. Практично одразу ж тут розпочався процес відновлення церковного життя.

Ставлення німецької влади до релігійної політики в Україні в перші місяці окупації було досить лояльним. 30 серпня 1941 р. на сторінках газети «Український голос», яка виходила в Кіровограді, у заклику до населення серед іншого було сказано: «Ваше культурне життя повинно розвиватися без примусу свобідне від терору. Богослужіння і всі релігійні обряди, як хрещення, вінчання та похорони в цілій повноті є свобідні й дозволені [7]. В інструкції райхскомісара Еріха Коха щодо запровадження цензури з конфесійної політики для преси зазначалося: «... Про церковні та релігійні питання можна писати в діловій формі. Релігійні напрями й секти, також церковні сановники повинні критикуватися і стримуватися. При дозволеному релігійному житті на шпальтах українських газет не можна згадувати про те, що саме ось цей або інший напрям потрібний німецьким властям» [цит. за 11, с. 113].

Складовою частиною планів окупаційної влади стало використання релігійного чинника. Ці плани спиралися на поінформованість німців про ставлення радянського керівництва до релігії та церкви в СРСР. Питаннями контролю за діяльністю релігійних організацій, ретельного вивчення настроїв духовництва, укорінення агентури в церковних структурах, вербування агентів серед духовництва займався спеціальний церковний відділ системи Головного управління імперської безпеки [20, с. 91, 92].

Під час відродження релігійного життя для українського населення відбувалося повернення релігійних і національно-культурних свят, щодо яких раніше чинилися утиски з боку радянської влади. На сторінках газет перед такими святами публікували статті про те, як їх святкували раніше, які обряди виконувалися, що накривали на стіл, історичні довідки про зародження свята та важливість його для кожної української родини. Часто це супроводжували пропагандистські наративи про те, що більшовики знищили церкву, у часи більшовицького терору в населення відібрали можливість святкувати релігійні свята, знищуючи українську ідентичність, тому важливо підтримувати «визволителів» працею та дякувати німецькій владі за можливість відчувати родинне свято.

Наприклад, у статті «Коляда», яку опублікували різні українські окупаційні газети, у тому числі «Олександрійський бюлетень» у своєму номері за 6 січня 1943 р., описували історичні аспекти свята, як його відзначали в часи приходу християнства на українській землі, важливість його для українських родин, які страви слід готувати на святковий стіл. Наголошувалось, що за часів комуністичного більшовицького режиму це свято було відібрано в українців, але з приходом німецької влади воно повертається до родин, яким уже не потрібно боятися переслідувань за дотримання власних традицій [8].

Контроль окупаційної влади над релігійним життям особливо відчувався стосовно свят, адже вона вирішувала, коли саме будуть відводитися святкові дні, щоб не порушити трудовий процес українського селянства та не зупиняти його експлуатацію. Показовим є, наприклад, розпорядження від 26 лютого 1942 р. гебітскомісара Олександрівської округи (до неї входили чотири райони тогочасної Кіровоградської області: Олександрівський, Єлизаветградківський, Кам'янський та Чигиринський). У ньому зазначалося: «Я ще раз вказую на те, аби свята всіх релігій та сект були приурочені до свят загальноустановлених, а саме: Паска – 5 та 6 квітня, Трійця – 25 та 26 травня. Вознесіння та Страшна П'ятниця – релігійними святами не вважаються. Щоб не порушувати виробничої праці, категорично забороняється припиняти роботу в районних установах у дні церковних свят» [9, с. 264].

Як зазначає О. Перехрест, оскільки для значної частини селян сутність релігійних свят полягала в невиході на роботу, то їхня підвищена увага до них більше нагадувала форму опору, ніж свідчила про їхню набожність [15, с. 29].

У період окупації в Україні мало місце протистояння двох православних церков: Російської Православної Церкви (РПЦ), єпископи якої в умовах окупації створили Українську Автономну Православну Церкву (УАВПЦ), та Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Більшість православних громад Кіровоградщини у 1941–1942 рр. стали частиною УАПЦ, хоча були серед них і представники УавПЦ [16, с. 427]. Як зазначалося в червні 1942 р. в кіровоградській газеті «Українські вісті», діяльність настоятеля парафій УАПЦ у Кіровограді єпископа Єлисаветградського Михаїла сприяла процесу «пробудження і піднесення релігійного життя не тільки в самій Кіровоградщині, а й у прилеглих до неї округах, як от Смілянщина, Дніпропетровщина, Криворіжжя і інші. З усіх цих округ їдуть священнослужителі й керівники церковного руху до преосвященного за поміччю і порадами» [6].

У різних україномовних газетах від початку німецької окупації друкували статті про історичне гноблення, репресії, спроби знищення української церкви, що відбувалися в імперську добу, а потім у часи радянської окупації, а також про необхідність викорінення російськомовних проповідей та переходу до україномовної Біблії. Зокрема, восени 1941 р. в одній із публікацій кіровоградської газети «Український голос» намагання українізувати церкву порівнювалося з діяльністю Мартіна Лютера: «Чи беруть вони приклад із

Німецької церкви – великий історичний подвиг Мартина Лютера, який звільнив Німецьку церкву від чужоземної залежності й розкріпостив її від консерватизму й мертвої латинської мови, переклавши на живу німецьку мову святе письмо і службу Богу» [13].

У цій же газеті восени 1941 р. із віруючих так описує важливість проповіді українською мовою: «Отже, колись наше українське духовництво уміло користуватися найціннішим скарбом – рідним словом... І тепер наші духовні отці мусять правити службу Богу, говорити до народу його рідною мовою, якщо вони хочуть бути не московськими чиновниками й ремісниками, а справжніми пастирями 50-мільйонного українського народу, що 23 роки стогнав під більшовицьким ярмом і визволився тепер для нового, кращого життя» [19].

Мовна проблема піднімалася на шпальтах газет для налагодження стосунків місцевого населення з окупаційним керівництвом. При новій владі національний, мовний аспект був важливим у релігійно-мовній практиці духовенства. Агітація за перехід до україномовного Святого Письма та проповіді священнослужителів українською мовою мали на меті зречення від проросійських ідеалів та формування патріотичних настроїв серед прихожан, що спрямовувалися проти так званого спільного ворога.

У пресі наявна інформація про підтримку віруючими Кіровограда видавництва релігійної літератури українською мовою. У місцевій газеті «Українські вісті» за 5 квітня 1942 р. щодо цього зазначалося: «У зв'язку з відбудовою церковного життя, відчувається тепер дошкульний брак будь-яких церковних книг. Щоб зарадити цьому, на зборах духовенства і вірних, які відбулися при тутешньому Преображенському кафедральному соборі, вирішено друкувати богослужбні книги українською мовою. Це усуне брак церковних книг, а також доведе до скорішої українзації церков» [1].

Частина православного духовенства Кіровоградщини, не заперечуючи проти української мови в богослужінні, інформувала владу, що «виконання цієї вказівки може бути лише після одержання належних церковних книжок, виданих українською мовою» Окремі релігійні громади, зокрема старообрядці з Новогеоргіївського району, чинили відвертий спротив запровадженню української мови в богослужінні, продовжуючи проводити його старослов'янською. Випадки протистоянь між православними віруючими Кіровоградщини були тоді непоодинокими, і деякі з них вносили, за словами єпископа Кіровоградського Михаїла, «серед парафіян великий розлад» [див. 16, с. 430–432]. Він намагався якось врегулювати існуючі суперечності і в «Листі до духовництва та вірних святої православної церкви» зауважив: «Любі мої сопастирі, переходьте до рідної мови. Але переходьте розумно. Кличу вас до братерства і єдності в Дусі святому, ... для спасіння нашого многострадального народу» [16, с. 432].

Загалом православне середовище окупованої України було розколоте за релігійним принципом, і це було на руку гітлерівським загарбникам, яке дотримувалося відомого постулату «поділяй і володарюй». Як зазначають сучасні автори, проблемою для німців стало те, що серед священників УАПЦ було багато колишніх офіцерів армії УНР, які використовували церкву для ведення політичної агітації самостійницького напрямку, намагалися під прикриттям церковних структур здійснювати національно-культурне відродження українського народу. Німці були занепокоєні тим, що автокефалісти, на відміну від автономістів, відправляють богослужіння українською мовою, притягуючи до себе більше вірян. Для відвернення українського населення від автокефалії німецька поліція безпеки активно поширювала тезу про неканонічність УАПЦ [див. 14, с. 206–207].

Важливою частиною пропаганди через релігійний чинник були публічні зустрічі німецьких високопосадовців із представниками церкви. Так у газеті «Бобринецький голос» за 2 квітня 1943 р. згадана зустріч генерального комісара Генеральної округи Миколаїв Райхскомісаріату Україна Е. Оппермана з єпископами, де зазначено, що вони висловили подяку й надали благословення для німецького проводу та німецьких збройних сил. Було сказано, що представники церковних громад «заявили від свого імені та від

імені своїх вірних, що боротьба, яку веде німецька Збройна Сила проти більшовизму – справедлива, ще більше – свята війна...» [18].

На залякуванні радянським минулим та терорі сталінських спецслужб, у тому числі і проти служителів церкви, акцентувала увагу газета «Бобринецький голос» за 27 серпня 1943 р. у повідомленні про нараду місцевого гебітскомісара із шефами районів та зі старостами сільських управ. Цитуємо: «Після 25-річної кривавої боротьби проти церкви, він у Москві для проформи відкрив церкву, призначив єпископів та священників, за якими на кожному кроці стежить НКВД. Навіть саме богослужіння стенографується НКВД. Горе буде, коли Сталін цей театр мавп винайде зайвим. НКВД чекає вже сьогодні на той момент, коли можна буде наступити на горло цим священникам і віруючим» [12].

Важливим чинником релігійної пропаганди стала активізація культу особи фюрера. На сторінках преси Кіровоградщини наявні повідомлення про те, що представники церкви дякують німецькій владі та Гітлеру за визволення міста та відновлення церкви. Зокрема, про це йшлося в кіровоградській газеті «Український голос» від 30 серпня 1941 року: «Під час Божої служби можна було бачити як ті, що молилися, підходили до німецьких офіцерів і воїнів, дякували їм за звільнення і просили передати подяку Фюреру Адольфу Гітлерові за відкриття Божих Храмів» [10]. 20 квітня 1942 р. в храмах Кіровограда відбулися урочисті молебні «за здоров'я Вождя Великого Німецького Народу» [2]. 29 серпня 1942 р. кіровоградська газета «Українські вісті» від імені єпископа Михаїла опублікувала «Подяку за визволення». У ньому говорилося, що єпископ особисто відвідав Генеральний комісаріат і від імені всіх віруючих і духівництва висловив свою подяку в день «визволення міста й церкви Кіровоградщини від панування безвірників» [17].

Встановлюючи контроль над церковною діяльністю, окупаційна влада створювала можливості для агітації серед місцевого населення через священнослужителів. Зокрема, їх змушували поширювати агітувати за трудову повинність задля «спільної перемоги», «добровільну трудову мобілізацію» і виїзд до Німеччини. Наприклад, із такими закликами звертався через газету до віруючих у березні 1943 р. олександрійський благочинний Стукало: «Я, як Олександрійський благочинний, звертаюсь до Вас, мої любі, з проханням. Во ім'я скорішого знищення жидо-більшовизму – усі до праці, до щирої праці!» [5].

Спроби об'єднання православного руху в Україні привели до підписання в жовтні 1942 р. Акту про об'єднання УАПЦ і УАвПЦ. Налякані таким розвитком подій, гітлерівці розгорнули репресії проти священників та особливо активних вірян. Від початку 1943 р. окупанти заборонили церковним ієрархам здійснювати будь-які внутрішньоцерковні зміни без згоди з німецькою окупаційною владою. Священиків змусили відмовитися від ідеї створення помісної церкви, їх зобов'язували зачитувати в храмах усі постанови й акти німецької адміністрації, відправляти богослужіння за перемогу німецької зброї, вихвалити «новий порядок». Значну частину церковних приходів УАПЦ було зачинено, а поведінка духовенства, яке погодилося співпрацювати з окупаційною владою, підірвали їхній авторитет в очах населення [14, с. 207]. З наближенням радянських військ тиск на УАПЦ посилювався, а репресивні дії ставали агресивнішими під кінець окупаційного режиму, який мав скоро відчувати крах власного терору.

Висновки. Отже, нацистська окупаційна влада для отримання лояльності серед населення проводила активну політику відновлення релігійної сфери та агітації щодо «підтримки і захисту» церкви з боку німецької адміністрації. Встановлення контролю над релігійною сферою передбачало, що діяльність церкви на Кіровоградщині здійснюється при повній підтримці та лояльності її до нового окупаційного режиму. Адміністрація гебітскомісаріату направляла власну агітаційну політику щодо населення через церковних представників, у яких не було вибору, окрім як підкоритися й виправдовувати очікування нацистів. Конфлікт між православними церквами допоміг окупантам у їхній політиці роздробленості між парафіями, якими так було зручніше маніпулювати і сприяти виконанню поставлених завдань. Він активізував вироблення певних пропагандистських наративів, які намагалися прищеплювати окупаційні представники для здійснення

фактичної експлуатації через релігійну діяльність. Використання відповідної термінології з боку духовенства надавало окупантам статусу «святих героїв», які нібито ведуть «священну війну» проти радянського терору, та сприяло глорифікації «вищої раси», тим самим створюючи для населення ілюзію захисту та замовчуючи реальність терору.

Список використаних джерел

1. Видавництво церковних книжок українською мовою. *Українські вісті (Кіровоград)*. 1942. № 27. 5 квітня.
2. Відзначення Дня народження Великого Вождя Німецького Народу Адольфа Гітлера Православною Церквою на Україні. *Українські вісті (Кіровоград)*. 1942. № 32. 22 квітня.
3. Гордієнко В. В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні. *Український історичний журнал*. 1998. № 3. С. 107–119.
4. Дати окупації нацистськими загарбниками районних центрів Кіровоградської області та визволення їх Радянською Армією (1965 р.). *Державний архів Кіровоградської області, збірник документів і матеріалів «Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.»*, інв. № 9903. URL: <https://dakiro.kr-admin.gov.ua/3V/d121.html> (дата звернення: 18.03.2023).
5. До всіх вірних Олександрійської округи. *Олександрійський бюлетень*. 1943. № 24. 27 березня. Підпис: Олександрійський благочинний Стукало.
6. З церковного життя. *Українські вісті (Кіровоград)*. 1942. № 46. 10 червня. Підпис: Гагалій.
7. Заклик до українського населення! *Український голос (Кіровоград)*. 1941. № 1. 30 серпня. Підпис: Головнокомандуючий Німецької Армії.
8. Коляда. *Олександрійський бюлетень*. 1943. № 2. 6 січня.
9. Кукса Н. Нацистська окупаційна політика на Чигиринщині у сфері релігії мовою архівних документів. *Між Бугом і Дніпром*. 2020. Вип. XIII. С. 260–268.
10. Ми хочемо Бога. *Український голос (Кіровоград)*. 1941. № 1. 30 серпня.
11. Михайлуца М., Тригуб. О. Релігійна політика окупантів на Миколаївщині: особливості, суть та наслідки (серпень 1941– березень 1944 рр.). *Краєзнавство*. 2014. № 1. С. 113–123.
12. Нарада Бобринецького Гебітскомісара з шефами районів та старостів сільуправ. *Бобринецький голос*. 1943. № 34. 27 серпня.
13. Нарід і церква. *Український голос (Кіровоград)*. 1941. № 25. 22 листопада.
14. Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. 590 с.
15. Перехрест О. Г. Релігійне життя в українському селі в умовах нацистської окупації. *Український селянин*. 2016. № 16. С. 28–30.
16. Петренко І. Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині 1941–1944 рр. Кіровоград: Центральнo-Українське видавництво, 2014. 554 с.
17. Подяка за визволення. *Українські вісті (Кіровоград)*. 1942. № 67. 29 серпня.
18. Представники церкви у генерального комісара в Миколаєві. *Бобринецький голос*. 1943. № 13. 2 квітня.
19. Рідну мову у церкву. *Український голос (Кіровоград)*. 1941. № 26. 26 листопада. Підпис: Віруючий.
20. Стоколос Н. Конфесійна політика окупаційної адміністрації рейхскомісаріату «Україна» в 1941–1942 рр. *Український історичний журнал*. 2004. № 3. С. 91–111.

Вікторія БАЙБУЗАН
КОЛІЗІЙНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ
В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

*(студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)*

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент Окопник О. М.

Стаття зосереджується на вивченні інституту визнання в міжнародному праві, зокрема на його загальнотеоретичних аспектах. Особлива увага приділена аналізу правових норм міжнародних нормативно-правових актів. Детально проаналізовано дві основні теорії визнання держав. Розглянуто питання правових наслідків міжнародного визнання та невизнання держав.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародні відносини, держава, інститут визнання, визнання держав.

Постановка проблеми. На сьогодні у міжнародному праві існують численні нерозкриті аспекти, які мають важливе значення для світової спільноти. Одним із таких невирішених питань є утворення нових держав і правові наслідки, які виникають унаслідок цього процесу, а також проблеми, пов'язані із процедурою визнання нових суб'єктів міжнародного права.

Актуальність цієї теми обумовлена складністю та багатозначністю питань, які стосуються утворення нових держав та інших правових суб'єктів у міжнародному праві. Зокрема, актуальними стають питання про уникнення та вирішення конфліктів, які виникають при утворенні та визнанні нових держав та схожих суб'єктів. Також важливим є розробка і впровадження демократичного та цивілізованого механізму, який би регулював процес визнання та реагування на нові суб'єкти міжнародного права.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми інституту визнання в міжнародному праві досліджували такі науковці, як М. Алексієвський, С. Віднянський, В. Головченко, А. Зленко, О. Івченко, Б. Корнєєнко, Ю. Макар, В. Матвієнко, Л. Чекаленко та багатьох інших авторів.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні у світі існує більше ніж 5500 націй і народностей та більше ніж 200 держав, кожна нація має право на самовизначення. Тож можна лише усвідомити всю складність даної проблеми. Проблема визнання держави виникала в разі її утворення на колишній залежній території в результаті деколонізації. На сьогодні вона виникає частіше всього під час територіальних змін: при об'єднанні двох і більше держав; при їхньому розпаді (поділі, виділенні); при соціальних революціях; при нелегітимних засобах зміни політичного режиму (в результаті військового перевороту, при встановленні диктатури або виникненні нової держави в результаті збройної окупації іншої держави [1, с. 323].

Уже в преамбулі Статуту ООН ми знаходимо важливі положення щодо міжнародних правил політико-правового співжиття: «Ми, народи Об'єднаних Націй, вирішили вберегти майбутні покоління від війни, яка протягом одного людського життя двічі завдала людству невимовних страждань, і знову проголосити віру у фундаментальні права людини, у гідність і цінність людського життя, у рівноправність чоловіків і жінок, великих і малих націй; створити необхідні умови для збереження справедливості й дотримання договорів та інших джерел міжнародного права; сприяти соціальному розвитку й забезпечити найкращі умови життя при найбільшій свободі й у цих цілях бути терпимими, жити в дусі добросусідства, об'єднати наші зусилля по збереженню миру й міжнародної безпеки; прийняти принципи й затвердити методи, що гарантують, що люди будуть вдаватися до сили зброї лише в загальних суспільних інтересах». Так, зазначений

текст підкреслює важливість співіснування держав на міжнародній арені з метою запобігання конфліктам і війнам [6].

Крім цього, загальновизнаним є той факт, що міжнародна правосуб'єктність держави не залежить від інших учасників міжнародного спілкування. Це прямо закріплено в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р, у якій сказано, що «кожна держава зобов'язана поважати правосуб'єктність інших держав». При цьому Декларація не проводить ніякого розмежування між уже існуючими державами – суб'єктами міжнародного права й тими, які тільки що з'явилися або можуть з'явитися на міжнародній арені. Прояв поваги до правосуб'єктності нової держави знаходить відображення в її визнанні [2].

Необхідно зазначити, що в доктрині немає єдиної думки з приводу самого поняття визнання. Одні вважають, що це акт держави, за допомогою якого вона констатує наявність певного факту або ситуації або висловлює свою згоду з діями інших держав та інших суб'єктів міжнародного права. Інші відносять визнання до односторонніх актів, в силу яких «держава вважається такою, що визнала відповідні зміни в міжнародному правовому порядку».

Деякі автори вважають, що визнання відноситься до інститутів, що належать одночасно до систем внутрішньодержавного й міжнародного права, хоча, зрозуміло, питома вага визнання в окремих галузях міжнародного права різна. Особливо велику роль воно відіграє в праві міжнародної правосуб'єктності й тому розглядається в розділах курсів міжнародного права, присвячених цьому питанню. Але в спеціальних монографіях визнання іноді виділяється з різних галузей міжнародного права й розглядається як окрема юридична категорія. Так, деякі вчені вважають визнання декларативним актом при реально існуючому об'єкті (положенні, факт) і підкреслюють, що в цій іпостасі воно входить в односторонні акти, що містять якби два елементи: суб'єктивний і об'єктивний – реально існуючий об'єкт, який потрібно визнати [3, с. 88–89].

Політичний акт у сфері визнання держав – це використання підтримки або відмови від держави або уряду, яке є новим у міжнародному співтоваристві. Визнання є великим політичним предметом у міжнародних відносинах; деякі автори міжнародного права розглядають його як складне питання, оскільки він являє собою суміш політичних і правових наслідків, насправді, це – сфера міжнародного права, де право й політика тісно переплітаються [1, с. 324].

Маємо відзначити, що в науці міжнародного права існують дві основні теорії визнання держав — декларативна та конститутивна. Згідно з декларативною теорією, держава набуває міжнародної правосуб'єктності в силу самого факту свого утворення, незалежно від визнання її з боку інших держав. В свою чергу відповідно до конститутивної теорії – лише факт визнання іншими державами породжує міжнародну правосуб'єктність. Це означає, що визнання розуміється як односторонній, добровільний акт, заснований на власних переконаннях суб'єкта, що заявляє про визнання іншої держави та має наміри встановлення з нею відносин [4, с. 23].

На думку юристів-міжнародників, декларативна теорія робить акцент на констатуюче значення акту визнання. Правда, сама назва цієї теорії не зовсім точно характеризує справжній її зміст, оскільки визнання не тільки декларує факт появи нової держави, але і сприяє зміцненню її міжнародного статусу й реалізації основних прав, що належать їй незалежно від визнання [3, с. 90].

Проте в практиці міжнародного права більш розповсюдженою є конститутивна теорія, оскільки при використанні декларативної новостворений суб'єкт міжнародного права може опинитись в ізоляції від міжнародного співтовариства. Спираючись на конститутивний підхід, після проголошення незалежності країни вимушені чекати реакції іноземних держав. Так Україна, проголосивши свою незалежність, очікувала актів визнання з боку суб'єктів міжнародного права. Їх більшість припала на грудень 1991 року. У п'ятірку перших країн, що визнали незалежність України були Польща – 2 грудня 1991,

Канада – 2 грудня 1991, Угорщина – 3 грудня 1991, Литва – 4 грудня 1991, Латвія – 4 грудня 1991 [4, с.24].

Загалом, мусимо вказати, що наразі в міжнародному публічному праві міжнародне визнання не є належним чином визначене, немає чіткого механізму, за яким невизнаний суб'єкт міг би перетворитися на визнаний, не встановлено ні кількості країн, необхідних для такого переходу, ні порядку міжнародного визнання. Показовим є приклад Косово, яке визнане більш ніж сотнею держав, однак вважається лише частково визнаною державою. Подібною є ситуація з Палестиною, яку, попри визнання більше ніж половиною держав світу, членство в Лізі арабських держав, статус спостерігача в ООН, зазвичай відносять до частково визнаних. На світовій карті є багато територій, які існують у ситуації невизначеності, у стані «ні миру, ні війни». Упродовж тривалого часу в цих географічних периферіях держав можуть тліти невирішені (або такі, які вирішити неможливо), однак значною мірою призабуті конфлікти. П. Колсто вважає, що не здобувши міжнародного визнання або не об'єднавшись із державою-патроном, що в багатьох випадках малоймовірно, вони врешті-решт будуть поглинуті материнською державою або погодяться на автономний статус у межах материнської держави на основі федеративної угоди. Останній варіант є найбільш прийнятним для міжнародної спільноти [1, с. 324–325].

На питання чи є міжнародне визнання невід'ємним атрибутом державності можна відповісти, лише з'ясувавши наслідки міжнародного невизнання. Коли з'являється певна політична організація, що іменує себе державою і має хоча б декілька або навіть усі ознаки державності, крім визнання, то суто феноменологічно, тобто сама по собі, у чистому вигляді, вона цілком може претендувати на такий статус. Але водночас, як уже згадувалось, державне буття – це завжди співбуття, тобто коли утворюється така організація, цей атрибут «спів-», у будь-якому разі, має бути прояснений. Наприклад, людина і її існування визнається іншими апіорі, незалежно від сприйняття цієї особистості, оскільки факт є факт, а вона, у свою чергу, є істотою соціальною, тобто теж не може обходитися без співбуття. Така аналогія є доречною, тому що сама держава – це організація самого суспільства (без людського буття вона немислима), і її утворення теж має бути визнаним, але на відміну від людини, це визнання не є апіорним, тому що, по-перше, сама по собі держава є вторинною відносно людини, і, по-друге, вона не є початково людською цінністю, а лише певний спосіб її організації (адже, як ми вже з'ясували, держава може носити абсолютно репресивний характер і навіть нівелювати людську особистість) [5, с. 70–71].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, можемо зробити висновок, що визнання нової держави включає в себе акт, у якому виражається намір держави визнати і встановити стабільні міжнародно-правові відносини з новою державою або суб'єктом. Цей акт відображає згоду держави, що визнає, вступати в такі відносини та створює загальні юридичні умови для нормального розвитку економічних, політичних та інших відносин між державами. Визнання нової держави є важливою процедурою в міжнародному праві, оскільки воно дозволяє новій державі набути міжнародний статус та правову основу для спілкування з іншими державами. Цей акт виконує роль підтвердження суверенітету та правомірності нової держави в міжнародних відносинах. Проте інститут визнання нових держав, будучи одним із ключових аспектів міжнародного права, і досі не кодифікований. Він базується на нормах міжнародного звичаєвого права та загальновизнаних принципах міжнародного права, але його регулювання не є вичерпним. Тому практика держав щодо визнання нових суб'єктів міжнародного права є різноманітною, й існують різні підходи до цього процесу.

Список використаних джерел

1. Вінніченко Т.А., Асірян С.Р. Проблеми інституту визнання в міжнародному праві. *Порівняльно-аналітичне право*. №4. 2017. С. 323–325.

2. Декларація про принципи міжнародного права: Декларація від 24 жовтня 1970 № 995_569 URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml (дата звернення: 09.11.2023)
3. Захарчук І.В. Інститут визнання держави в міжнародному праві. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні*. 2019. С. 88–91.
4. Маринів І.І., Морозова А.О. Деякі проблеми визнання ad hoc у сучасному міжнародному праві. *Право та інноваційне суспільство*. № 2 (15). 2020. С.23–27.
5. Мартинюк О.В., Гоцуляк Ю.В. Визнання як критерій держави. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір*. 2019. С. 67–71.
6. Статут Організації Об'єднаних Націй: Статут ООН від 26 червня 1945 URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (Дата звернення: 09.11.2023)

КРИМІНОЛОГІЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ СВІТУ І СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

(студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент Зеленко І. П.

У статті зосереджено увагу на тенденції злочинності у світі. Висвітлено рейтинг країн із найнижчим та найвищим показником злочинності у світі. У статті розглядаються загальні засади боротьби зі злочинністю, вироблені Організацією Об'єднаних Націй. Зазначається, що особливу роль у питаннях попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею грають міжнародні кримінологічні науково-дослідні інститути щодо попередження злочинності та зі збору статистичних даних. Сучасний стан міжнародної злочинності характеризується появою та розвитком нових видів злочинів, тому автором відзначається особлива роль обміну інформації щодо криміногенних ситуацій між країнами. Визначено роль та основні функції Комісії ООН із попередження злочинності та кримінального правосуддя. Крім універсальної системи протидії організованій злочинності, велику увагу приділено двосторонньому співробітництву держав. Визначено фактори, що сприяють ескалації транснаціональної організованої злочинності. Зазначається, що світовою спільнотою під егідою ООН вироблено стратегію боротьби зі злочинністю, що підтримується більшістю держав та заснована на таких принципах, як верховенство права, вихід за рамки національних кордонів, постійне розширення та вдосконалення міжнародного співробітництва, розвиток регіональної та двосторонньої державної взаємодії, ефективне використання наявної міжнародної нормативної бази, розробка нових форм і методів попередження та припинення видів транснаціональної злочинності, що виникають.

Ключові слова: ООН, міжнародні кримінологічні науково-дослідні інститути, транснаціональна організована злочинність, кримінальне правосуддя, кримінальна політика, співробітництво, статистичні дослідження, глобальна безпека, захист прав людини.

Постановка проблеми. В умовах дестабілізації політичних, ідеологічних, економічних, соціальних, екологічних, інформаційних та інших засад сучасного світоустрою виникає необхідність вивчення питання ефективності забезпечення безпеки як особистості, так і держав зокрема. Україна як держава, що активно бере участь в історичному процесі також вирішує завдання забезпечення своєї національної безпеки у всіх її варіантах. Однією зі значних загроз для безпеки нашої країни виступає таке складне та багатогранне явище як злочинність.

Важливо зазначити, що першою та визначальною тенденцією злочинності у світі є її абсолютне та відносне зростання (щодо населення, економічного розвитку, культури і т. д.). Це не означає, що злочинність у будь-якій країні завжди тільки зростає. Є країни, де злочинність у якийсь період скорочується чи її рівень стабілізується. Мова йде про середньостатистичну тенденцію злочинності у світі, розрахованої за тривалий період. Так, наприклад, згідно з результатами дослідження, найбільша кількість злочинів станом на початок 2023 року скоюється у Венесуелі, Папуа-Новій Гвінеї та Південній Африці. Найнижчий рівень злочинності у світі спостерігаються у Швейцарії, Данії, Норвегії, Японії та Новій Зеландії. У кожній із цих країн діють дуже ефективні правоохоронні органи, а в Данії, Норвегії та Японії діють одні з найсуворіших законів про зброю у світі [6]. Світ стає все більш злочинним і суспільство має бути готове для того, щоб цьому протистояти. Домінантною кримінологічною тенденцією на початку нового тисячоліття залишаються зростання злочинності у світі, збільшення її тяжкості та суспільної

небезпеки з одночасним відставанням соціально-правового контролю від зростаючої мобільної криміналізації суспільних відносин. Означене свідчить про актуальність обраної теми дослідження та її значимість для сучасного міжнародного кримінального права і протидії злочинності.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зазначити, що окремі питання щодо статистичних досліджень кримінологічних організацій стали предметом дослідження таких науковців, як: В. В. Голіни, В. Г. Севрука, R. Novakoff та багато інших.

Стаття має за мету аналіз правової основи кримінологічних організацій і статистичних даних кримінально-правового реагування на транснаціональні злочини на міжнародному рівні.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. На міжнародній арені здійснення єдиної кримінальної політики належить до першочергових завдань ООН. Саме Комісія ООН, яка була створена в 1992 р. у складі Економічної й соціальної ради ООН (ЕКОСОР), формує та розробляє рекомендації з контролю над злочинністю [3, с. 184].

Відзначимо, що функціями Комісії є:

а) вироблення керівних принципів для ООН у сфері попередження злочинності та кримінального правосуддя;

б) підготовка та контроль ходу здійснення програми на основі системи середньострокового планування відповідно до принципів пріоритетності, які включають:

- використання фактологічних даних, у тому числі висновків досліджень та іншої інформації щодо характеру, масштабів та тенденцій злочинності;

- покриття соціальних, фінансових та інших витрат, пов'язаних із різними формами злочинності та (або) боротьбою зі злочинністю, для окремих осіб, для суспільства на місцевому, національному та міжнародному рівнях, а також для розвитку;

- задоволення потреб країн, що розвиваються або розвинених, які стикаються з конкретними труднощами, викликаними національними або міжнародними обставинами, у використанні послуг експортерів та інших ресурсів, необхідних для створення та розробки програм у галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя, відповідних умов на національному та місцевому рівнях;

- досягнення збалансованості між питаннями розвитку програми та практичної діяльності;

- захист прав людини при здійсненні правосуддя та попередження злочинності та боротьбі з нею;

- оцінка областей, у яких дії, узгоджені на міжнародному рівні та здійснювані в рамках програми, були б найбільш ефективними;

- запобігання дублюванню діяльності інших підрозділів системи ООН чи інших організацій;

в) сприяння та допомога в координуванні заходів інститутів ООН щодо попередження злочинності та поведження з правопорушниками;

г) мобілізація зусиль держав-членів у цілях підтримки програми;

д) підготовка до конгресів ООН щодо запобігання злочинності та поведженню з правопорушниками та розгляд пропозицій, що подаються конгресами щодо можливих тем програми [1].

Робота Комісії ООН стосується таких видів злочинів, як організована, економічна злочинність, відмивання «брудних» грошей. Досить цікавим є той факт, що перший всесвітній облік злочинності був проведений Комісією ще в 1977 році [3, с. 184].

Необхідно відзначити, що організована злочинність охоплює практично всі галузі злочинної діяльності. За оцінкою В. Г. Севрук, «справою» організованих злочинців може стати скоєння різних злочинів: одні злочини (торгівля наркотиками, зброєю) – як основна цільова діяльність, інші (вбивства, терор) – як спосіб усунення конкурентів, треті (підкуп, корупція) – як форма самозахисту від викриття, четверті (несплата податків, відмивання грошей) – як порятунок злочинного капіталу, п'яті (створення фіктивних підприємств) –

як метод легалізації своєї діяльності і т.д. [4, с. 180]. Так, наразі, згідно з оцінками ООН, 1,5 млрд осіб проживають у конфліктних, нестабільних регіонах, схильних у тому числі до насильства з боку організованих злочинних груп [2]. Цю обставину необхідно сприймати як серйозний деструктивний фактор, що підриває соціальну стабільність у суспільстві.

Слід погодитися із зарубіжним ученими в тому, що транснаціональна організована злочинність проникає в державні органи та установи, сприяючи корупції, у бізнес та політику, перешкоджаючи економічному та соціального розвитку [5, с. 140]. Не випадково корупція сприймається як серйозний чинник, що зумовлює поширення транснаціональної організованої злочинності. Її зростання сприймається світовою спільнотою як «широкомасштабний підкуп посадових осіб». За рейтингом 2023 видання CEOworld Сомалі знаходиться на першому місці найбільш корумпованих держав. На другому та третьому місці Сирія та Південний Судан. Україна, як і більшість європейських країн, у 30 найбільш корумпованих держав не потрапили [7]. Реальність доводить, що сучасною тенденцією стає поява нових та новітніх форм транснаціональної організованої злочинності.

Аналіз діяльності ООН, а також розроблених нею документів дозволяє говорити про сформовану філософію у сфері боротьби зі злочинністю, що, на наш погляд, виявляється у розробці з урахуванням загальних принципів конкретних стратегій та механізмів боротьби з найбільш небезпечними видами злочинності, які, за термінологією ООН, позначаються як «виклики та загрози людству». До них насамперед належать тероризм та транснаціональна організована злочинність. Не випадково в документах ООН наголошується: «Світ суттєво змінився і продовжує змінюватися безпрецедентно швидкими темпами за меншою мірою у трьох основних напрямках: по-перше, з'являються нові та витончені форми злочинності, що вимагають більш ефективних заходів у відповідь з боку системи кримінального правосуддя; по-друге, постійно еволюціонує соціальне культурне та економічне середовище, що породжує нові види викликів, з якими стикаються система кримінального правосуддя та правоохоронні органи, або вносить кардинальні зміни у наслідки традиційної та звичайної злочинності та підхід до них; і, по-третє, широке поширення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, а також розширення транснаціональних масштабів злочинної діяльності створюють цілу низку нових можливостей для здійснення нових видів злочинів» [2].

Однак головною проблемою до цього часу залишається питання про те, яким інструментом для вимірювання міжнародних кримінально-статистичних даних та їх порівняння слід користуватись, тобто проблема полягає в методиці вивчення злочинності, яка в кожній країні є своя. Так, з метою визначення пріоритетів у галузі статистики злочинності Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (ЮНОДК) разом із Європейською економічною комісією (ЄЕК) провело в Женеві 3-5 листопада 2004 р. нараду з питань статистики злочинності році. Особлива увага приділялася розробці показників та індексів, за допомогою яких можна було б аналізувати явища, пов'язані зі злочинністю, і виявляти умови, що сприяють зростанню злочинності або дають змогу попереджувати її. На думку В.В. Голіни, єдиний фронт проти злочинності – невідкладне завдання найближчого майбутнього. Юридична міжнародна статистика може надати необхідну інформацію для її вирішення [3, с. 185].

Важливо відзначити, що держави – члени ООН використовують досвід один – одної щодо протидії злочинності, а також обмінюються статистичними даними щодо злочинів. Уже створено мережу кримінологічних науково-дослідних інститутів. Наприклад, Центр ООН із міжнародного запобігання злочинності (СІСР), який розташований у Відні, відповідає за юстицію та реформи в кримінальному праві. Відомий він своєю широкою електронною базою щодо криміногенної ситуації у різних країнах. СІСР співпрацює із міжнародним інститутом ООН із досліджень злочинності і юстиції (ЮНІКРІ), що знаходиться в Турині (Італія). На ЮНІКРІ покладено завдання проведення

прикладного аналізу та здійснення технічного співробітництва в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя [3, с. 185].

Також хотілося б відмітити ще одну відому установу – Європейський інститут із запобігання злочинності й контролю над нею (HEUNI), що знаходиться в Гельсінкі (Фінляндія). Він був заснований у 1981 році відповідно до Угоди між Організацією Об'єднаних Націй та Урядом Фінляндії. Основною формою діяльності HEUNI є проведення дослідницьких проектів, самостійно або в співпраці з іншими установами та окремими дослідниками. HEUNI також іноді організовує міжнародні семінари, а також зустрічі експертів на певні теми. Крім того, HEUNI бере участь у проектах технічної допомоги, що включають, наприклад, надання експертних знань або організацію навчання. Теми, які зараз охоплює інститут, включають організовану злочинність, корупцію, гендерне насильство та торгівлю людьми. Постійною діяльністю HEUNI є аналіз європейських та північноамериканських відповідей на опитування Організації Об'єднаних Націй щодо тенденцій злочинності та діяльності систем кримінального правосуддя. Саме у Фінляндії роль дослідників-експертів є достатньо впливовою, багато політичних рішень приймається саме з огляду на їх висновки [3, с. 186].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження: Виходячи з вищезазначеного, слід констатувати, що боротьба зі злочинністю є пріоритетним завданням всіх демократичних та правових держав. Так, держави повинні розробляти законодавчі та оперативні заходи щодо запобігання та припинення різних форм злочинності, що з'являються.

Стратегія ООН у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю, що розробляється універсальною міжнародною організацією людства як філософія, або як система поглядів, та реалізована більшістю держав світу, переконує нас у серйозності намірів світової спільноти, наявності ґрунтовної нормативної бази, досягнення значних успіхів у боротьбі із цим видом злочинності.

ООН звертає увагу на важливість наявності налагодженої, ефективної, справедливої, дієвої та гуманної системи кримінального правосуддя як основи успішної реалізації стратегії боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, корупцією, тероризмом, незаконним обігом наркотиків та іншими формами незаконного обігу. Допоміжними в даному аспекті мають стати кримінологічні науково-дослідні інститути із запобігання злочинності та статистичних даних (ЮНОДК, ЮНІКРІ, HEUNI тощо).

Серед перспектив подальших досліджень, то вважаємо, що актуальним залишається висвітлення основних аспектів протидії злочинності саме в період воєнного стану в Україні. Потрібні статистичні дані міжнародних інститутів щодо боротьби зі злочинністю, а також узгоджені програми із національними статистичними фондами.

Список використаних джерел

1. Документ ООН. A/CONF.46/152. URL: https://digitallibrary.un.org/record/566380/files/A_CONF.203_8-RU.pdf (дата звернення: 17.11.2023)
2. Документ ООН. A/CONF.222/PM.1. URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Documentation/IN_SESSION/ACONF222_L3_r_V_1502351.pdf (дата звернення: 17.11.2023)
3. Правова статистика: підручник / за ред. В.В. Голіни. Х.: Право, 2014. 252 с.
4. Севрук В.Г. Класифікація організованих груп і злочинних організацій, які сформовані на етнічній основі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 46. С. 179–190.
5. Novakoff R. An Insidious Threat to U.S. National Security Interests. *Prism: A Journal of the Center for Complex Operations*. 2015. Vol. 5, № 4. P. 135–149.
6. Названо країни світу з найвищим рівнем злочинності: на якому місці Україна. *УНІАН*. URL: [https://www.unian.ua/tourism/news/krajini-svitu-z-nayvishchim-rivnem-](https://www.unian.ua/tourism/news/krajini-svitu-z-nayvishchim-rivnem-115)

17.11.2023)

7. 10 найбільш корумпованих країн світу у 2023 році: чи потрапила у список Україна. COMMENTS.UA. URL: <https://society.comments.ua/ua/news/developments/10-naybilsh-korumpovanih-krain-svitu-u-2023-roci-chi-potrapila-u-spisok-ukraina-721086.html> (дата звернення: 17.11.2023)

УДК 94(477.65)“1739”

Андрій ЧЕМЕРИС

БУГО-ДНІПРОВСЬКА ЛІНІЯ РОЗМЕЖУВАННЯ

(студент II курсу другого (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Токар Н. М.

У статті розглядається питання зведення Буго-Дніпровської лінії розмежування за Белградським договором 1739 р. Висвітлено проект будівництва фортифікаційних споруд – редут за мапою італійського картографа Р. Занонні «Carte de la Pologne № 24». Зроблено припущення, будівництво такого роду укріплень могло б гарантувати стійкий кордон між Росією та Туреччиною.

Ключові слова: *Редут, Буго-Дніпровська лінія укріплень, лінія розмежування, кордон.*

Постановка проблеми. Протягом XVIII ст. Російська імперія вела майже безперервні війни з Отаманською Портою, у результаті яких відбувалася постійна зміна географії кордонів обох держав. Ці процеси мали безпосередньо відношення до українських земель, оскільки саме по ним проходило розмежування. З метою покращити обороноздатність і забезпечити стабільність турецько-російського кордону вздовж нього створювалася система оборонних укріплень. Однією з таких укріплених ліній вірогідно була Буго-Дніпровська лінія, проекти якої фіксують архівні матеріали Польщі, Туреччини та Росії. Однак, даний оборонний рубіж, не зважаючи на його важливість, залишається фактично не вивченим.

Аналіз досліджень і публікацій. Уперше термін «Буго-Дніпровська лінія» вводить до обігу Сергій Дяченко [1], посилаючись на мапу «Carte de la Pologne» 1772 р., створену італійським картографом Річчі Заноні. Окремого дослідження з означеної проблематики в українській історіографії не існує. Джерельною основою статті є карти італійських, польських, французьких та російських картографів XVIII ст.

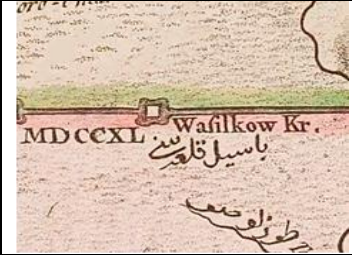
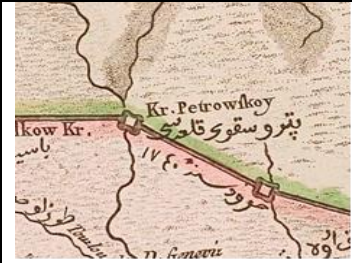
Мета статті – висвітлити структуру Буго-Дніпровської лінії розмежування між Росією та Туреччиною за Белградським миром 1739 р. та визначити її місце в системі оборонних укріплень, розташованих на українських землях.

Виклад основного матеріалу. Під час війни Московії з Туреччиною в 1735–1739 рр. перша прагнула ліквідувати постійне вогнище небезпеки на південних кордонах – Кримське ханство, яке було васалом Османської імперії, утвердитися на узбережжі Чорного й Азовського морів, поширити свій вплив на держави нижнього Подунав'я – Молдавію і Валахію. Під час військових дій російські війська взяли Азов, Очаків, Хотин, Ясси, тричі вторгалися до Криму, але не змогли там закріпитися через проблеми з постачанням та епідемією. Війна закінчилася підписанням не вигідного для Росії Белградського миру 1739 р., за яким за Російською імперією лишалися Азов і Запорожжя, але їй заборонялося тримати флот у Чорному й Азовському морях, а ведення торгівлі між обома країнами дозволялося лише османськими суднами. 4 жовтня 1740 р. було затверджено новий кордон між Туреччиною і Російською імперією. Межа була погоджена російським уповноваженим послом у Константинополі Андріаном Неплюєвим та

турецьким мустафою-беєм Селіхтаром Кятібі й передбачала зведення Буго-Дніпровської лінії укріплень [2].

Цей кордон уперше був намічений «межовим записом» 1705 р., підписаним російським посланцем Омеляном Українцевим і турецьким пашою Коч-Мехметом [2] і остаточно закріплювався Белградським договором за такою лінією: «від закінчення польського кордону від впадання р. Синюхи в Буг, вниз Бугом до Ташлика чи Великого Конара, а звідси ведена межа полем і відстанню від цього Ташлика за десять верст переходить річку Гарбузинку, тією самою лінією до р. Мертві Води, а звідти до старої мечеті біля р. Громоклеї, далі до р. Великого Інгулу, залишаючи весь ліс на березі тієї річки державі Оттоманській; далі до Бекеневського Білого Броду (39 верст), до р. Ісіні і звідти до Малого Інгульця, за десять миль від Кізікермені, і нарешті до гирла р. Кам'янки в Дніпрі» [3]. Саме на цьому кордоні передбачалося зведення Буго-Дніпровської лінії укріплень, яка мала складатися з 14 укріплених фортець (редутів) [4]:

	Taszyk K. Фортеця Ташлик-Каласі (осм. قلعه سی طاشلق) редут на лівому березі Бугу й лівий берег гирла річки. Ташлик (осм. طاشلق - кам'янисте місце); Кала (осм. قلعه - фортеця, укріплене місто), турки називали цю річку Великий Конар.
	Kr. Michailow. Фортеця Михайлу-Каласі (осм. قلعه سی و میحایلو), редут на лівому березі струмка Костовата.
	Kr. Stepanowskoj. Фортеця Стефанову-Каласі (осм. قلعه سی سیمعلق و نوافطسا), редут на лівому березі струмка Солоні.
	Heremahleyskoj Kr. Фортеця Геремокли-Каласі (осм. قلعه سی غروموقلی), редут на лівому березі струмка Громоклія.
	Iegni Serbya Kr. Єнґі-Сербія-Каласі (осм. قلعه سی سربیه یکی), редут на острові у Великому Інгулі в гирлі струмка «Єзеро-Умарле».
	Nikolskoj Kr. Нікольський-Каласі (осм. قلعه سی نیقولسقوی), редут в Інгульському степі, північніше витоків струмка Алтуні

	Wasilkow Kr. Басель-Каласі (осм. قلعه‌سی باسيل), редут в Інгульському степі, північніше витoki струмка Тузлу.
	Kr. Petrowskoy. Петровський-Каласі (осм. قلعه‌سی پتروسقوي), редут в Інгульському степі, на лівому березі Ісунь.
	Andreewskoy Kr. Андріївський-Каласі (осм. قلعه‌سی اندروسقوي), редут в Інгульському степі, на правому березі струмка(без іменний).
	Ingulskoy Kr. Інгулі-Каласі (осм. قلعه‌سی انگول), редут в Інгульському степі, на правому березі річки Малий Інгулець, біля витoki Білий Брід.
	Kr. Dimitrowskoy. Діметрівський-Каласі (осм. قلعه‌سی ديمتروسقوي), редут у Дніпровському Степу вище від витoku струмка Коруміш-Ірмак.
	Alexiewskoy Kr. Олексіївський-Каласі (осм. قلعه‌سی الكسيوسقوي), редут у центрі Дніпровського степу.
	Kr. Antonowskoy. Антонівський-Каласі (осм. قلعه‌سی انطونوسقوي), редут у Дніпровському степі, між струмками Кам'янка і Драсмані-Чошме.

Iwanowskoj. Іванівський-Каласі (осм. قلعہ سی ایوانوسقوی), редут на правому березі Дніпра, нижче гирла струмка Кам'янка

Цікаво, що вищевказані 14 редутів не входили до списку населених пунктів Кримського ханства.

Окрім вищевказаних редутів на південь на карті Р. Занноні відзначаються 7 незначних кочів (Istra, Suchino, Tatar Meczet, Slan Kewi, Sapha Kerai Hammami, D. Geneviz), 2 фортеці (Aïos Alexandr Kal(asi), Kizil-Kerman), 3 укріплення з передмістями (Kosyrk, Horli-Kalasi, Tiahinka), 9 додаткових редутів (Tecza, Suchino, Bogojul, Altchak Kal(asi), Withold Hammami, Schaitani Koulle, Ak-Koulle, Tikilmich Kalasi, Kapchak Ourd(oui)), 6 поселень і західній частині Буго-Інгульського межиріччя (Garbusin, Izwos, Siva, Kurgan, Bazar, Tecza) та 27 сіл. 5 із зазначених поселень виділено як найважливіші: Кизил-Кермен, Тягинка, Айос-Олександр-Каласі, Хорлі-Каласі та Козирк [1].

Однак існування Буго-Дніпровської лінії ставилося під сумнів рядом дослідників. Вони схилиються до думки, що реально існувала лише Українська оборонна лінія, укріплення якої – Петрівська фортеця, Тамбовська фортеця, Слобідська фортеця, Михайлівська фортеця, Олексіївська фортеця тощо – є досить фундаментальними. На відміну від них фортеці й редуту Буго-Дніпровської лінії не збереглися, а тому й саме існування лінії ставиться ними під сумнів. Проте ця оборонна лінія присутня на наступних мапах:

1. Giovanni Antonio Rizzi Zannoni. Carte de la partie septentrionale de l'empire otoman. 1774;
2. Karta granic Polski, zacząwszy od Bałty, aż do rzeki Sina-Woda, zawierająca Słobody Kozaków, Humańskich, y Zaporohowskich, Stépy Tatarow, Oczakowskich, Bessarabskich y Nogayskich, z ich ordami, tak ie w roku MDCCLXVII Han-Krymski poosadzał. Znayduie się tu ieszcze, dalsze wyciągnienie Bógu, y Dniestru. Аркуш №24;
3. Carte de la partie septentrionale de l'Empire Otoman : dédiée a monseigneur le Comte de Vergennes...; par son très humble et très obeissant serviteur Rizzi Zannoni... M.DCC.LXXIV. Arrivet delineavit et sculp.;
4. Nouveau théâtre de la guerre entre les Russes les turcs et les polonois confédérés 1769.;
5. Carte de la Nouvelle-Servie(Gaulard de Saudray, Charles-Emmanuel);
6. Carte de la Partie septentrionale de l'Empire Otoman Contenant la Crimee, la Moldavie, la Valakie, la Bulgarie, avec la Nouvelle Russie... 1774;
7. Генерална ландкарта від Києва по річці Дніпру до Очакова і по степу до Азова, зі свідченням Турецької області та Польського володіння з російською імперією кордонів, складена з різних карт у 1754-му році, лист 3;
8. Theatre de la Guerre entre les Russes, Les Turcs, et Les Polonois. Tire du Cabinet de M. le Marquis de Paulmy Ministre d'Eta, 1769;
9. Карта, що показує між Російським кордоном, річкою Дніпром, Чорним та Азовським морями простір усього кримського степу (1766-1769 pp.);
10. «Карта. Представляє частини Малоросії, Польщі та Молдови, півострова Крим і зняту знову від Азова до міста Ачуєва Кубанську сторону, зі свідченням руху в минулу турецьку війну другої Її Імператорської Величності переможної армії і відокремленої від неї корпусів з 1769 по 1775 рік, так як і завойований зброєю Її Імператорської Величності земель, фортець і міст, вигадана 1775 року»
11. «Карта річок Дніпра та Бугу від Єлисаветградського кордону вниз до з'єднання їхніх вод та гирла лиману, частина берегів Гнилаго, Азовського, від Перекопу до

Кінбурна та Чорного морів, з показанням прийнятої в 775-му році в Російське володіння від Отаманської Порти землі трактатом 774- го року липня 10 дня, знята геометрично 1775 року»

12. «Карта всієї Новоросійської губернії зі свідченням Єлизаветградської та Катерининської провінцій, а також суміжних володінь двох держав. Складена в жовтні 1767 року, а скопійована 23 листопада 1773 року»;
13. «Карта малоросійських і слобідських полків, а також Новоросійської губернії із суміжними їхніми землями», оберкквартирмейстера Магнуса фон Ренне, 1764 рік»;
14. Carte de la Nouvelle Servie ou de la Nouvelle Russie Reduite et Rédigée d'Après l'Original. Levée par Ordre de l'Impératrice des Russies et assujettie aux Observations Astronomiques. Présentée à Monseigneur le Marquis de Monteynard, 1770;
15. Crimeæ seu chersonesus Taurica item Tatariaë nogayæ europææ tabula geographica 1750(Schmidt, Jacob Friedrich);
16. «Генеральна Карта від Києва по річці Дніпро до Очакова та по степу до Азова зі свідченням нової Сербії зі слобідським козацьким поселенням та з Українською лінією, також Турецької області та Польського володіння з Російською Імперією кордонів», Данило де Боскет, 1751 р.;
17. «Карта течії річок Дніпра та Бугу від Єлисаветградської провінції вниз до з'єднання їхніх вод та гирла лиману з показанням берегів Гнилого та від нього до Берди Азовського, а від Кінбурна до Перекопу Чорного морів, 1775».

Висновки. Отже, значна кількість картографічних джерел засвідчують намір московської держави збудувати додаткову оборонну Буго-Дніпровську лінію на південному кордоні. Реалізація цього проекту могла б мінімізувати турецько-татарську загрозу для українських земель та вирішити територіальні питання між Туреччиною і Російською імперією. Однак нова російсько-турецька війна 1769–1774 рр. в черговий раз змінила геополітичну ситуацію в регіоні й будівництво цієї оборонної лінії, вірогідно, стало недоцільним.

Список використаних джерел

1. Блог Сергія Дяченка. URL: <http://history.ks.ua/zanoni-1767/ch2-mezhdureche/liniya-ukreplenij> (дата звернення 11.11.2023).
2. Яворницький Д. Вольности запорожских козаков. С.-Петербург: Тип. И.Н. Скороходова, 1890. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0006429> (дата звернення 11.11.2023).
3. Межевая договорная запись с Оттоманской Портой. (1705 октября 22) в 4-х листах. Листы и бумаги императора Петра Великого. Т. 3 (1704–1705). СПб.: Держ. тип., 1893. Межевая договорная запись с Оттоманской Портою. (1705 октября 22). Московский главный архив мин. иностр. дел, Турецкие дела 1705 года, № 8. 1-е Полное Собрание Законов, т. IV, № 2077.
4. Карта Р. Занонни «Carte de la Pologne № 24». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Zanonni_Carte_De_La_Pologne_sbc37485_Nr_24_od_Ba%C5%82ty_a%C5%BC_do_rzeki_Sina-Woda_Zawierai%C4%85ca_S%C5%82obody_Kozakow.jpg (дата звернення 11.11.2023).

Анастасія РЕЗЕПА

**ЗМІНИ В СЕРЕДОВИЩІ РЕЄСТРОВОГО КОЗАЦТВА
В СЕРЕДИНІ – ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.**

*(студентка II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)*

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Токар Н. М.

У статті досліджується питання еволюції соціально-майнового положення українського реєстрового козацтва, особливості становлення та становища української козацької старшини, соціальні зміни в середовищі рядового реєстрового козацтва протягом другої половини XVII ст..

Ключові слова: *реєстрове козацтво, Гетьманищина, козацька старшина, соціальна диференціація*

Постановка проблеми. Процеси будівництва державності, формування суспільств, етнічних та національних груп завжди пов'язані з процесами соціальної трансформації. Радянська історіографія своїм «підтягуванням» фактів до ідеологічних постулатів значно спалювала це явище, деформувала уявлення про нього, натомість, воно мало місце й дуже важливе значення в різні етапи української історії. Зокрема, зміни в соціальному статусі еліти, або провідного прошарку, провокували або деградацію, або прогрес у державотворенні й один із прикладів таких процесів є зміна в статусі реєстрового козацтва після національно-визвольної революції Богдана Хмельницького в середині та другій половині XVII ст.

Аналіз досліджень і публікацій. Особливості соціальних та суспільних змін у середовищі реєстрового козацтва намагалося розкритися різними дослідниками. Вагомий внесок у розкриття цього питання у своїх статтях, монографіях несли В. Щербак, В. Сенютович-Бережний, В. Смолій, В. Степанков, О. Гуржій, В. Макарчук та ін.

Мета статті. Висвітлити особливості соціальних змін у середовищі реєстрового козацтва, започатковані в добу національно-визвольної революції 1648–1676 рр.

Виклад основного матеріалу. Соціальна трансформація, тобто зміна правового та фактичного статусу групи людей у певній державі явище не нове для світової історії. Можна пригадати зміну статусу бояр в умовах розпаду Русі-України. І такою ж самою зміною стає трансформація положення реєстрового козацтва на українських землях, які потрапили під контроль козацьких гетьманів. Роль козацтва внаслідок цього змінилася, зі служивого стану, якому постійно загрожувала втрата своїх привілеїв і прав (як приклад Ординація Війська Запорізького 1638 р.), козацтво перетворюється в провідний прошарок населення, в еліту української державності XVII–XVIII ст. Наявність еліти завше є одним з основних ознак такої державності. Українське суспільство (в складі Литовського князівства) цю еліту втратила, вона більшою мірою полонізувалася, окатоличилася і не сприймала себе, як частину українського соціуму. А без провідного прошарку існування держави дуже сумнівне.

Трішки відходячи від теми, провідний прошарок притаманний для всіх суспільств та держав. Навіть у наступні століття і десятиліття вага еліти була провідною і важливою. Для соціалістичних і комуністичних режимів елітою ставав пролетаріат, ідеолог українського гетьманського консерватизму XX ст. вважав, що провідною елітою українського народу, відповідно держави мав стати хліборобський стан, до якого зараховував не лише землевласників чи землеробів, а і всіх, хто пов'язаний із землею. Якщо поглянути на епоху козацтва, то жодна держава не обходилася без соціальної еліти, яка буквально торувала шлях розвитку тієї чи іншої держави. І еліти ці мали властивість змінювати одна одну і змінюватися всередині себе. Тому, змінивши на цьому щаблі колишню українську та польську шляхту, козацтво отримало провідні позиції на території

колишнього Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств, а потім почало змінюватися вже всередині себе.

Реєстрове козацтво виникло наприкінці XVI ст., коли відповідними указами, спочатку Сигізмунда II Августа, а потім і короля Стефана Баторія створювалися козацькі підрозділи, офіційно зараховані на польську службу і вписані у відповідний реєстр. До 20-х рр. XVII ст. кількість реєстровців була дуже невисокою, перший реєстр складався з трьохсот козаків, другий (Стефана Баторія) – із шестисот, за Ростаविцькою угодою 1619 р. чисельність реєстрового козацтва в мирний час визначалася в 1 тис. козаків [3, с. 74–75].

Кожен городовий козак заносився в реєстр або компут, за допомогою яких вівся облік. Уже в другій половині XVII ст. відбувалася їх офіційна стратифікація: дослідники відповідно до існуючої джерельної бази виокремлюють існування кінних та піших козаків [9, с. 153]. Пізніше виокремлюються і інші групи реєстрового козацтва – «курінчики», «стрільці», «бобрівники», «пташники», «конюшівці», «палубничі». Ці групи козаків залучалися старшиною та гетьманською (а також царською адміністрацією) до виконання невластивих для козаків функцій і виривали їх зі звичного середовища, лишаючи їм відповідні правові привілеї, що вже й засвідчує соціальну трансформацію, яка фактично виглядала, як майнова диференціація [9, с. 154]. Реєстровці мали значно більше привілеїв, ніж інша частина українського населення. Зокрема, вони звільнялися від значної кількості податків та повинностей, отримували право займатися торгівлею, промислами, ремеслами та отримувати земельні ділянки, передавати їх у спадок і, звісно, володіти зброєю [5, с. 143–144]. Основним обов'язком реєстрового козацтва вважалася військова служба, а ігнорування козаком мобілізаційної вказівки гетьмана було кримінальним злочином і могло вартувати йому життя [5, с. 145].

Реєстровці отримували значні привілеї, особливо порівняно з низовими козаками в структурі Речі Посполитої, а саме: вилучалися з під влади місцевих старост, мали право на отримання державної платні та отримання земельних наділів. В XVII ст. кількість козацьких маєтностей та хуторів і сіл у Київському воєводстві зростає, про що свідчать документи місцевої польської адміністрації (наприклад, люстрація Богуславського староства Київського воєводства за 1622 р. [13, с. 2]). Разом з цим простежується соціальна диференціація в середовищі реєстрового козацтва, де виокремлюється заможніша і впливовіша частина, тобто старшина, яка мала більше можливостей, кращі фінансові статки і владне становище.

Окрему увагу варто приділити відносинам реєстровців з урядом Речі Посполитої. Реєстрове козацтво не зайняло нішу окремого соціального стану, повністю юридично оформленого в очах польсько-литовської влади. Польська адміністрація не завжди виплачувала належну козакам платню, що значно ускладнювало відносини реєстровців із польською адміністрацією і часто спонукало їх до участі в незаконних з точки зору польської влади «виправах низовців» [4, с. 77–78]. Крім того, польська адміністрація постійно втручалася в справи козацтва, намагалаючись обмежити його економічні і станові права та привілеї. Яскравим зразком таких дій польської адміністрації стає цілий ряд документів, наприклад, Сеймова Конституція 1590 р. «Порядок щодо низовців і України», великий спектр королівських інституцій або ж Ординація Війська Запорізького 1638 р. Крім того, звичною практикою стають угоди з козаками, в основному реєстровими, відповідно Вільшанська, Розтавицька, Куруківська, Переяславські угоди I пол. XVII ст. [4, с. 80–85].

Поряд з адміністративним, тобто державним тиском і обмеженнями, козацтво відчувало на собі місцеву специфіку у вигляді свавілля магнатів та шляхти. Яскравим прикладом шляхетської сваволі був напад Д. Чаплинського на козацький маєток сотника Чигиринського полку Богдана Хмельницького [7, с. 137–138].

Національно-визвольна революція 1648–1676 р. створила на території Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств Речі Посполитої нову суспільну та станову реальність. Звісно, стани як систему градації ніхто не скасовував, але вона набула іншого

наповнення та вигляду. Уже після Замостянського перемир'я 1648 р. Б. Хмельницький відмовляється від реставрації старих порядків [8, с. 242]. Більша частина селянства позбулися панщини і кріпацтва, а козацтво посіло чільне місце в становій системі нової східноєвропейської держави – Гетьманщини [7, с. 252].

Ще з початку 50-х рр. XVII ст. Б. Хмельницький, попри часткову політику сприяння покозаченню задля збереження мобілізаційної динаміки, проводить практику відмежування козацтва від іншого поспільства [8, с. 244]. Звідси витворюється особлива роль козацтва в українській державі, а в середовищі реєстрового козацтва (яке за Зборівським договором нараховувало 40 тис. козаків, а за Березневими статтями 60 тис. козаків) уже кристалізувалася нова суспільна група, яка стане справжньою елітою Гетьманщини [8, с. 260–261].

Козацька старшина, яка значною мірою складалася з реєстровців, замінила на території Гетьманщини шляхту і стала своєрідним аналогом дворянства в українському вимірі. Таке становище старшини сприяло тому, що українська шляхта, яка ще лишилася на своїх «давніх дідівських принципах» прагнула потрапити в прошарок старшини й поповнювала її доволі активно. Крім цього, поряд зі шляхтою, зі старшиною полковою та генеральною виникають такі привілейовані, відверто старшинські козацькі прошарки як бунчукові та значкові товариші, статус яких варіювався від поважного титулу до ординарця-помічника на рівні полково-сотенної адміністрації [9, с. 148–149].

Формування козацької старшини відбувалося на основі представників козацького товариства, які здобували високі посади за особисті заслуги або за протекцією гетьмана [6, с. 6]. З іншого боку, старшина поповнювалася і представниками міської еліти – урядовцями і, навіть, вихідцями з духовенства (наприклад, лівобережний гетьман Іван Самойлович був «поповичем», тобто сином священника [6, с. 12–13]). Ремісничо-торговий люд українських міст також прагнув отримати козацький чин сотника, що відкривало шлях до справжньої державницької кар'єри [11, с. 212].

Під час війни 1648–1654 рр., а потім цілого виру різноманітних бойових зіткнень у період Руїни козацька старшина не просто здобуває своє привілейоване становище, а й закріплює його економічно, залишаючи за собою надані земельні наділи (маєтності) узаконені царськими грамотами або гетьманськими універсалами [11, с. 15]. Українські козацькі гетьмани вже із 60-70-х рр. XVII ст. санкціонували використання посполитих для виконання «звичайного послушництва» по відношенню до старшин, які володіли ранговими маєтками [3, с. 84–86].

У період руїни козацька старшина почала концентрувати у своїх руках не лише рангові чи спадкові маєтності, а й реальну владу, оскільки могла обирати й усувати гетьмана від влади самостійно за допомогою сюзерена (наприклад, московського царя у випадку скинення Дем'яна Многогрішного чи Івана Самойловича [6, с. 21]). Разом з цим, старшина не залишилася самовільним, аристократичним прошарком, що керував на свій розсуд як в Речі Посполитій. Українська старшина пішла на союз із московським царем і в цьому союзі прогнала, адже, послаблюючи владу гетьмана над старшиною, царський уряд отримував над нею більше влади, контролював «виборність» старшин на уряди, і т.п. [2, с. 88].

Існує думка, що економічне становище козацтва наприкінці XVII ст. і особливо в першій половині XVIII ст. стає дуже важким, що зумовило його подальшу соціальну трансформацію, а саме – перехід із козацького стану до стану посполитих, що фактично означало соціальну деградацію [1, с. 128]. Крім економічного тиску з боку старшини, постійних війн, розорення господарства та інших економічних проблем додавався тиск царської адміністрації, що посилювався на початку XVIII ст. Це ускладнювало як і збереження свого статусу козацтвом, так і його знижувало його роль у суспільстві [5, с. 148–151].

На початку XVIII ст. відбувся процес офіційного розмежування козацтва на два соціальні прошарки: виборних і підпомічників. Виборні козаки мали вищий соціальний

статус та економічні переваги. Єдиним їхнім обов'язком була військова служба. Підпомічники мали значно менше економічних привілеїв і повинні були сплачувати деякі податки: «порціон» і «раціон». Також вони мали забезпечувати діючу армію фуражем та продовольством, обробляти землю виробних.

Висновки. Таким чином, реєстрове козацтво, яке сформувалося наприкінці XVI ст. протягом наступного періоду зазнає значних трансформацій – від боротьби за станово-економічні привілеї до перетворення на правлячу еліту українського суспільства. У його середовищі виникає і укріплюється верхівка – козацька старшина (генеральна, полкова, значкові бунчужні товариші тощо). Через те, що соціальна трансформація українського реєстрового козацтва зазнали іноземного втручання, її органічний поступ був деформований, що в подальшому спричинило поступову деградацію політичної системи та втрату Україною своєї еліти, яка перейшла до стану російського дворянства і значною мірою русифікувалася.

Список використаних джерел

1. Антонович В.Б. История малорусского козачества : лекции проф. ун-та св. Владимира В. Б. Антоновича. Київ: Литогр. Корчак-Новицкого, 1882. 168 с.
2. Гуржій О.І. Українська козацька держава в другій половині XVII ст.: Територіальні межі та населення. Київ: Ін-т історії України АН України, 1992. 56 с.
3. Гуржій О.І. Українська козацька держава в другій половині XVII—XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. 222 с.
4. Історія українського козацтва : нариси : у 2 т. Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, НДІ козацтва; [редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.]. Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. 799 с.
5. Макачук В.В. Правовий статус реєстрового козацтва в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.01: захищена 26.04.2018. Київ, 2018. 238 с.
6. Панащенко В.В. Соціальна еліта гетьманщини (друга половина XVII—XVIII ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995. 221 с.
7. Сенютович-Бережний В. Козацтво та боротьба старшини-шляхти на Гетьманщині за визнання нею російським урядом прав дворянства. *Український історик*. 1973. № 3/4 (39/40). С. 133–141.
8. Смолій В.А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.
9. Українська держава другої половини XVII—XVIII ст.: політика, суспільство, культура. Ред. кол.: В. Смолій (відп. ред.), О. Бакинська, В. Горобець (заст. відп. ред.), В. Матях (відп. секр.), Ю. Мицик, В. Степанков, Я. Федорук, Т. Чухліб (заст. відп. ред.). НАН України. Інститут історії України; Науково-дослідний інститут козацтва. Київ: Інститут історії України, 2014. 671 с.
10. Щербак В.О. Запровадження козацьких реєстрів. *Магістеріум*. Вип. 41. Історичні студії. 2010. С. 6–11.
11. Щербак В.О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 2000. 300 с.
12. Щербак В.О. Формування козацької самосвідомості (кінець XVI – перша половина XVII ст.). *Наук. зап. Історичні науки. Києво-Могилянська акад.* Київ, 2000. Т. 18. С. 50–55
13. Щербак В.О. Рядове козацтво за польської доби: характер занять, здобуття і відстоювання станових прав. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*. Випуск 7. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2000. 360 с.

Марина ЦВЕТІК

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

*(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)*

Науковий керівник - кандидат історичних наук, доцент Токар Н. М.

У статті проаналізовано еволюцію формування образу українського козацтва в польській історіографії. Автори, залежно від їх національно-політичних, ідеологічних переконань, симпатій чи антипатій, по-різному оцінювали козащину. На висвітлення історії козацтва вплинуло декілька моментів: критичне трактування дослідниками XVI – першої половини XIX ст. козацьких війн, дискусії з українською історіографією та тогочасна політична ситуація, що сприяли відродженню історико-політичних міфологем і стереотипів.

Ключові слова: історіографія, козацтво, польські хроністи, українсько-польські відносини, стереотипи, козацько-польські відносини.

Постановка проблеми. Від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну Польща стала однією з перших держав, що простягнула «руку допомоги» українцям. За цих обставин між Україною і Польщею сформувалися тісні дипломатичні зв'язки, взаємодопомога й підтримка. Проте так було не завжди. Протягом кількох століть українсько-польські відносини були вельми напруженими, про що свідчить значний масив історичних джерел. Особливе місце в українсько-польських відносинах посідає козацтво – самобутня складова українського народу, що є яскравим прикладом піднесення та розвитку національно-державницької ідеї на території України [1].

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженням даної теми займаються чимало науковців, а саме Ю. Лебедева, О. Руда, К. Петкевич, В. Доманицький та ін. Польська історіографія ставить перед собою завдання розглядати різноманітні періоди історії, а в особливості етап розквіту та впливу українського козацтва на формування подій того часу. Дослідники нерідко звертають увагу на конфліктні ситуації, такі як повстання, перегони та соціальні зміни, у яких козаки відігравали ключову роль. У публікації К. Петкевича «Переяславська рада 1654 р. у найновішій польській історіографії та публіцистиці» автор зосередив свою увагу на висвітленні поглядів польських істориків на подію того часу. Дослідники часто зосереджуються на вивченні підходів польських істориків до подій, пов'язаних із козацтвом, зокрема, їхнього розуміння та інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. Образ козацтва в польській історіографії формувався, починаючи з кінця XVI ст. Автори перших творів про козаків намагалися з'ясувати причини їхньої появи, особливості тогочасного суспільного устрою, дослідити взаємини між козаками та іншими суспільними верствами, досягнути їхню роль в історичній долі давньої Речі Посполитої. Польські хроністи М. Бельський, П. Пясецький, Ш. Старовольський вважали козаків вояками, зображали їх дієвою обороною південно-східних кордонів Речі Посполитої. Таке сприйняття було наслідком того, що в XVI і в перші десятиліття XVII ст. хроністи цікавилися історією козацтва насамперед з огляду на ймовірну козацько-польську союзницьку боротьбу проти турків і татар. У їхніх працях сформувався нейтральний стереотип козака-українця, якого до початку XVII ст. ототожнювали лише з позитивними явищами: свободою, самостійністю, відданістю, готовністю виступити на захист давньої Речі Посполитої [2].

З 20-х років XVII ст. у польській літературі в оцінці козащини окреслилися зміни. Погіршення польсько-турецьких відносин внаслідок козацьких морських походів, загострення козацько-польського конфлікту, козацькі повстання кінця XVI – першої половини XVII ст. призвели до критичного висвітлення козащини в працях польських дослідників. Саме вони сформували стереотип українця-варвара, жорстокого та

аморального розбійника, дикуна, якому протиставлялися польські шляхтичі, що боронили від зазіхань «польську Русь». Про козаків ці вчені писали з відвертою неприязню, вживаючи до них прикметники «свавільний», «зрадливий», «відступник», «гордий» тощо. В. Рудавський, Й. Пасторій, В. Коховський, С. Твардовський, Й. Єрліч та ін., описуючи події 1648–1657 рр., використовували негативно забарвлені образні висловлювання: «козацька підступність», «кривава дичина», «союзники пекла». Ці автори звинувачували козаків у збуренні «золотого спокою», що панував на українських теренах від 30-х до початку 40-х років XVII ст. і сприяв поширенню магнатських маєтків на південно-східних землях. Найкритичніші висловлювання стосувалися особи Богдана Хмельницького, якого звинувачували у відступництві та зраді польської «вітчизни». Автори вживали чимало негативних епітетів, що мали дискредитувати козацького гетьмана в очах читачів. Тогочасні письменники навіть вбачали в ньому втілення злого духа в людській подобі [2].

Сформовані польськими хроністами негативні стереотипи, доповнені пізнішим трактуванням козаків як носіїв тюркських психологічних рис, «зрадників вітчизни», а козацтва – як руйнівної антидержавної сили, що протистояла проникненню на українські землі польських цивілізаційних впливів, згодом утвердилися в історичній науці XIX–XX ст.

Поглядам польських хроністів протистояли українські автори козацьких літописів Самовидець, Григорій Граб'янка, Самійло Величко та ін. Репрезентуючи інтереси козацької старшини й українського шляхетства, які прагнули зміцнити свої політичні права на управління козацькою державою, автори намагалися обґрунтувати думку, що козацтво завжди належало до українського лицарського стану.

Немає нічого дивного в тому, що з козацькою проблематикою, та й загалом з українсько-польським минулим, пов'язана велика кількість міфів і стереотипів як у польському, так і в українському наукових середовищах. Як відомо, що важливішого історичного епізоду стосується стереотипний погляд, то він набуває виразнішого та сильнішого забарвлення. Саме тому існує так багато міфів, пов'язаних із козацько-польськими битвами, особливістю яких є те, що вони завжди акцентують увагу на надзвичайній мужності власної армії та боягузстві супротивників.

Певні зміни у висвітленні українсько-польських відносин спостерігалися в польській історіографії другої половини XVIII – початку XIX ст., яка розвивалася під впливом ідей Просвітництва. На польських теренах зросло зацікавлення історичним минулим, збільшилася кількість фахових істориків і їхніх праць, що було наслідком піднесення рівня критики джерел, запровадження нових методів дослідження та розвитку допоміжних історичних дисциплін [2].

Прихильник національно-демократичної ідеології А. Шельонговський репрезентував пропольські, націоналістичні погляди на генезу та розвиток українського козацтва. У своїх працях початку XX ст. і міжвоєнного періоду він наголошував, що козаки перебували на межі етнічної формації та суспільної верстви. Початково назва «козак» мала більш етнічне, ніж соціальне забарвлення, і лише з плином часу нею почали позначати певний прошарок населення. Історик був прихильником міграційної теорії походження козацтва. У своїх працях він змальовував козаків носіями тюркських психологічних рис, нащадками тюркських кочових племен, які асимілювалися з місцевим населенням, частково перейнявши руську мову та віру, однак зберегли свій дух і звичаї. Незважаючи на асиміляцію, їхній спосіб життя залишився напівкочовим, що, на думку історика, відповідало характеру українських степів. А. Шельонговський стверджував, що тюркська етнічна складова мешканців України, влившись у слов'янський етнос за сприятливих територіальних умов, перенесла кочовий характер тюркських племен на русинів і започаткувала творення козацької верстви, а тюркські впливи позначилися на антропологічних рисах і звичаях українців. Своїми поглядами історик наближався до висловлювань польського вченого Ф. Равіти-Гавронського, який представляв козацтво як стихійну силу, спрямовану на руйнацію державних засад [3].

Польські дослідники приділяли значну увагу причинам і наслідкам запровадження козацького реєстру. На їхню думку, першим спробу підпорядкувати козаків на початку XVI ст., залучивши їх до оборони кордонів, здійснив черкаський староста Євстафій Дашкевич. Наступними були польські королі Сигізмунд Старий, Сигізмунд Август і Стефан Баторій. У своїх висновках щодо запровадження реєстру історики наголошували, що він мав подвійне значення для давньої Речі Посполитої: з одного боку, це була звичайна військова реформа, завдяки якій держава не лише підпорядковувала собі козаків, а й використовувала їх для захисту кордонів; а з другого – запровадження козацького реєстру ускладнило політичну ситуацію в Речі Посполитій, оскільки сприяло створенню самостійної козацької держави [4].

Наприкінці XX – на початку XXI ст. у польській історіографії відбулися позитивні зміни щодо висвітлення козащини. З'являються нові наукові праці Я. Качмарчика, В. Серчика, Т. Хинчевської-Геннел та ін., у яких козацтво постає в новому об'єктивному світлі. В історіографії цього періоду спостерігається відмова від міфологізації українського минулого, характерної для праць початку 90-х років XX ст. [5].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, зазначимо, що козацька проблематика впродовж віків перебувала в центрі уваги польських науковців. Козацько-польські відносини стали підґрунтям для формування і поширення стереотипних уявлень, які глибоко вплетені в культурну спадщину обох націй. Навіть у сучасній історіографії важко досягти повної об'єктивності, оскільки пам'ять про події минулого впливає на сприйняття сучасності. Подолати повною мірою стереотипні уявлення про козацький рух в українській та польській історіографії не вдалося дотепер. Автори, залежно від їх національно-політичних, ідеологічних переконань, симпатій чи антипатій, по-різному оцінювали козащину. Звичайно, даний огляд літератури лише загально простежує еволюцію формування образу українського козацтва в польській історіографії. Висвітлена тема є досить широкою і потребує більш глибокого дослідження.

Список використаних джерел

1. Лебедєва Ю.О. Історіографія зародження українського козацтва. *Сіверщина в історії України*. Випуск 7. 2014. С. 88–91.
2. Руда О.В. Формування історіографічного образу українського козацтва в польській історичній думці. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2010-2011. Вип. 3-4. С. 250–267.
3. Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*. Львів, 2010. Вип. 58. С. 67–78.
4. Доманицький В. Козащина на переломі XVI і XVII в. (1591–1603). *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. 1904. Т. 60. кн. 4. С. 2–11.
5. Петкевич К. Переяславська рада 1654 р. в найновішій польській історіографії та публіцистиці. *Схід–Захід. Історико-культурологічний збірник*. Вип. 9–10. Спеціальне видання [за ред. В. Кравченка]. Харків, 2008. С. 32–51.